

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**CENGİZ AYTMATOV'UN BEYAZ GEMİ GÜN UZAR YÜZYIL OLUR VE
DIŞI KURDUN RÜYALARI ROMANLARINDA ÖLÜM OLGUSU**

TEZİ YAZAN

Kemal ÇAKIR

Danışman: Prof. Dr. Sevin ARSLAN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Elmas ŞAHİN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Çukurova Üniversitesi)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERSİN / NİSAN 2023

ONAY SAYFASI

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

2020012018 numaralı öğrencimiz olan Kemal ÇAKIR tarafından hazırlanan “ Cengiz Aytmатов’un Beyaz Gemi Gün Uzar Yüzyıl Olur Ve Dişi Kurdun Rüyalari Romanlarında Ölüm Olgusu” başlıklı bu tez çalışması jüri üyelerimiz tarafından oy birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(Enstitü Müdürlüğünde Asıl Sureti Islak İmzalıdır)

Üniv. Dışı asıl üye - Tez Danışmanı - Jüri Başkanı: Prof. Dr. Sevin ARSLAN

(Enstitü Müdürlüğünde Asıl Sureti Islak İmzalıdır)

Üniv. İçi – Jüri asıl Üyesi: Prof. Dr. Elmas ŞAHİN

(Enstitü Müdürlüğünde Evrak Aslı İmzalıdır)

Üniv. Dışı - Jüri Asıl Üyesi: Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ
(Çukurova Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

(Enstitü Müdürlüğünde Kalan Asıl Sureti İmzalıdır)

17/ 04/ 2023

Prof. Dr. Murat KOÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

İTHAF

**Türk efsanelerine, destan ve masallarına konu olan; Börü Ana, Buğu Ana, Ak
Maya, Nayman Ana'ya; Cengiz Aytmatov'un annesi Nagima Hamizayeva
Aytmatov'a, aynı zamanda bir anne olan eşim Arzu Çakır' a, annem Hanım Çakır
ve tüm analara...**

ETİK BEYANI

Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

17/04/2023

Kemal ÇAKIR

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans dersleri sırasında bizi bilim ışığıyla aydınlatan, tez konusu seçerken önerileriyle doğru yolda ilerlememi sağlayan, çalışma sürecim boyunca güler yüzünü ve desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen saygıdeğer hocam, danışmanım, Prof. Dr. Sevin ARSLAN'a, ders hocam çok kıymetli Prof. Dr. Elmas ŞAHİN'e Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim dalı hocalarıma ve ailemizin tüm sorumluluğunu üzerine alarak tez yazım sürecinde bana destek olan eşim Arzu ÇAKIR'a teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ**CENGİZ AYTMATOV’UN BEYAZ GEMİ, GÜN UZAR YÜZYIL OLUR VE
DİŞİ KURDUN RÜYALARI ROMANLARINDA ÖLÜM OLGUSU****Kemal ÇAKIR****Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sevin ARSLAN****Nisan 2023, 117 sayfa**

Ölüm olgusu, insanlık tarihi boyunca üzerinde durulan, varlık ve yokluk düşüncesinin irdelenmesinin temelinde yer alan önemli konuların başında gelmektedir. Tarih boyunca birçok düşünür bu olguyu; tarihi, felsefi, psikolojik, dini ve edebi anlamda ele alarak fikirlerini beyan etmiştir. Bu çalışmada, Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’un *Beyaz Gemi* (1973), *Gün Uzar Yüzyıl Olur* (1980) ve *Dişi Kurdun Rüyalari* (1986) romanlarındaki ölüm olgusu’nun tespit edilmesi, edebi olarak incelenmesi, Türk Halk Bilimi ve Psikanalitik Kuram çerçevesinde analiz edilmesi, sonuçların ortaya konulması hedeflenmektedir. Cengiz Aytmatov’ un eserleri üzerine birçok inceleme yapılmış olmasına rağmen onun mesajlarını iletme yöntemi olan “ölüm olgusu” üzerinde durulmadığı görülmektedir. Edebiyat ve halk biliminde önemli bir yer teşkil eden bu konunun yazar tarafından ölümün normal, cinayet, intihar yanısıra bireysel veya katliam, toplu halde ölüm türlerinin nasıl ele alındığını ve işlendiğini sanatsal açıdan açıklığa kavuşturulması ve romanlardan örneklerle çıkarımlarda bulunarak metin merkezli bir çalışma olduğunu vurgulayarak literatüre bu konuda önemli bir katkı sağlayacağı görüşüdeyiz. Bu çalışmada ayrıca ölüm öncesi, ölüm esnasında ve ölüm sonrasında uygulanan ritüel ve pratiklere de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm olgusu, Cengiz Aytmatov, roman, Beyaz Gemi, Gün Uzar Yüzyıl Olur, Dişi Kurdun Rüyalari

ABSTRACT**THE CASE OF DEATH IN CENGIZ AYTMATOV'S WHITE SHIP, THE DAY
WILL BE A CENTURY AND DREAM OF THE FEMALE WOLF****Kemal CAKIR****Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Thesis Advisor: Prof. Dr. Sevin ARSLAN****April 2023, 117 page**

The phenomenon of death is one of the most important issues that have been emphasized throughout the history of humanity and that are at the base of the examination of the idea of existence and non-existence. Many thinkers throughout the history of this phenomenon; He expressed his ideas by addressing the historical, philosophical, psychological, religious and literary senses. In this study, the determination of the death phenomenon in the Kyrgyz writer Cengiz Aytmatov's novels *The White Ship* (1973), *The Day Extends a Century* (1980) and *Female Wolf Dreams* (1986), its literary analysis, the study of Turkish Folk. It is aimed to analyze the science and psychoanalytic theory within the framework of the results and to reveal the results. Although many studies have been made on the works of Chingiz Aitmatov, it is seen that the "death phenomenon", which is his method of conveying his messages, is not emphasized. Emphasizing that this subject, which has an important place in literature and folklore, is a text-centered study by the author, by making inferences from the novels and by making inferences from the novels, how the death types are handled and committed as normal, murder, suicide, as well as individual or mass murder. We believe it will make an important contribution. In this study, rituals and practices applied before, during and after death will also be included.

Keywords: Death phenomenon, Chingiz Aitmatov, novel, White Ship, Days Will Become a Century, She-Wolf's Dreams

ÖNSÖZ

Ölüm, evrensel bir olgu olmakla birlikte, kendi içinde ulusal ve kültürel farklılıklar da barındırmaktadır. İnsanlığın başlangıcından itibaren sözlü ve yazılı kültürle devam ederek günümüze kadar pek çok eserde yer almıştır.

Ölüm olgusu Türklerin sözlü geleneklerinden başlamak üzere ilk yazılı kaynaklardan bugüne çeşitli metinlerde ele alınmıştır. Bu metinleri en başta şiirler olmak üzere destan, masal ve söylenceler oluşturmaktadır. Türk dünyasında, modern çağın ürünü olan romanlarda *ölüm* tarihsel ve kültürel birikimden beslenerek varlığını göstermektedir.

Bu çalışmanın konusunu, Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un, *Beyaz Gemi* (1973) *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* (1980) ve *Dişi Kurdun Rüyalari* (1986) romanlarındaki ölüm olgusunun tespiti ve analizi oluşturmaktadır.

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde ölüm *milli ve vicdani* bir pencereden ele alınarak işlenmektedir. Yazarın incelenen romanları ölüm olgusunun bu yönleriyle tespit edilmesine olanak sağlamaktadır.

Aytmatov'un, *Beyaz Gemi* romanı, küçük çocuğun intihar etmesiyle son bulmaktadır. Romanın, küçük bir çocuğun ölümüyle son bulmasına yapılan eleştirilere Aytmatov "çocuğumla gurur duyuyorum" cevabını verir. Onun için ölüm bir yok oluş değil yaşamın nüvelenen filizidir.

Yüksek Lisans dersleri ve Tez çalışmalarımnda desteğini eksik etmeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Sevin Arslan'a, ders hocam Prof. Dr. Elmas Şahin'e bütün zorlu süreçlerde daima yanımda olan sevgili eşim Arzu Çakır'a ve beni bugünlere taşıyan annem Hanım Çakır'a sonsuz teşekkür ederim.

Nisan, 2023

Kemal ÇAKIR

İÇİNDEKİLER

KAPAK.....	i
ONAY SAYFASI	ii
İTHAF.....	iii
ETİK BEYANI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZ	vi
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
EKLER LİSTESİ.....	xiv
1. GİRİŞ.....	1
2. YÖNTEM	32
3. BULGULAR.....	33
3.1. Cengiz Aytmatov'un Hayatı	33
3.2. Cengiz Aytmatov'un Edebi Kişiliği	38
3.3. Cengiz Aytmatov'un Eserleri	42
3.4. Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi Gün Uzar Yüzyıl Olur ve Dişi Kurdun Rüyaları Romanlarında Ölüm Olgusu	46
3.4.1. Savaş ve Ölüm	46
3.4.2. Evlat Ölümleri Soy Sürme ve Geyik Motifi	49
3.4.3. İntihar.....	52
3.4.3.1. Ölüm ve Su Kültü	53
3.4.3.2. Ölüm ve Balık Motifi.....	54
3.4.3.3. Beyaz Renk Ölüm ve Cennet	55
3.4.3.4. Ruslaştırma ve İntihar	55
3.4.4. Doğal Ölümler	57
3.4.5. Hastalıktan Ölüm	60
3.4.6. Beddua ve Ölüm	62
3.4.7. Cinayetle Ölüm.....	62

3.4.7.1. Akraba Cinayeti	63
3.4.7.1.1. Mankurt Kavramı	65
3.4.7.2. Kan Bağı Bulunyan Kişiler Arasında İşlenen Cinayetler	67
3.4.8. Avcılık Faaliyetleri ve Ölüm	70
3.4.8.1. Kurtlar ve Ölüm	71
3.4.9. Kaza Sonucu Ölüm	74
3.5. Saldırganlık ve Ölüm	76
3.6. Kıyamet ve Ölüm	80
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	81
KAYNAKÇA	93
EKLER	100

KISALTMALAR

s.	: Sayfa
Prof.	: Profesör
Dr.	: Doktor
vb.	: Vebenzi
Hz.	: Hazreti
yy.	: Yüzyıl
TDK	: Türk Dil Kurumu
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
çev.	: Çeviren

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Dişi Kurdun Rüyalari Romanında Birbirleriyle Ölüm Ekseninde Kesişen Hayatlar	88
Tablo 2. Dişi Kurdun Rüyalari Romanında birbiriyle Kesişen Hayatlardaki Ölüm İlişkisi.....	88
Tablo 3. Dişi Kurdun Rüyalari Romanında Ölen ve Öldüren Karakterler.....	88
Tablo 4. Beyaz Gemi Romanındaki Ölüm Hadiselerinin Kurguya Göre Sıralanışı	89
Tablo 5. Gün Uzar Yüzyıl Olur Romanındaki Ölüm Hadiselerinin Kurguya Göre Sıralanışı.....	89
Tablo 6. Dişi Kurdun Rüyalari Romanındaki Ölüm Hadiselerinin Kurguya Göre Sıralanışı.....	90

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.** Romanlardaki Ölüm Vakalarının Sayıları ve Yüzdeler Dilimleri 91
- Şekil 2.** Romanlardaki Ölüm Hadiselerinin Gerçekleşme Şekilleri ve Yüzdeler Dilimleri..... 92

EKLER LİSTESİ

EK-1. Etik Kurulu İzini Talep Formu	100
EK-2. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilimsel araştırma ve Yayın Etigi Kurulu Kararı Alınması İzin İstek Yazısı.....	102
EK-3. Bilimsel Araştırma ve Yayın Etigi Kurul İzin Yazısı.....	103

1. GİRİŞ

Toplumsal hafıza, ölüm kültürlerini ortaya çıkaran en önemli unsurlardandır. İnsanların üzerinde yaşadığı coğrafya, ekonomik faaliyetleri, din algıları ve sanat anlayışları gibi değerlerin birleşmesiyle ölüm kültürü ortaya çıkar.

Ölüm, Türk dünyasında geçmişten bugüne oluşturulan medeniyet içerisinde önemli bir yer teşkil eder. Türk kültür ve uygarlığının can damarlarından birini oluşturan edebiyat alanında, ilk yazılı kaynaklardan (Orhun Yazıtları) itibaren “ölüm olgusu”na yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda modern çağın yazın türlerinden olan romanda ölüm kavramının çeşitli yönleriyle ele alındığı ve işlendiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada üzerinde durulan, Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’un araştırma konusu romanlarındaki ölüm olgusunun tespiti ve incelenmesidir. Bu tespitler yapılırken ölümün diğer disiplinlerle olan ilişkisinden istifade edilmesi kaçınılmazdır.

Tez çalışmasının amacı, Cengiz Aytmatov’un, *Beyaz Gemi (1973) Gün Uzar Yüz Yıl Olur (1980) ve Dişi Kurdun Rüyaları (1986)* romanlarındaki ölüm olgusunu tespit etmek, incelemek, edebi olarak değerlendirmek; Türk halk bilimi ve psikanalitik kuramla olan ilişkisini ortaya koymaktır.

Edebi metinlerdeki *ölüm olgusunun* doğru analiz edilmesi, kavramsal olarak her yönüyle araştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan *ölüm olgusunun* insanlık tarihinin başlangıcından itibaren nasıl algılandığının, hayatın içinde inançsal ve kültürel olarak ne şekilde yer aldığını ortaya koymak için edebi, tarihi, felsefi, dini, mitolojik, psikolojik ve sanatsal olarak açıklanması bir gereklilik olarak görülmektedir.

Ölüm, tanımlaması toplumdan topluma değişiklik gösteren bir olgu olmakla birlikte genel olarak, canlıların yaşam faaliyetlerini yitirmesi, biyolojik olarak solunum gücünü kaybedip cansızlaşması olarak ifade edilmektedir. Toplumsal anlamda ise bireyin ya da organizmanın tüm dinamiklerini kaybedip içinde bulunduğu insan çevresinden ayrılarak kaybolmasıdır. (Parıltı&Uhri, 2018, s. 15). Bu ayrılma sosyal olarak içinde bulunulan ilişkiler bütününe yok olmasıdır.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “ölüm, bir canlıda hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, sonsuz uyku, ahirete yolculuk, vefat etme, sona erme, ortadan kalkma ve yok olma” olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2023). Bu tanım *ölüm olgusunun*, yaşam ve varoluş kavramlarının karşılığında, canlılık fonksiyonlarını kaybetme anlamını ifade etmektedir. “En genel anlamda ölüm, yaşamsal fonksiyonların yitimidir, sona ermesidir. Ölüm bir değişimdir, yaşamın sonu olarak anlaşılır ve tanımlanır.” (Akalin &

Burcu, 2008, s. 30). Bu açıdan bakıldığında ölmüş olan varlık, maddi yönüyle bir yok oluş sürecine girmiştir. Kendi iradesi ve genetiğindeki kendine biçilmiş rollerle hareket edemez, gelişemez ve düşünme eylemini gerçekleştiremez.

Prof. Dr. Sevin Alil (Arslan) *Makedonyalı Çağdaş Yazarımız Aleattin Tahir* isimli makalesinde ölümü, doğanın bir kanunu olarak tanımlamakta, insanın ölüm karşısında çaresiz olduğunu, üstelik ölümün ne zaman geleceğinin bilinmediğini belirtmektedir. (Alil, 2012, s. 62) İnsan ölüm karşısında acizdir. Bunu durdurabilecek ya da erteleyebilecek gücü bulunmamaktadır.

Dini ifadelerde, insanoğlunun yeryüzünde ilk varoluşunun Hz. Âdem ve Hz. Havva ile başladığı anlatısı yeryüzündeki ilk ölüm vakasını oluşturmaktadır. Bu vaka, Âdem ile Havva'nın çocukları, iki kardeşten Kâbil'in Habil'i öldürmesi olayıdır. Bu cinayet sonucunda ilk insan kanı dökülmüş ve tarihteki ilk ölüm hadisesi gerçekleşmiştir.

Habil ve Kâbil'in ölüm kıssasına Kur'an-Kerim Maide suresinde rastlanmaktadır. Kur'anda iki kardeş şu şekilde anlatılmaktadır: “Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini doğru olarak anlat: Yakınlık için birer kurban sunmuşlardı. Birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. (Kabul edilmeyen, kardeşine) “Seni öldüreceğim” demişti. Derken, benliği kendisine kardeşini öldürmeyi kolaylaştırdı da, onu öldürdü; yitirmişlerden oldu. (5/Maide:27-31).

Bu kıssada, iki erkek kardeşin kız kardeşleri Aklima ile evlenmek istemeleri üzerine Allah'a sundukları hediyelerden Habil'in hediyesinin kabul olması sonucu, Kabil'in bunu hazmedemeyerek kardeşini öldürmesi neticesinde, tarihteki ilk cinayetin işlendiği belirtilir.

Bu cinayet insanlığın mitolojik alandaki ilk cinayettir. Dini olarak tarih içerisinde işlenen her cinayetin günahının bir kısmı Kabil'e mal edilir (Erten, 2014 s. 2).

Sigmund Freud'un *Totem ve Tabu (1941)* isimli kitabında Oidipus kompleksinden kaynaklı çocuğun, babasını öldürme ve annesine karşı arzu duyma eğiliminden bahsedilir (Freud, 1941 s. 424-425).

Yunan mitolojisinde Gaia (toprak ana) tüm tanrıların annesi olur ve kendisinden Uronos'u (gökyüzü) yaratıp onunla birleşerek on iki titan doğurur. Uronos, bütün çocuklarını Gaia'ya gömmektedir. Gaia buna dayanamaz ve oğlu Kronos'u kaçırmak güçlenmesini sağlar. Kronos güçlenir annesi ile anlaşarak, babası Uronos'u öldürür. Öldürme hadisesi şu şekilde ifade edilir: “Kronos geldi, tırpanla babasını hiç acımadan biçti ve vücudunun kanlı parçalarını denize attı. Babasına ilk tırpanı attığı zaman açılan müthiş yaralardan sızan siyah yirmi üç kandamları yere damlayınca yenilmez

Erinyes(Hiddet)'ler, korkunç Geants (Dev)ler ve Meliades perileri doğdular” (Can, 2020, s. 22-23)

Musevilik, Hristyanlık ve İslamiyet, sami geleneğine ait üç semavi dindir. Bu dinlerdeki ortak peygamber ve kıssalardan biri Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etme hikâyesidir. Anlatılar, her din için farklılıklar gösterse bile ortaya çıkan ortak sonuç, Hz. İbrahim’in imanının kurbanla sınanmış olmasıdır. Tevrat anlatısına göre: Hz. İbrahim’in Sara isimli eşinden oğlu olmamaktadır. Sara, oğul doğurması için cariyesi Hacer’i İbrahim’e eş olarak verir. Hacer’in İsmail adında bir oğlu olur. Akabinde Sara da İshak isminde bir erkek çocuk doğurur. Tanrı Hz. İbrahimle bir ahit yapar. Bu ahitte Hz. İbrahim’e Kenan ili ve topraklarını verdiğini, soyunun orada çoğalacağını belirtir. Bu soyun peygamber olarak İsmailden değil de İshak’tan devam edeceğini söyler. Bunun üzerine Hz. İbrahim, eşi Hacer ile oğlu İsmail’i evinden ve mirasından uzaklaştırır. Kur’an anlatımında ise İbrahim soyuyla ilgili herhangi bir isim öne çıkarılmamaktadır. *Saffat Suresi*’nde yer alan *kurban* anlatımında İbrahim’in bir evlat için Allah’a dua ettiği, bundan dolayı ona güzel ahlaka sahip bir evlat verildiği ifade edilir. Çocuğun babasıyla koşup dolaştığı yaşa geldiğinde İbrahim’in rüyasında oğlunu boğazladığını görüp bu rüyayı oğluna alattığı, oğlunun ona kendisine emredileni yapmasını, kendisinin sabredenlerden olduğunu söylediği anlatılır. Hz. İbrahim ve oğlu Allah’a teslim olur. İbrahim oğlunu alını üzerine yatırır. Bu sırada Allah İbrahim’e ses verir ve rüyasında kendisine emredileni yaptığını, bunun bir imtihan olduğunu ve onları mükâfatlandıracağını söyleyerek büyük bir kurbanlık gönderir (Gürkan, 2022, s. 327-348).

Freud’un Psikanalitik kuramında ve Yunan mitolojisinde öldürülen babadır. Hz. İbrahim kıssasında öldürülen oğul iken, Habil ile Kabil anlatısında, özkardeştir.

Ölüm kavramı, uygarlığın ilk varoluşundan itibaren önemli bir sorunsal olarak ortada durmaktadır. İnsanlar bu kavramı çözmeye çalışarak yaşamın anlamını bulmaya çalışmıştır.

Tarih öncesi çağlar olarak adlandırılan Paleolitik ve Neolitik Çağlar insanlık tarihinin en eski çağları olarak kabul edilmektedir. Zor iklim şartları ve yaşam koşulları gereği avcılık yapan, süreç içerisinde mağara ve külübelerde yaşamaya başlayan insanlar bu çağlardan itibaren ölümlerini yaşadıkları yerlere gömme geleneğini başlatmışlardır. (Özdemir, 2021, s. 16)

İlk çağlardan itibaren çözümü ve cevabı bulunamayan ölümün anlamlandırılması için ölümden sonraki bir hayatın varlığına inanılmıştır. Bu inanişe göre ölen kişi başka bir

âleme göç etmekte ve orada yaşamını sürdürmektedir. Bu amaçla ölümler toprağa gömülmüş ve mezar kavramı ortaya çıkmıştır. Dünden bugüne değişikliğe uğrayarak gelen mezarlar, önceki uygarlıkların ölüm olgusu hakkındaki uygulamalarını gösteren önemli tanıklardır. İnsanların ölümlerini eşyaları ve çeşitli armağanlarla gömmeleri din algısı veya öteki dünya inancının kanıtı niteliğindedir. Bazı mezarların oda biçiminde tasarlanması, mağara duvarlarına çizilen antropomorfik resimler bu inancın varlığını simgeleyen bir yansıma olarak görülmektedir. Fransa’da Lascaux adındaki bir mağarada (MÖ 15.000-10.000) bulunan duvar resimleri ölüme ilişkin önemli çizimlerdir (Parıltı&Uhri, 2018, s. 15).

Eski çağlardan bugüne insanlığın yaşam koşullarıyla birlikte, varlığı algılayış biçimleri de değişim süzgecinden geçmiştir. Kaynağını yaşamdan ve insan bilincinden alan felsefenin en önemli sorunlarından biri de hayat ve ölüm arasındaki ilişki olmuştur. Felsefe, insan hayatının ölüme giden çizgisi ile ilgilenmektedir. Sokrates ölüm düşüncesinin yok sayılarak felsefe yapılamayacağını söylemiştir. Felsefe disiplini bakımından ölümle ilgili iki görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisi ölümün bilinemez olduğunu kabul etmektir. Bu anlayış ölümü bir hakikat anı olarak kabul eder ve ancak bunu deneyimleyen ne olduğunu bileceğini ileri sürer. Ölümün dışındakiler ve tıp bilimi ölüm sürecini çözümlenecek güçte değildir. Bu durum ölüm olgusunu deneyimlemenin mümkün olmadığını ve çözümlenmez bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ölümü hiçlik olarak kabul eden felsefecilere göre ise aklın ve tıp biliminin çözemeyeceği herhangi bir ölüm durumu bulunmamaktadır. Ölümün, hiçlik felsefesine göre tıbben kalbi durup solunum süreci biten kimse için yokluktan öte bir boyutu bulunmamaktadır. Felsefeci Schopenhauer bu konuda, ölümün bir hakikat olmadığı, doğaya bir geri dönüş olduğu görüşünü benimser. Ona göre bu durum yaşamı daha da değerli ve anlamlı kılmaktadır (Güngör, 2016, s. 229)

Felsefe, yaşamı ve varlığı sorgulama disiplini. Sorgulanan şey; insan, dünya, evren kısacası aklın kavrayabileceği her şeydir. Stoacı felsefecilerden etkilenen Montaigne, Felsefe yapmanın ölmeyi öğrenmek olduğunu belirtir. Türk edebiyatı bu noktada Türk dilindeki felsefe olarak ifade edilebilir.

Sokrates yargılanıp ölüme mahkûm edildikten sonra “Ayrılma zamanı geldi artık yolumuza gidelim. Ben ölmeye sizler de yaşamaya. Hangisi daha iyi? Tanrıdan başka kimse bilmez bunu” (Platon, 2010. S. 9). Sözlerini söyleyerek ölümün iyi ya da kötü olduğunun bilinmeyeceğini vurgular. Sokrates’in Tanrı’ya olan inancı ölümü ancak Tanrı’nın anlamlandırabileceği düşüncesini desteklemektedir. Sokrates için ölümün bir

bilinmez olduğu da gerçektir. Bilinmezliğin idrakına varılmadığı için tanrısal bir güce sığınılmaktadır (Bingöl, 2020, s. 469).

Platon ölümün bilinmezliğinin yanında bir iyilik olduğunu da belirtmektedir. Ona göre ölen kimse ya yok olup hiçliğe ermekte ya da beden bir değişim yaşamakta başka bir yere göç etmektedir. Her iki yönden de ölüm mutluluk vericidir. Birincisinde ölüm sonsuz derin ve rahat bir uyku iken diğerinde yalan ve hilenin bulunmadığı, adaletin hüküm sürdüğü âdil bir yerdir. Bu bakımdan ölüm korkulmaması gereken iyi bir şeydir (Platon, 2010, s. 37-38).

Sokrates'in öğrencisi Platon, ruhun ölümsüz olduğu düşüncesini benimsemiştir. Ona göre vücut ve ona ait şeyler yok olup gider. İnsan ruhu asla yok olmaz. Bu anlayışla ruhun iyi şeylerle beslenmesi gerekir (Becermen, 2003, s.109).

Varoluşçu felsefe 20. Yüzyıldan itibaren Avrupadaki toplumsal sıkıntılara tepki olarak ortaya çıkar, edebiyat ve görsel sanatlar alanında eserlerde kendisini gösterir. Bu anlayışın kökleri, Augustin Schelling, Pascal ve Kant'a dayandırılır. Modern varoluşçuluğun öncüleri olarak Martin Heidegger ve Soren Kierkegaard olduğu kabul edilir. Varlık ekseninde, yaşam ve ölümü anlamaya çalışan varoluşçuluk felsefesi, *varlık ve öz* kavramlarıyla ilgilenmektedir. Bu anlayışa göre insan önce *var* olmuştur, sonrasında *öz* oluşmuştur. Çünkü insan var olmadan önce hiçbir şey olamaz ve tanımlanamaz. İnsan var olduktan sonra kendi özünü bilinç ve kavrayışını yaratır. Varoluşçuluk, genel anlamda, kâinatın akıl ile anlaşılamayacağını, varlığı itibarıyla anlamsız ve saçma olduğunu, evrenin gerçek bir boyutunun bulunmadığını ve insanın böyle anlamladığını varsayar. Toplumsal kural ve ahlaki erdemlerin de insanlar tarafından yaratıldığını savunur. (Çavuşoğlu, 2017, s.772-773)

Türkiye'de varoluşçuluk akımı, 1940 yılından sonra etkisini hissettirmeye başlar. Bu felsefenin tanınması özellikle Hilmi Ziya Ülken'in *İstanbul Dergisi*'nde yazmış olduğu yazılar ve çeviriler etkili olur. Yine Ankara'da yayımlanan *Mavi Dergisi'nin* (1953-1956) etrafında toplanan Güner Sümer, Ferit Edgü, Ahmet Oktay, Orhan Duru, Demir Özlü ve Attila İlhan gibi yazarlar, kendilerini, *sosyal reelizm* adını verdikleri bir yaklaşım içinde görürler. Demir Özlü, Sartre'nin ortaya koyduğu varoluşçuluk anlayışına uygun olarak *Bunaltı* (1958) isimli eserini yazar. Bir araya toplanmış bu hikâyelerde, birey ve onun bunalımları anlatılır. Varoluşçu felsefenin Türk edebiyatına yansıdığı ve yoğun olarak işlendiği yayınlardan bir diğeri *a dergisi*'dir. Bu dergide; Erdal Öz, Edip Cansever, Cemal Süreya, Turgut Uyar, İlhan Berk, Ahmet Oktay ve Demir Özlü gibi yazarlar çeşitli eserleri ile yer alırlar. Bu yazarlar, varoluşçuluğun

edebiyata etkileriyle; bireyin iç dünyasına eğilme, yalnızlık, bunaltı, ölüm, intihar düşüncesi, zihni özgürleşme ve yabancılaşma gibi kavramları edebi eserlerde işlerler (Kurt, 2009, s. 139-140).

Ölüm ile din ilişkisi incelendiğinde, semavi ve çok ilahlı dinlerde ölümden sonraki yaşamın varlığına inanıldığı görülmektedir. Eski Türk geleneklerinde ve antik Mısır'da ölenlerin eşyaları ile gömülmesi bunun bir göstergesidir. Bu inanış insanların bu dünyadaki yaşam şeklini de etkilemiştir. Dinlerin hepsinde ölüm ile ilgili çeşitli kural ve ritüelleri ortaya çıkmıştır. Ölülerini, yakma, toprağa gömme, suya bırakma bunlardan sadece birkaçıdır.

İslamiyete göre ölüm, bütün canlıların yaşadığı kaçınılmaz bir kanundur. Bu durum Kur'an'da (Âl-i İmran 3/ 185; Enbiya 21/359) "Her nefis ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz." Bakara suresinde: Ölüm herkes için kaçınılmaz sonudur ama bitiş değildir. İnsan "Allah" tan gelmiştir ve yine O'na dönüktür (Bakara 2/156; Hud 11/4; Fecr 89/27-28). Şeklinde anlatmıştır.

İslam dininde, bu dünya geçici bir yerdir. Zamanı gelince herkes ölecek ve sonsuz âleme intikal edecektir. Dünyanın sonu kıyamet kopmasıyla gelecektir. Kıyametten sonra öbür dünya gerçeği başlayacak ve cennet cehennem kavramlarıyla iyilik yapanlar ödüllendirilecek; kötülük yapanlar ise cehennemde cezalandırılacaktır.

Birey olarak, insan ruhu bedeni terk etmekte, geldiği asıl yere, ruhlar âlemine geri dönmektedir. Ruh bu şekilde ölümsüzdür ve varlığını sonsuza kadar sürdürmeye devam etmektedir. (Aslan, 2012, s. 26)

İnsan hayatı boyunca başından geçen olumlu-olumsuz olaylar birbirinden farklıdır. Ölüm ise insanlar için eşit olan bir sınavdır. Allah tarafından her insana bir ömür verilmiştir. Bu sürenin sonunda ecel gelir ve hayat son bulur. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmektedir. "Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir..." (Nahl -70) Bundan dolayı Müslüman olan kimse ölümü hatırlar ve ölüme hazırlık yapar. Müslüman kişi ölümü inkâr etmez, onunla barışık olur ve ölümü ahirete bir göç süreci olarak düşünür.

İnsanın ölümden sonra gideceği yer ahirettir.(Mümin / 40-39) İnsan bu dünyada imtihan edilmektedir. Ölüm geldiğinde imtihan bitmiş kişi dünyada yaptığı iyilik ve kötülüklerle başbaşa kalmıştır. Dünyadaki eylemlerine göre mükâfat ya da ceza alacaktır. Kişinin cezadan korunabilmesi huzura erebilmesi için bir sınav olan hayatı,

dinin emirleri doğrultusunda yaşamış olması gerekmektedir. Bu nedenle sabırlı olmayı bilmeli, dünya ve ahiret hayatı arasında tutarlı davranışlar sergilenmelidir.

İslam mistisizmi olarak tanımlanabilen Tasavvuf, Hz. Muhammed'in yaşadığı döneme kadar temellendirilmektedir. Bir doktrin olarak ortaya koyan ise İmam Gazali ve Kuşeyri gibi âlimlerdir. İmam Gazali ölümün ruh ve beden boyutu üzerinde durmaktadır. Gazali'ye göre ruh bilinmeden hayat bilinmez. O, ruhun ölümsüzlüğü üzerinde durur. Gerçek ruh duyguları hissetmek için bedenden yararlanır. Ölümlü bedeni anlamak daha kolayken, ölümsüz ruhu anlamak daha zordur. Bu durumu ancak peygamber ve evliyaların kavrayabildikleri düşünülebilir. Yaşam hem beden hem de ruh için geçerli iken, ruhun yaşam süreci sonsuz, beden sınırlıdır. Dünya hayatı beden ölümle terk ettiği bir eylemdir. Ruh ise ölümsüz olarak yaşamına başka bir âlemde devam eder. (Demirci, 1987, s. 89-90)

“Birçok Hristiyan teoloğa göre, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın işledikleri günahlardan dolayı Tanrı ölümü ceza olarak vermiştir ve insanlık da onların çocukları olarak aynı cezayı çekmektedir” (Gashi, 2021, s. 91). Hristiyanlık inancında dünya ceza çekip bedel ödeme yeri olarak görülür. İnsanlar günahkâr olarak doğarlar ve dünyada çile çekerek günahlarından temizlenirler. İslamiyet'te ise insan günahsız doğar, dünyada yaptığı iyi ya da kötü eylemleri sonucuna göre masum veya günahkâr olarak değerlendirilir. Bu konuda her iki dinin bakış açısında ciddi farklılıkların olduğu görülmektedir.

Ölümlle ilgili gerçekleştirilen çalışmalarda, ölümün insana olan tesirleri çeşitli yollarla açıklanmaya çalışılmıştır. İnsan bilincini meşgul eden bu olguya en fazla yakınlık duyan kesimlerden biri de psikologlardır. Psikolojik boyutuyla, ölümden önce ölecek olan kişide, bazı değişikliklerin meydana geldiği araştırmacılarca belirtilmektedir. Bu değişiklikleri Kübler Ross, eğer ölüm aniden gelmemişse çeşitli evreler olarak dile getirir. Bu evreler: Ölüm sürecinde, yâdsıma, öfke, pazarlık etme, depresyon, kabullenme, olarak ifade edilmektedir. Ölüm sezgisi, ölüm korkusu, ölüm kaygısı ve ölümün gözardı edilmesi gibi çeşitli zihinsel ve ruhsal süreçler de insanlar tarafından yaşanmakta olup, psikologlarca inceleme alanı olmuştur. İnsanlar ölüme karşı çeşitli tutumlar da geliştirmişlerdir. Bu tutumlar: Ölüme meydan okumak, ölümü inkâr etmek, ölümü istemek ve ölümü kabullenmektir. (Gashi, 2021, s. 84-90)

Ölüm olgusu, sanatçı tarafından, sanat ve sanat eserleri bakımından, üzerinde önemle durulan, sıkça işlenen bir kavram olmuştur. Sanatçılar, ölüm olgusunun klasik ve dar kalıplarıyla yetinmemişlerdir. Sanatçıların tarih boyunca *yaratma*, *ortaya çıkarma* ile hedefledikleri ölümü tanımak, ölümle yaşam arasındaki bağı irdelemek önemli uğraşı

alanı olmuştur. Hayatta iken ölümü yaşama, ölümle yaşam arasında köprü kurma, ölümden kaynaklanan “voroluşsal” durumu anlatmak hedeflenmiştir. (Bozkurt, 1993, s. 52)

Ölüm düşüncesi, her insanda olduğu gibi, sanatçının yaşamıyla birlikte var olmuştur. Ölümün idrakına kavuşan sanatçı ondan kaçmanın yollarını aramıştır. Ölümsüz olmayı amaçlamış olan insanoglu ölüm karşısında güçsüz kalmıştır. Ölüm karşısındaki çaresizliğini yenip ölümsüz olmayı hedefleyen sanatçılar, sanat eserleri üreterek ölümsüzlüğü yakalamaya çalışmışlardır. Sanat eserleri, sanatçının bu dünyaya tutunma, ölümsüz olma bilincinin dışa yansımalarıdır.

Edebiyat, müzik, resim, heykel, çini vb. sanat alanlarından hangisi olursa olsun ölümsüz olma, gelecek nesillere kültürel miras bırakarak kalıcı olma ve bu şekilde manevi yönden canlılığını sürdürme amaçlanmıştır. Ölümsüzlüğün sembolü olarak Mimari alanda, tarihe meydan okuyan eserler yapılmıştır. Mimar Sinan’ın Ustalık Dönemi eserinden Edirne Selimiye Camii’nde, Türk süsleme unsurlarının en güzel örnekleri yer almaktadır. Çinileri İznik’in en parlak döneminin üretimi olup; 1572 Tarihli bir fermanla buradan sipariş edilmiştir (Çanak, 2013 s. 45)

Müzik sanatında müzisyen, duygularını söze ve sese dökerek ölümsüzlüğü yakalamayı, hedeflemektedir. Anadolu Türk kültüründe âşıklar, ozanlar olarak bilinen; Karacaoğlan, Koroğlu, Pir Sultan Abdal, Âşık Veysel gibi nice gönül ustaları icra ettikleri sanatlarıyla ölümsüzleşmişlerdir. *Âşık Veysel’in Uzun İnce Bir Yoldayım* türküsü, ölümü ve geçici dünya hayatını anlatan en güzel türkülerdendir. Mozart, *Requiem* adlı eserini yaşamının son günlerinde ölümü anlatmak için bestelemiştir” (Aslan, 2012, s. 29) Günümüz Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi Marşı olarak Ludwig Van Beethoven tarafından bestelenmiş olan dokuzuncu senfoninin bitiş bölümü *Neşeye Övgü (1823)* isimli marş okunmaktadır.

Ölüm olgusu öncelikle sözlü edebiyatta, Sümerlilerin yazıyı icadından sonra da yazılı edebiyatta yer almıştır. Sözlü edebiyat ürünü olan destanlar daha sonraları yazıya geçirilmişlerdir. Tarihte bilinen ilk Destan olan Sümerlerin “Gılgamış Destanı”nda ölüm önemli bir yere sahiptir. Bu destanda, Kral Gılgamış’ın yakın arkadaşı Enduki ölür. Gılgamış ölüm karşısında çaresiz kalır ve korkuya kapılır. Gılgamış ölümsüzlüğü aramaya başlar ve ölümsüzlük otunu bulur ancak bir yılanı kaptırır. Sumerlerin efsanevi kahramanı Gılgamış’ın büyük uğraş sonucu elde ettiği ve sonra yılanı kaptırdığı “yaşam otu” ölümsüzlük arayışının sembolik ilk halkasıdır. Yaşam otu,

mantar, elma, asma ve hayat ağacı gibi kavramlar ölümsüzlüğü vadeden sembolik değerler olmuşlardır. (Kılıç, 2017, s.122-129).

Doğa ve doğaya ait olan unsurlar tarih boyunca kutsanmıştır. Doğanın en önemli parçasından olan *su* evrenin yaratılışı ve en önemli üç elementinden biri olarak düşünülmüştür. Evrenin simgesi ve bütün yaratma gücünü elinde tutan *su*, *ab-ı hayat* (*hayat suyu*) olarak adlandırılmıştır. Hayat suyu mitolojik olarak çeşitli anlatılarda yer almakla birlikte ulaşılması güç olan bir kavram olarak ifade edilmiştir.

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (1971) isimli kitabında *hayat suyunun* bütün dünya mitolojilerinin en önemli motifi olduğunu belirtir. Ölen insanların dirilmesi ve ölümsüzlüğe erişmesi, tarih boyunca büyük bir arzu olmuştur. Ögel, Anadolu ve Altay masallarının, ölüp de kutsal güçle tekrar dirilenlerle dolu olduğunu anlatır. “Eski Türklerde yeniden can veren bu suya *hayat suyu* denilmiştir” (Ögel, 2010, s. 106-107).

Türk edebiyatında çeşitli rivayetlerde nakledilen efsanevi kişilik *Köroğlu* ve atının *ab-ı hayat* ile olan ilişkileri anlatılmaktadır. “Köroğlu’nun atı sudan çıkan bir aygırın, at sürüsü içinde bir kırsığı aşmasından doğmuştur. Paris rivayetinde bu, Amuderya’ dan çıkan bir aygır diye tasvir edilmiştir. Kırat’ının *Abıhayat’tan* içip ölümsüz olması da farklı bir mitolojik göstergedir. Köroğlu’nun atı Kırat’ın ölmezliğine inanılır” (Çufadar, 2019, s. 218-221).

Ab-ı hayat’tan içtiğinden, Köroğlunun atı hem ölümsüz olmuş hem de eşsiz bir güce kavuşmuştur. Kırat diğer atlardan daha hızlı koşmakta, öyleki ayakları yere değmemektedir. Her engelin üzerinden rahatlıkla atlayabilmektedir. Görünüş olarak diğer atlardan daha güzel daha güçlü bir yapıya sahiptir.

Homeros’un *İlyada* isimli destanında ölümsüz, yarı tanrı yarı insan olan Aşil isimli kahramanın hikâyesi anlatılmaktadır. Aşil’in ölümsüzlüğü küçükken annesi tarafından bir ırmağa daldırılıp yıkanmasından kaynaklanmaktadır. Köroğlu Destanı’ndaki su Kırat’ a nasıl ölümsüzlük verdiyse, İlyada destanında ifade edilen “ırmak suyu” da Aşil’i ölümsüz kılmıştır.

Ölümsüzlüğü bulanlardan birinin Lokman Hekim olduğu inancı yaygınlık kazanmıştır. Lokman Hekim, Kur’anda hikmet sahibi şifa veren bir kul olarak ifade edilmekle birlikte, kaynağını cahiliye devri Arap kültüründen aldığı kısa anlatılardan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Türkler Lokman Hekim’in şifa dağıttığına, kötü hastalıkları iyileştirdiğine, acı çeken herkesin yardımına koşan biri olduğuna inanmaktadırlar. “Lokman Hekim hakkında Anadolu’da anlatılan hikâyelerde,

Lokman'ın hekimliği Şahmarân'dan öğrendiği, hekimlik sanatında çok ustalaşarak ölüme bile çare bulacak düzeye ulaştığı şeklinde bilgiler yer alır” (Gültekin, 2018, s. 123).

Rivayetlerde, Lokman Hekim yaralı halde karşılaştığı *Şahmeran* (yılanların şahı) ile kısa bir konuşma yapar. Şahmeran Lokman Hekime bazı sırlardan bahseder ve kendi ölümünün insan eliyle olacağını belirtir. Kendisi öldükten sonra vücudunu üç parçaya bölüp kaynatmasını hasta olan hükümdara baş kısmının suyunu, vezire kuyruk kısmının suyunu içirmesini, kendisinin de orta kısımdaki suyu içmesini ve hayırlar göreceğini söyler. Şahmeran'ın ölümü gerçekleşir. Lokman Hekim, hükümdara baş kısım suyunu, vezire kuyruk suyunu içirir. Kendisi de orta kısım suyunu içer. Hükümdar iyileşir, vezir ölür. Kendisi içtiği su sayesinde üstün özelliklere kavuşur. Her derdi, hastalığı iyileştirir. “Diğer bir rivayette Lokman, bitkilerin kendisine verdiği bilgiler ile bir ölümsüzlük ilacı (âb-ı hayat) yapmıştır.” (Gültekin, 2018, s. 125).

Köroğlu ve İlyada destanları ile Lokman Hekim inancında ortak nokta, ölümsüzlüğü sağlayan unsurun *Ab-ı Hayat* olmasıdır. Bu su, herkesin ulaşamayacağı iksirli bir sudur. Suyun bütün doğanın ve canlıların yaşam kaynağı olması da ona bu kadar önem atfedilmesini sağlamıştır. Destan ve rivayetlerde nakledilen ölümsüzlük unsuru, insanoğlunun ölümü kabullenememe, sonsuza kadar yaşama ve ölümsüzlük arzusunun bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

Dünya edebiyatında, çeşitli ulusların birçok yazarı tarafından olaylar “ölüm olgusu” ekseninde kurgulanmıştır. İlk modern roman Cervantes'in yazmış olduğu *Don Kişot*'ta yel değirmenleriyle savaşma, dolayısıyla öldürme düşüncesi çıkarımı yapılabilmektedir. Rus edebiyatında Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'nin yazmış olduğu *Suç ve Ceza* (1866), Lev Nikolayeviç Tolstoy'un *Hayatın Anlamı*, Alman edebiyatında Yohann Wolfgang Fon Göte'nin *Faust* (1806) isimli eseri hayatı sorgulayan ve ölümü doğrudan veya dolaylı olarak işleyen klasiklerdendir.

Eski Türklerde ölüm anlayışına bakıldığında, Türklerin ölümden sonra bir hayatın varlığına inandıkları, dünyada yaptıkları iyilik ve kötülüklerin karşılığını bulacakları inancı hâkimdir. Göktürk Kitabelerinde *uçtu* Kaşgarlı Mahmut'un yazmış olduğu *Divan-ı Lugat-ı Türk*'te *uçmak* sözcüğü cennet manasında kullanılmıştır. Türkler İslamiyetten önce *uçmak* olarak adlandırdıkları cenneti gökyüzünde, *tamuğ* olarak isimlendirdikleri cehennem de yer altında olduğuna inanmışlardır (Doğanay, 2004, s. 127).

Yaşar Çoruhlu *Eski Türklerde Ölüm (2004)* isimli çalışmasında, Türklerde ölümle ilgili bilgilerin MÖ. 3000-2000 yıllarına kadar uzanan mezar yapılarından elde edildiğini belirtir. Proto-Türk dönemi olarak adlandırılan bu zamanda ölüm ve mezarlar İslamiyet geleneklerinin dışında tasavvur edilmiştir. Çoruh, Türklerde ölümün maddi unsur görünümü olarak, mezar ve defin şekilleri üzerinde durmaktadır. Ölüler, ya doğrudan doğruya toprağa gömülmüş ya da bir kurgan'ın altında, ahşap bir lahitin içine gömülmüştür. Ölünün, kurgan'ın içinde, ahşap oda benzeri boş bir alana uzatıldığı da olmuştur. Mezarın içinde cesedi doğrudan toprağa gömme, anne karnında duruş pozisyonuyla gömme veya oturur biçimde gömme örnekleri de görülmüştür. Bu durum kişinin öldükten sonra yaşamın varolduğu inancını güçlendirmektedir. *Pazırık ve Şibe Kurganı* gibi bazı önemli kişilerin mumyalanarak gömülmesi yeniden dirilme esnasına kadar cesedin bozulmaması fikrine dayanmaktadır. Bazı tarihi kaynaklarda ölen kişilerin yakıldığı vurgulanmaktadır. Yakılan kişinin külleri bir kap içinde veya doğrudan toprağa gömülmüştür. Ölen kimse için bir diğer ölü uğurlama yöntemi de ölüyü, tabut içinde ağaca asma ya da ağaç dalları üzerine yerleştirmektir. Ölüyü ağaç üzerine defin etme uygulamasının amacı, Hayat ağacı kavramı gereği ruhun kuşlara geçerek yeniden dirilme inancıdır (Çoruhlu, 2004 s. 244-246)

Altay ile Yakut Türkleri *beden-ruh* kavramlarına inanmışlardır. Bu kavramları *tın, süne ve kut* olarak adlandırmışlardır. Kut, bütün varlıklarda; süne yalnızca insanlarda, tın ise bütün canlılarda bulunmaktadır. Her şeyde bulunan *kut* varlığı kutsallık katmaktadır. Tın'ın bedenden ayrılmasıyla beden ölümü gerçekleşir. Kut'un bedenden ayrılması ile beden ölmez ancak kutsallığını yitirmiş olur (Ersoy, 2002 s. 86-87).

Eski Türklerde, sosyal ve kültürel olarak defin işlemlerinde çeşitli gelenekler uygulanmıştır. Bazı kaynaklarda ölüm ile defin arasında belli bir sürenin geçtiği anlatılmaktadır. Bu sürenin mevsimsel değişimlerden kaynaklandığı ifade edilir. Göktürklerde kişi baharda veya yazın ölmüşse yapraklar sararıncaya kadar, sonbahar ya da kışın ölmüşse çimenler yeşerinceye kadar bekletilmektedir. Ölüyü bekletme süresi, mevsimsel durum ve toprağın işlenmesinin uygunluğu ile ilişkilendirilmektedir. Cenaze definlerinde yas tutma ve kendini yaralama yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Ölen kişinin arkasından üzüntüsünü belli etmek amaçlansa da onun kızgın ruhunun, kimseye zarar vermemesi için vücudun belli yerlerini yaralama eylemi gerçekleştirilmektedir. İskitlerde kulak memesini kesme, başlarını kazıma, kollarını çizme, alın ve burunlarını yırtma, eline ok saplama yaygın ritüellerdendir. Çin kaynaklarında ölümden dolayı kendini yaralama eyleminin Hunlarda da görüldüğü

belirtilmektedir. Hunlar, yaygın olarak, üzüntülerini belirtmek için yüzlerini çizmişlerdir. Cenaze etrafında at koşturma ve dönme, ölüleri atlarıyla defnetme, ölü aşı verilmesi ile balbal dikme eski Türklerde karşılaşılan diğer *ölüm* geleneklerindedir (Onay, 2013, s. 481-486).

Türk edebiyatının okunabilen ilk yazılı metinleri Orhun kitabeleri MS.8. yüzyılın başlarında Göktürk alfabesi ile yazılmıştır. Yazıtlar, İkinci Göktürk (681-744) devletinin yöneticileri *Kültigin (732)*, *Bilge Kağan (735)* ve *Tonyukuk (720-725)* adına dikilmiştir. Muharrem Ergin bu yazıtları Türk edebiyatının ilk şaheseri saymaktadır. Bu yazıtların dikilme amacı Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk gibi devlet yöneticilerini ölümsüz kılmak, gelecek nesilleri bekleyen tehlikeler konusunda uyarmaktır. Bilge Kağan Abidesi doğu yüzü dokuzuncu satırlarda “Bunca işi, gücü vermediğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok, olmaya gidiyormuş” (Ergin, 2009, s. 37). İfadesiyle Çinlilerin Türk milletini öldürme yok etme politikasından bahsedilir. Aynı abidenin doğu yüzü onuncu satırda ise “ Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır” (Ergin, 2009, s. 37). Sözleri yer almakta Tanrı'nın Türklerin yok olmasını istemediği ve ölümden kurtuldukları ifade edilmektedir. İlk Türk edebi metinleri bağlamında düşünüldüğünde ölüm olgusunun bir, hayatta kalma ya da yok olma mücadelesi (ölüm - kalım) olarak ele alındığı görülür.

Oğuz Türklerine ait on üç destansı hikâyeden oluşan Dede Korkut hikâyeleri Türklere ait kültürel değerleri günümüze aktarması bakımından temel eserlerden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Bu hikâyelerde, Türk Halk biliminde önemli yeri olan doğum, evlenme ve ölüm gibi hayatın geçiş dönemleri ile ilgili folklor bilgisi yer almaktadır. “Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan ve Oğuzlara ait olan en önemli geleneklerden biri de *Ölüm Folkloru*'dur. Oğuzların ölüm kavramı karşısındaki tutumları *Bay Büre Oğlu Bamsı Beyrek* hikâyesinde anlaşılmaktadır. Bu hikâyede Bamsı Beyrek'in düğünü ve kâfirlerce kaçırılması anlatılır. Bamsı Beyrek evlendiği gece gerdek çadırına girer. Kâfirlerin casusu bu durumu Bayburt Hisarı beyine haber verir. Bayburt Hisarı beyi yedi yüz atlısı ile Bamsı Beyrek'in çadırını basar sağdıçlı şehit eder, otuz dokuz yiğidi ile Beyrek'i esir alır. Beyrek'in anne ve babası sabah çadırın saldırıya uğradığını görünce feryat figan ederler. Elbise yakalarını yırtar ağlarlar. Kara elbiseler giyerler. Oğuz beyleri yas tutarlar. (Erbay, 2017, s. 439)

Bamsı Beyrek hikâyesindeki davranışlar Türk folkloru açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Beyrek'in anne, baba ve kardeşlerinin feryat etmeleri, yakalarını

yırtmaları, hüngür hüngür ağlamaları, günümüze kadar ulaşan yas ve üzüntü durumlarıdır. Yine Beyrek'in kızkardeşlerinin karalar giyinmeleri de Türk kültürü açısından önem arz etmektedir. Kara giyinmek, matem ve üzüntü durumlarında gerçekleşen bir kural niteliğindedir. Ölümde özellikle cenaze merasimlerinde siyah elbiselerin giyilmesi Türk kültürünün yaşayan unsurlarındandır. *Karalar giymek*, *karalar bağlamak* ve *karalara bürünmek* gibi deyimler toplum içinde sıkça kullanılmaktadır.

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılmış olan “Divan-ı Lügati’t-Türk” isimli sözlükte *Alp Er Tunga Sagusuna* yer verilmektedir. Bu sagu Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine söylenmiş ağıt niteliğinde bir şiiirdir. Türk edebiyatında islam öncesinde ölen kişi için şiir söyleme geleneği yaygındır. İslam sonrasında da ölen kimseler için ağıt niteliği taşıyan şiirler, divan edebiyatında *mersiye* adıyla yazılmıştır. Bu mersiyelerin özellikle din uluları, İslam peygamberi Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt ile ilgili olanları önem taşımaktadır.

Türkistan erenlerinden Hoca Ahmet Yesevi (1093-1166), İlk Türk islam sufilerinden olup, Divan-ı Hikmet isimli ölümsüz eserini yazmıştır. Onun ölüme bakışı yazmış olduğu şiirlerden anlaşılmaktadır. Ahmet Yesevi'ye göre ölüm bir yok oluş süreci değil, asıl geldiği, ait olduğu yere, yüce Allah'a dönüştür. O, ruhun ölümsüz, beden bu dünyaya ait ve ölümlü olduğuna inanmıştır. Ölüm, onun için insanı Allah'a ulaştıran bir vesiledir. Ölen kimse yok olmaz sadece boyut değiştirir. Gerçek olan Allah sevgisidir. Önemli olan kişinin Rab'ine kavuşmasıdır. Ahmet Yesevi kişinin ölümden kaçamayacağını buna teslimiyet göstermesi gerektiğini ifade etmektedir.

“Ölümün elinden hiç kimse kurtulmaz,
Kalender ol başına giy külâhı.” (Tatlıcı, 2016, s. 112)

“Olmuştur herkese fermân ölümün şerbetini içmek;
Kaçıp ondan kurtulmazsın, ne kadar ondan çekinsen” (Tatlıcı, 2016, s. 223).

“Dünyâ benim mülküm diyen sultânlara,
Âlem mâlını sayısız yığıp alanlara,
Yeme ve içme ile meşgûl olanlara,
Ölüm gelse, biri vefâ eylemez imiş” (Tatlıcı, 2016, s. 223).

Hoca Ahmet Yesevi, ölümün kaçınılmaz bir kader olduğunu, korku ile ondan kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığını, dünya malı mülkü, mevki ve makamının ölüm karşısında hiçbir etkisinin bulunmadığını belirtmektedir.

“Kul Hoca Ahmed, öleceğini bile gör,
Âhiretin hazırlığını kıla gör,
Varırım deyip yol başında yürüye gör,
“Ölüm meleği” gelse, fırsat bırakmaz imiş” (Tatlıcı, 2016, s. 230)

Ahmet Yesevi, insanların öleceğini bilerek yaşamaları gerektiğini, düşünerek öbür dünyaya hazırlık yapmalarını, eğer bunları yaparlarsa dünyadaki zamanlarını iyi değerlendirmiş olacaklarını belirtir. Eğer kişi öbür dünyaya hazırlıklı değilse, dini vecibelerini yerine getirmemişse, Azrail (ölüm meleği) geldiğinde zamanı tükendiğinden hiçbir şey yapamayacaktır.

Türk mutasavvuf ve şair Yunus Emre (1238-1328), yazdığı şiirlerin birçoğunda *ölüm* konusuna değinmiştir. Yapılan araştırmalarda Yunus Emre Divanı'ndaki şiirlerden 30 tanesinin ölümü işlediği anlaşılmaktadır. Diğer şiirlerinde yaklaşık 500 beyitte ölümden bahsedilmektedir. Yunus'a göre; “Ölüm devamlı bir hayatın başlangıcı, fanilikten ebediliğe açılan bir kapıdır. Nitekim ölüm, yaşanmaması mümkün olmayan bir serüvendir” (Pala, 1991, s. 531-533)

“Bu dünya kimseye kalmaz, anadur ölümün zinhar
Kaçan kimse gider gelmez, anadur ölümün zinhar”

“Gelen geçer, konan göçer, nasip oldukça yer içer
Ecel ömre kefen biçer, anadur ölümün zinhar” (Toprak, 2006, s.60)

Yunus Emre yukarıdaki *Gelen Göçer Konan Göçer* şiirinden alınan beyitlerde, yaşanan dünyanın fani olduğu, ölen kişinin Allah'a döndüğünü ve bir daha geri gelmediğini, insan ömrünün ecele sınırlı olduğunu belirtmektedir.

Karahanlı Türk'lerinden Yusuf Has Hacib'in XI. yy'da yazmış olduğu *Kutadgu Bilig*'de ölümden bahsedilirken karakterler ekseninde anlatılan manzum hikâyelerde, bu dünyanın geçici olduğu ve ölüme hazırlıklı gidilmesi gerektiği belirtilir. Bu kitaptaki

ölüm kavramı da İslam inancı esasında, dünya ve ahiret ikilemi çerçevesinde ele alınmakta, ölüm yok olmaktan ziyade başka bir âleme göç olarak düşünülmektedir.

“Dinle ne demiş kişilerin iyisi
Yürüyen, soluyan, *ölümlüdür* hepsi”

“Dünyada ne insanlar doğdu bak
Yaşadı bir süre yine *öldü* bak”

“Gerek bey, gerek kul, iyi ya da kötü
Adının izi kaldı, kendi *öldü*”

“Sana geldi şimdi sıra
Sen iyilik yap herkesten önce”

“Diri *ölür* sonra döşenir yere
İyi insanın adı kalır *ölse* de” (Hacib, 2019, s. 49-50)

Kutadgu Bilig’de 9. Bölüm, *İyilik Etmenin Övgüsünü ve Yararlarını Söyler* başlığı 233-237 arası beyitlerde nefes alan her canlının öleceği, yaşam sürelerinin sınırlı olduğu, kişilerin mevki, makam şan ve şöhretlerinin bir anlam ifade etmediği, kişinin iyilik yapması, bu sayede ölenin bu dünyada iyi bir şekilde anılacağı ifade edilmektedir. Yusuf Has Hacib ile Yunus Emre’nin ölüm anlayışının paralel olduğu düşünülmektedir.

İslam’dan önceki eski Türk metinlerinde ölümle ilgili şiirlere *sagu*, halk edebiyatında *ağıt* divan edebiyatında ise *mersiye* denilmiştir. Mersiyelerde ölüm kavramı islam ve tasavvufi düşünce bağlamında işlenmektedir. Beyitlerde ölüm, kabul edilmesi gereken bir gerçek olarak görülür. Tasavvuf açısından ise sevgiliye (Allah’a) kavuşma olarak düşünülmektedir (Savran, 2009, s. 170-171)

Divan edebiyatında, ölüm olgusuna beyitlerde bulunan çeşitli mazmularda rastlamak mümkündür. Divan şairleri sevgili, âşık, rakip gibi gibi kavramların yanında ölümü tasavvufi pencereden ele almaktadırlar. *Ölüm olgusu* divan şairlerinden Seyyid Nesimi (1369?-1417), Ahmet Paşa (1426 - 1497), Necâtî (d. ? - ö. 1509), Nefî (1572-1635), Ş.Yahyâ (1561-1644) ve Hayâlî’nin (1494?-1557) şiirlerinde ön plana çıkmaktadır.

“Kimi önümce ağlar kimi vây der
Ölüm koymaz kamu yahşı yamanı” (Nesimi, 1990, s. 32)

Nesimi, ölümün hiç kimseyi ayırt etmediğini, ölen kişinin arkasından üzüntüler duyulduğunu; zengin-fakir, güçlü-zayıf her kim olursa ölüm karşısında çaresiz olduğu belirtmektedir.

“Azm ider gülzâra `âşık nev-cevânın gezdürür
Bir ölümlü hastedür bî-çâre cânın gezdürür” (Ş. Yahya, s.124)

Şeyhülislam Yahya, kendisini ölümlü olarak görmektedir. Onun için ölüm dünya hayatı içindir. Tasavvufî yönüyle ondaki aşk ilahi aşktır. Ölüm canın bedenden çıkması ruhun rabbine kavuşması anlayışını ifade etmektedir.

Divan şiirinde mersiye anlayışı, geleneğin elverdiği sınırlar içinde devam etmiştir. Ölüm kavramı, ilk dönemlerinden sonuna kadar genel manada herkes için ele alınır.

Ölüm, Abdülhak Hamit ve Akif paşa ile bireyselleşir. Abdülhak Hamit’in eşi için yazdığı *Makber* ve Akif Paşa’nın torunu için yazdığı *Mersiye*’de ölümün bireysel ızdırabı, ayrılık acısı ifade edilir.

“Tıfl-ı nazeninim unutmam seni
Aylar günler değil geçse de yıllar
Telh-kam eyledi firakın beni
Çıkar mı hanrdan o tatlı diller
Kıyılmaz iken öpmeğe tenin
Şimdi ne haldedir nazik bedenin
Andıkça gülşeride gonca-dehenin
Yansın ahım ile külolsun güller” (Akif Paşa, 1997, s. 164)

Akif Paşa’nın torunu için yazmış olduğu bu mersiye ile ölüm ızdırabının yarattığı derin sarsıntıyla ölüm ve ölüm sonrasında gerçekleşen durumlar, mezarlığın içinde olup bitenler anlatılır.” Şair, aynı zamanda ölüm karşısında şahsi dramını, kaybedilen torun karşısında duyulan acıları klasik edebiyatın teşrifatçı üslubunun ve klişeleşmiş ifade kalıplarının dışında dile getirme ihtiyacı duymuş olmalıdır” (Gariper, 2005 s. 58-59)

Abdülhak Hamit, makber şiirini Beyrut'ta ölen karısından sonra yaşadığı, ayrılık acısı ve çektiği sıkıntıları anlatmaktadır. “Makber” ölen kişinin son istirahatgahıdır. Bu mekân geride kalan kişiler için ölen kişiyi hatırlatma, ölüm düşüncesini akıllara getirme yeridir. Abdülhak Hamit ölüm temasını işlerken “mezar” kavramını oldukça iyi kullanır. Şairin ölüme karşı bakışı korkudan ibaret değildir. Onun, ölüm karşısında düşüncelerinde anılar, iç konuşmalar, sövgü ve yalvarmalar bulunmaktadır. (Tuğluk, 2020, s.266)

“Eyvâh! .. Ne yer, ne yâr kaldı,
Gönlüm dolu âh ü zâr kaldı.
Şimdi buradaydı gitti elden,
Gitti ebede gelip ezelden” (Tarhan, 2013, 20)

Abdulhak Hamid “Eyvah!.. Nidasıyla şiirine başlarken feryat eder. Çaresizliğini ve üzüntüsünü ifade eder. Şair için ölüm, ayrılık, acı ve hayal kırıklığıdır. Hamid, ölümü felsefi derinliğiyle sorgular. Karısı çürüyecek midir? Ruhu göğe mi yükselecektir gibi düşünceler şiirin genelinde ele alınmaktadır.

“Ölüm yokluğu çağrıştıran bir olgu olduğu için şair, sürekli endişe içindedir. Hâmid'in hayatında ölüm kırılğanlığın ifadesi olarak belirir. Ölüm'e dair her şey hayatı anlamsızlaştıran, donuklaştıran bir vazife görür” (Gül, 2016, s. 373)

Eşi Fatma Hanım için “Gitti ebede gelip ezelden” mısrasında sonsuzluktan gelip yine sonsuzluğu gittiğini belirlemekte bu sözleriyle sonsuzluk âlemine de atıfta bulunmaktadır. Hamit şiirinin sonunda ölüm ötesini sorgulamaz ve Allah'a sığınır.

Tanzimat döneminde “ölüm olgusu”nu işleme ve anlamlandırma, dönemin koşulları içinde ele alındığında, Batıdan esinlenme ve savaşın etkileri görülür. Bu dönemde klasik “mersiye” geleneği ile birlikte ölüme bakış farklılaşmaya başlar. Ölüm sorgulanmaya başlanır, ölüm karşısında felsefi bir tutum sergilenir. Klasik mersiye kalıpları bırakılıp ölümün kendisi şiirlere konu olur. “ R. Mahmud Ekrem'in oğlu Nijâd'ın ölümü üzerine yazdığı *Ah Nijâd, Yakacık'ta Akşamdan Sonra Bir Mezarlık Âlemi* ve dostu için yazdığı *Şevki Yok* şiirleri; Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Makber* ve *Ölü* şiirleri bu anlayışta yazılmış örnekler olarak değerlendirmek mümkündür. (Aydemir, 2013, s. 236)

Halit Ziya Uşaklıgil'in (1865-1945), kendi hayatında yaşadığı kayıpların etkisi eserlerine yansımıştır. Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* adlı hatıratında ölümün kendisini

sık sık yokladığını ve aile üyelerini birer birer aldığını ifade eder. Uşaklıgil, dört çocuğunun ölümü amcasının intiharı, dedesinin kaybı sonucunda ölüm fikrini eserlerine yansıtır. *Mezardan Sesler* isimli eserinde, ölüm hayat varlık hiçlik gibi kavramlara değinmiştir. Yazarda ölüm, acı ve ızdırıp olarak kendini göstermektedir.

Tevfik Fikret'in (1867-1915) şiirlerinde ölüm, yakın çevresindeki kayıpların etkisiyle işlenmiştir. On iki yaşında iken annesinin kaybıyla başlayan ölüm acısı ve anne özlemi *Yağmur*, *Balıkçılar* ve *Çocuk* şiirlerine etki etmiştir. (Sayım, 2020, s. 40-41)

Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) küçük yaşta annesini kaybetmiş ona olan özlemine ölüm teması ekseninde *Ufuklar* isimli şiirinde işlemiştir. Şair bu şiirde annesini hatırlar, onun ölümünden duyduğu hüznü dile getirir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'i, "ölüm düşüncesinin kovaladığı adam" olarak dile getirir. Yazarın *Kendi Gök Kubbemiz* isimli eserinde ölümle ilgili birçok şiiri bulunmaktadır. Onun şaheser olarak nitenebilecek ölü ve ölümü anlatan *Sessiz Gemi* isimli şiirinde ölüm kelimesi kullanılmadan sembollerle hayatın son buluşu, bilinmez bir âleme gidiş, korkudan sıyrılmış olarak ifade edilmektedir. (Değirmenci, 2000, s. 252)

"Yahya Kemal yeni şiirde Divan edebiyatının rind tipini devam ettirir. Rindlik, yaşamın tadını almak, dünya malına önem vermemek yaklaşımıdır. Şair ölümden değil hayatı iyi yaşayamamaktan korkmaktadır. Hayatı aşkla yaşamamanın gerektiğine inanır. Onun için ölüm sonrası bir muammadır (Hızarcı, 2021, s. 7).

"Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhule giden bir gemi kalkar bu Linandan."

"Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol,
Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol."

Yukarıdaki beyitlerde, insan hayatındaki sınırlı zaman diliminin ölümle sonlandığı, ölüm karşısında çaresizlik ve hüznün duygularının hâkim olduğu sezilmektedir. Aynı zamanda ölümün bilinmezliği *meçhul* sembolüyle ifade edilmiştir.

Cumhuriyet dönemi yazarlarından Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956), ölümü şiirlerinde *zaman* penceresinden ele almıştır. İnsanın kendi varlık ve yokluk bilincine inanması ikilemi şairin ölüm anlayışının temelini oluşturmaktadır. Tarancı şiirlerinde

ölümü düşler penceresi üzerinden ele alır. Kendi iç âleminde hayaller oluşturur ve ölümü anlatır. (Sönmez, 2017, s.162-163)

“Günüm gelmiş, saatim çalmıştı nihayet,
Ölmüştüm, kabrimde unutulmuştu ceset,
Zulmette böcekler eczasını yiyordu.” (Tarancı, 2003: 95)

Tarancı, yukarıdaki mısralarda *hayal* içinde, kendi bilinciyle ölümü işlemektedir. Ölüm *kabirle* ilişkilendirilmiş ve bireyin yalnızlık duygusunu anımsatmaktadır. Şair bedeninin fiziken yok oluşunu, ürkütücü şekilde ele almaktadır. Onun şiirlerinde ölümü genel olarak kabullenilmesi zor bir unsur olarak ele alınmış, yaşama isteği vurgulanmıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın (1901-1962) ölüm düşüncesi, edebi ve felsefi boyutlarda kendisini göstermektedir. Raman, hikâye ve şiirlerinde ölüm olgusunu bilinçli olarak kullanmıştır. Ölüme dair fikirlerini eserlerinde dile getirmiştir. Tanpınar “Huzur” romanında ölümü oldukça sık kullanmıştır. Ölüm öncelikle anne ve babası olmak üzere karakterler üzerinden sorgulanmıştır. “Acaba hep böyle mi düşünüyoruz; ölümün mü, hayatın mı çocuğuyuz? Bu saati hangisi kuruyor” (Tanpınar, 2012, s. 43) cümlelerinde Tanpınar, yaşamın temel felsefesini irdelemekte, ölümü hayatın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Romanın kahramanına verdiği kendi iç sesinden, “ölümden korkmuyorum, diyordu. Bütün ömrümce ölüme o kadar yakın yaşadım ki...” (Tanpınar, 2012, s. 43) sözleriyle ölümün insan hayatının korkulmaması gereken, ayrılmaz bir parçası oluşuna vurgu yapmaktadır. Yazarın “ölümün mü? Hayatın mı çocuklarıyız” sorgulaması felsefi derinliği düşünülürken, Sigmund Freud’un, insan eylemlerinin tümünün, insanı ölüme götüren bir süreç olduğu, fikriyle örtüşmektedir. Tanpınar ölümü hiçlik olarak düşünür. Ona göre gerçek kişi için ölüm hiçliktir. Hiçliğin hükmü olamaz. Ölüm, insan idaralarının ötesinde iletişim kurulamayan ve çözülemeyen bir mahiyettedir. Ölüme bir anlam atfedip ona hâkim olma girişimi hiçbir zaman sonuç vermeyen bir olgudur. (Bayındır, 30, s. 2014)

Türk edebiyatının önemli romancılarından olan Halide Edip Adıvar’ın 1943 tarihli Ulus gazetesinde yayımlanan *Roman Üzerine* isimli yazısında roman ve konusu anlatılırken, doğmadan önceki ve öldükten sonraki iki bilinmez arasında kalan yaşam denen kavramın, hikâye ve romanın konusu olduğunu belirtmektedir. Her insanda

bilinçaltında bir rahatsızlığın olduğunu, sanatın bu huzursuzluğun bir tür ifadesi olarak yansıtıldığını açıklamaktadır (Adıvar, 1943, s. 5).

Halide Edip Adıvar ölümü bir bilinmez olarak ifade etmektedir. Adıvar, insan bilinçaltındaki huzursuzluktan bahsetmektedir. Ona göre insan bu huzursuzluğu gidermek için sanat yapmaktadır. Bu noktada akla gelen soru; “bilinçaltındaki huzursuzluğun kaynağı nedir?” sorusudur. Sigmund Freud, bilinçaltındaki huzursuzluğun kaynağının ölüme olan yatkınlık olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünceyi Freud’un “Yaşamın nihai amacı ölümdür” düşüncesi açıkça ortaya koymaktadır.

Ölüm olgusu fizyoloji, psikoloji ve teoloji bilimleri açısından olduğu kadar Halk Bilimi alanında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle Türk kültürü bağlamında Türk Halk Bilimi sahasında bu olgu üzerinde önemli ritüeller, ağıtlar, törenler ve matemler ortaya çıkmıştır. *Ölüm olgusu* bağlamında Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek *Anadolu Folklorunda Ölüm* isimli eserinde yaptığı çalışmalarla Türk Hal Bilimine büyük katkılar sunmuştur.

Sedat Veyis Örnek, insan hayatında üç önemli geçişin bulunduğunu, bunların; *doğum, evlenme ve ölüm* olduğunu belirtmektedir. Bu geçiş evreleri yaşanırken, çeşitli ayinler, adetler, dinsel uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu uygulamaların temel amacı *geçiş* aşamasında kişinin yeni duruma alışması, kutsanması ve tehlikelerden korunması anlayışıdır. “Geçiş evresinde uygulanan adet, gelenek ve görenekler; yaşanan coğrafyaya, bulunulan ülkeye, mensup olunan millet ve inanca göre farklılıklar göstermektedir. Sedat Veyis Örnek Ölüm olgusunu halk bilimi açısından üç başlık altında ele almaktadır. Bunlar: Ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrasıdır (Örnek, 1971, s. 11).

İnsanlar, ölümden önce, psikolojik nedenler ve bilinçaltından kaynaklanan birtakım güdülerle ölümü çağrıştıran çeşitli durumlara farklı anlamlar yüklemektedirler. Çeşitli araç-gereçler, hava olayları, rüyalar ve hayvanların hareketlerine farklı yorumlar atfedilerek ölümün habercisi oldukları kabul edilmektedir.

Ölüm gerçekleştikten sonra, bir taraftan ölen kişinin bedeni çeşitli biçimlerde korunmaya gayret edilmekte, öte yandan ise bedenden bir an önce kurtulma ve onu yok etme isteği duyulmaktadır (Göde& Tatlıcan, 2019 s. 115). Cesedi, bir an önce defnetme ve ondan kurtulma isteği, ölüm ve yaşam arasındaki korku sınırını oluşturmaktadır.

Cesede dokunan kişiyi kirlenmiş olarak kabul eden tabular da mevcuttur. İşe yaramaz hale gelen ceset kötü bir unsur, kir olarak da görülmüştür. Freud, Maoriler

arasında cesede dokunan kişinin kirlenmiş olduğu tabusuna şu açıklamayı getirir: “Ölüye dokunarak kirlenen kişi dokunduğu şeyleri ve insanları da kirletmektedir. Kişi girdiği evdeki diğer bireylerle etkileşime geçerek onları da kirletir. Kirlenmiş kişi yiyeceklere ve diğer nesnelere dokunmamalıdır. (Freud, 1945, 173)

Anadolu kültüründe ölümden sonra yapılan ilk iş, diğer insanlara ölüm olayının duyurulmasıdır. Bu duyulma; komşular tarafından, camiden sala verilmesi, akrabaların haberleşmesi ya da büyükşehirlerde gazetelere ilan verilmesi yolu ile gerçekleşmektedir.

Türk milletinin inancına göre üç şey hayır olarak düşünülür. Ölen kişiyi acele olarak gömmek, misafirlere yemek vermek ve ölenin borcunu ödemektir. Ölümün gerçekleşmesiyle ölünün gözleri kapatılır, çenesi bağlanır, başı kible yönüne bakar, ayakları yan yana getirilip elleri göbek üstüne konulur. Bu uygulamaların temelinde, dinin getirdiği kurallar ve kültürel değerler yatmaktadır (Özdemir, 2022, s. 143)

Ölünün gömülme aşamasında yapılması gereken üç önemli husus vardır. Bunlar; ölünün yıkanması, kefenlenmesi ve cenaze namazının kılınmasıdır. Bu işlemler hem dinsel hem de geleneksel kurallar çerçevesinde yapılmaktadır. Yıkama işlemini hocalar, komşulardan tecrübeli olanlar, meslek olarak yapanlar, dini inanış olarak ön plana çıkanlar yapmaktadırlar. Erkek ölümler, erkek; kadın ölümler ise kadınlar tarafından yıkanılır. Yıkama işlemi genel olarak, mezarlık gasilhanesinde, hastane gasilhanesinde, camide, evin önünde veya bahçesinde yapılır. Ölü ılık su ile yıkanır. Ölünün yıkanışı ve kefenlenişi sırasında cesede çeşitli kokular da sürülmektedir. Kefenleme işi beyaz bezle yapılır. Erkekler üç parça, kadınlar ise beş parça kefen beziyle sarılır. Anadolu ve müslüman topluluklarında kefenleme İslam dini kurallarına göre yapılmaktadır. Kefenleme bittikten sonra ölü tabuta konur ve musalla taşına uzatılır. Burada cenaze namazı kılınır. Bir kişinin cenaze namazının kılınabilmesi için Müslüman olması gerekmektedir. İmam cenazenin ön tarafında durur ve dört tekbirle namaz eda edilir. Gerekli dualar okunur. İmam topluma; ölü için “hakkınızı helal ediyor musunuz?” diye sorar. Cemaat *helal olsun* der. Daha sonra tabut kaldırılarak omuzlanır, mezarlığa götürülür. Cenaze genel olarak tabutsuz gömülür. Vücut uzuvları kaza veya savaş gibi olaylarla parçalanmışsa tabutla da gömülür. Ölen kişi mezara kible yönüne doğru olacak şekilde konulur. İmam gerekli duaları okur. Cenazeye katılanlarda dua ederek cenaze merasimini tamamlarlar. Ölüm sonrasında göze çarpan ilk unsur mezar ve mezarlıklardır. Şehirlerdeki mezarlar kırsaldaki mezarlara göre daha bakımlı olup bakım hizmetleri belediye görevlileri tarafından düzenli yapılmaktadır. Ölüler genel

olarak mezarlıklara defnedilirken, cami ve ev bahçelerine, tekke ve dergâhlara da defnedilenler bulunmaktadır. Mezarları süslemek amacıyla ağaç fidanı, çiçek gibi bitkiler dikilir. Ağaç fidanı özellikle mezarın başucuna dikilir.(Örnek, 1971, s. 12-75).

Ağaç, Türk mitolojisinde önemli yeri olan, kutsal sayılan bir motiftir. Oğuz Kağan Destanında Oğuz, ikinci karısını bir göl ortasında, ağaç kovuğunda bulur. Yine Uygurlar'ın "Dünya ağacı" ismini verdikleri, iki nehrin arasında bulunan tek ağaçtan türediği belirtilir Uygurlar arasında kabul gören Maniheizm inancında da ağaç önemli bir unsur olmuştur. Bu dine mensup olanlara göre beş hayat, beş de ölüm ağacı bulunmaktadır. Mani inancındaki bu ağaçların özellikleri Türklerdeki kutsal ağaçlardan farklılıklar taşımaktadır. (Ögel, 2010, s. 88-90)

Mezarın başına mezar taşı dikilir ve üzerine kişinin kim olduğu yazılır. Bazı mezar taşlarına çeşitli şiirler, mısralar da yazılmaktadır. Kimi mezar taşlarına ölen kişinin fotoğrafı bile yapılmaktadır. Baheeddin Ögel, mezar taşlarının birer tarihi ve edebi belge olduklarını ifade eder. Mezar taşları geçmişten günümüze bilgi veren ölümsüz birer kütüphane niteliğindedir. Kitabe olarak dikilen mezar taşlarından Türk uygarlıklarının kültür izlerine rastlamak mümkündür. Öyleki, Uygurların türeyiş efsanesi ile ilgili en eski bilgiler, Uygur Kağanı Temür-Buka için dikilmiş olan mezar taşı yazıtından elde edilmiştir. (Ögel, 2010, s. 78).

Çok yaygın olmasa da bazı Anadolu yerleşimlerinde ölen kişi saati, yüzüğü, yorganı vb. eşyalarla da gömülebilmektedir. Bu uygulama günümüze Atalar inancından kalmadır. Ölen kişilerden kalan eşyalar yaygın olarak hayır için ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Elbise, ayakkabı ve şapka gibi eşyalar evde tutulmaz. Ölen kişinin cüzdan saat gibi küçük eşyaları hatıra olarak saklanabilmektedir (Örnek, 1971, s. 15-77).

Ölünün, yemekle ve dini olarak dualarla anıldığı bazı günler vardır. Bu günler ölünün; üçü, yedisi kırkı, elli ikinci günü ve sene-i devriyesi olarak adlandırılır. Bu adlandırmalar özellikle Müslüman Anadolu toplumlarının folklorunda yapılan anmalardır. Başka dinlere ve kültürlere mensup toplulukların da kendi folklorlarına özgü günler bulunmaktadır (Örnek, 1971, s. 78).

Ölümden sonra hayatta kalanlarda görülen üzüntü durumu *yas* veya *matem* olarak adlandırılır. Sevdiği veya hayatında olan birinin her şeyi geride bırakıp gitmesi kalan kişilerde ciddi üzüntü ve özlem duyguları yaratmaktadır. Bu üzüntü duyguları ile eski dönemlerden itibaren süregelen çeşitli ağıtlar yakılmakta, şiirler söylenmektedir. Şükrü Elçin bu ağıları; insanın ölüm karşısında üzüntü, acı ve isyanlarını, düzenli veya düzensiz olarak ifade ettiği türküler olarak tanımlamaktadır. Ona göre, halk arasında

ağıt yakmak olarak deyimleşen bu durum, İslamiyetten önceki dönemlerde *sagu* deyimiyile karşılanmaktadır (Elçin, 2004 s. 290).

Kişi yas durumundayken birçok şeyden kaçınır. Yeni duruma ayak uydurmaya çalışır. Anadolu toplumunda yas süresi üç, yedi ve genel kabul olarak kır gündür. Ölünün kırkı çıktıktan sonra bir nebze normal hayata dönülmüş olur. Yedi sekiz yıl gibi uzun süren yas süreleri de bulunmaktadır. Yas tutma sürecinde bulunan kişi bazı kaçınmalarda bulunur. Bu kaçınmalar kişinin normal yaşamında yaptığı bazı şeyleri yapmaması, onlardan uzak durmasıdır. Yaslı kişi süslenmez, güzel giysiler giyinmez, eğlencelere gidilmez, televizyon izlenmez, saç ve sakal tıraşı olunmaz. Daha önceden planlanmış düğün, nişan, sünnet ve kına gibi tören ve kutlamalar başka bir tarihe ertelenir. Yaslı tutan kişiler, genel olarak siyah elbise giyinmektedirler. Anadolu kadınları siyah elbise yanında siyah başörtü de takmaktadırlar. Yas süreci dini bayramda devam eder ve bayramdan sonra süre yavaş yavaş sona erer. Yaslı ailenin yakınları bayramda aileyi ziyaret eder. Bu bayram aile için yas bayramı olarak da adlandırılır. Anadolu folkloru ölüm olgusunda göze görünen bir diğer kavram da ölü yemeğidir. Ölü yemeği ölünün ruhuna sevap için ve hayır niyetiyle yapılır. Yaslı ve kederli olan aile; üç yemeği, kırk yemeği ve ölünün sene-i devriyesi yemeği olarak akraba komşu ve yakın çevre için yemek ikramında bulunmaktadır. Bu gelenek İslam dininde kesin kural olmayıp ailenin kendi isteğiyle üstlendiği bir durumdur. Davetliler yemekten önce veya sonra cenaze sahibi aileye baş sağlığı dilemektedirler. Avutucu bazı sözler söylenerek ailenin acısı hafifletilmeye çalışılmaktadır. Bu sözler; *başınız sağ olsun, mekânı cennet olsun, Allah başka acı göstermesin*, gibi cümlelerdir. (Örnek, 1971, s. 81-91)

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu *Memoratlar ve Halk İnançları* isimli kitabında ölüm olgusu ile ilgili çeşitli olaylara yer vermektedir. Çobanoğlu, ölümlerle kurulan iletişim biçimleri ve yaşanan olayların geçiş süreci olan ölüm olgusunun çevresinde cereyan eden gelenek ve göreneklerden kaynaklandığını ifade eder. Ölü başka bir kimlikte ya da başka bir kılıkta birinin rüyasına girer. Birisini uyarır. Kişinin öleceğini anlaması ve yakınlarına bildirmesi, ölünün günahsız olması gibi inanışlar kendisini gösterir. Ölünün hayattayken tamamlayamadığı işleri tamamlamak istediği için iletişim kurduğuna inanılmaktadır. Huzursuz olduğu için geri dönen ve aile fertlerini uyaran ölümler olduğuna inanılmaktadır. Ardından çok üzüntü duyulduğu için geri dönen ölümler, hayatta iken iş ve çevresine çok bağlı olduğundan dolayı gelen ölümler olduğu kabul edilmektedir. Kötü huylu olarak ölenlerin hortlak olarak geri döndüklerine

inanılmaktadır. İnanışa göre hortlaklar kötü karakterli olduklarından, insan ve hayvanları korkutmaktadırlar. Çobanoğlu'na göre ölümlerle ilgili bazı inanışlar şöyle sıralanmaktadır: Ölen kişilerin tekrar gelerek sevdikleriyle konuştuklarına, hayata dönüp yaşamaya devam ettiklerine, ölen hayvanların yeniden görüldüğüne, inanılmaktadır. Ölen kişi ile rüyada iletişim kurulması ve durumunun öğgrenilmesi anlayışı yaygındır. Ölen kişi ataları tarafından karşılanıp götürülür. Bazı kimseler ölecekleri zamanın kendilerine bildirildiğine, Bazıları da ölüm ile cezalandırıldıklarına inanmaktadırlar. (Çobanoğlu, 2021, s. 213-223).

Modern insanda ölümün sorgulanması, varoluşçuluk felsefesi ekseninde var olanı bilme ile gerçekleşmiştir. Heidegger "ıdrak ve var olma"yı varoluşçuluk olarak tanımlamaktadır. Ortaçağ toplumlarında, insan üzerindeki totaliter baskılar, sorgulama yerine dogmatik bilgilerle ölümü kabullenme ve din ekseninde, başka bir âleme göç olarak algılanmasını sağlamıştır. Modern çağda ise bunun tersi bir durum görülmektedir. Ölüm, insan varoluşunun en büyük dışsal faktörü gibidir. Modernizmin içinde yer bulamayacak bir duruma gelmiştir. Günlük yaşamda ölüm, ruh hali ve keyfi duygular üzerinden algılanmaktadır. Toplumsal olarak ise herkesin karşılaşabileceği bir olay olarak değerlendirilmektedir. Akriba, komşu veya bir tanıdığın ölümü *vefat* olarak tanımlanmaktadır. Çevrede birileri daima vefat eder, ölüm gerçekleşir. Bu manada ölüm, dünyevi bir olgu olarak karşılanır. Günlük yaşamda bayağılaşan bu kayıplar alışıldık bir duruma gelerek göze çarpmaz bir hâl alır (Öncel, 2013, s. 33-34). Ölümün göze çarpmaz hale gelişi, onun normal yaşamdan ve moderniteden uzaklaştırıldığını göstermektedir. Bu durum halkın sosyal ve toplumsal alışkanlıklarında da bazı değişikliklere neden olmuştur. Kentleşme ve metropol yaşamıyla beraber; ölmek üzere olanların, hastaların evden hastaneye kaldırılması, mezarlıkların şehir dışına taşınması, yine büyük kentlerde ölen kimselerin cenaze merasim işlerinin belediyeler tarafından yapılması, eski görkemli ölüm törenlerinin gerçekleştirilmemesi bu değişikliklerin başlıcalarıdır. Ölüm karşısında çözüm üretmemesi ve ölmek üzere olan bir kişinin yanında hiçbir şey yapamamaya susma, ölüm yaklaşımında modern insanın çaresizliğini ve duyarsızlaşmasının diğer bir örneğidir.

Modern insanın, ölüme karşı gösterdiği davranışlarda tarihsel bir kırılma yaşanmıştır. Bu kırılma, insanların ilk çağ ve orta çağdaki ölüm algılarıyla modern çağdaki ölüm algıları arasındaki farklılıkları ifade etmektedir. Sigmund Freud; İnsanın bu dünyaya karşı kendisini yabancı gibi hissetmesinin nedeninin şimdiye kadar ölüm karşısında benimsenmiş olan davranışlarda meydana gelen değişiklikler olduğunu

belirtir. İnsan doğası gereği ölüme kodlanmış olarak doğar ve ölüm kaçınılmaz, inkâr edilemezdir. Bu duruma rağmen insanın yüzlerce yıl boyunca ölüme karşı sergilediği tavır dürüst değildir. İnsan ölümü hayatından çıkarıp bir kenara atmaya onu yokmuş gibi algılayan tavırlar sergilemeye başlamıştır. Freud, ölüme karşısında gösterilen dürüst tavrın onu kabullenmek değil, tam tersine reddetmek olduğu fikrindedir. Çünkü insan bilinçaltında hiç ölmeyecekmiş gibi kodlanmış güdüler mevcuttur (Freud, 2018, s. 35).

Modern dünyada, ölüm karşısında gösterilen tutumlar üzerinde etkili olan unsurlardan biri de insanın doğa ile olan etkileşimleridir. İnsan, doğanın yöneticisi olma yolunda büyük mesafeler kat etmiş, doğadan koparak, doğal olanın karşısında kendi suni dünyasını yaratmaya başlamıştır. Doğa ile yakın ilişki içinde olan insanın doğum ve ölümü yakından görmesi, bitki ve hayvanlarla temasta bulunarak yaşam ve ölüm ikilemini deneyimleyerek, gündelik hayatın bir parçası gibi yaşamasını sağlamaktadır. Fakat modern insan, kentlerde yaşamaya başlayarak doğadan, bitki ve hayvanlardan kopuk bir yaşam sürdürmeye başlamıştır. *Bireyselleşme, yalnız yaşam* gibi kavramların da etkisiyle, insanların ve diğer canlıların *ölüm* sürecini deneyimlemeden yaşamak, beraberinde ölüm gerçeğinden kopuş sürecini getirmektedir. (Diş, 2018, s.384)

Günümüz dünyasında, bilim ve teknolojiye ileri adımlar, ulaşım olanaklarını artırmış, insanın daha konforlu ve rahat bir yaşam sürmesine olanak sağlamıştır. Özellikle ekonomik olarak gelişmiş batı ülkelerinde geleneksel kadercilik anlayışından uzaklaşmış, mutlu olma, hayattan zevk alma beklentisi artmış ölüm ve ahiret inancı ötelenmiştir. Prof. Dr. Sadettin Ökten: “Modern insan ihtiyarlamamak ve ölümü unutmak istiyor” başlıklı bir söyleşisinde modern insanın hiç ihtiyarlamamak, ölümü unutmak, istediğini belirtir. Ölüm ve ahireti hatırlatan kabristanlar, salalar ve hasta ziyaretlerinin ötelenerek neredeyse yok sayıldığı bir döneme girilmiştir (Ökten, 2012). Ölüm olgusu ile bağı kopmuş insanların, ahiret inancından uzaklaştıkları, dünya zevklerinin peşinden koştukları ve ölümü hayatın bir devamı gibi görmedikleri anlaşılmaktadır. Mezarlıklar ve hasta ziyaretleri ölümün birer habercisidirler. Bunların insan hayatının içinde yer alması, öbür dünyada sonsuz bir yaşamın varlığı için bu dünyanın, boş yaşanmaması gereken bir geçiş yeri olarak düşünülmesini sağlayacaktır.

Türkçe konuşan ve Türk kökenli toplumların kültüründe ölüm olgusunun önemli bir yer tuttuğu görülür. Türk kültür ve medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olan Kırgız halkında da ölümün nasıl algılandığı önem taşımaktadır. Araştırma konusu, Kırgız

yazar Cengiz Aytmatov'un, daha önce ifade edilen romanları olduğundan, Kırgız toplumunun ölüm karşısındaki tutumu hakkında bilgi verilmesinde yarar görülmektedir.

Eski Türklerdeki Atalar inancında, ata ruhunun ölümsüz olduğuna ve sonsuza kadar yaşayacağına inanılır. “Türk kültüründe ata kavramıyla ilişkili kelimeleri kam, mürşit, sūfi, velî, evliya, ata, abdal, derviş, baba, dede-baba, bab, şeyh, abız (çok bilen, bilgili kimse), şeşen, porhan, bahşı ve atasagun şeklinde ifade etmek mümkündür” (Yıldız Altın, 2018 s. 104). Kırgızlarda insan, tın (ten) biçiminde algılanmıştır. Tın olarak ifade bulan ata ruhu ölümsüz olup dar zamanlarda yakınlarının yardımına yetişir. Kırgızlardaki bu inanış günümüzde de yaygındır. Öyleki *Manas Atanı'nın ruhu korusun, ervah korusun* ve *ervah ruhu ile korusun* deyimleri eski inançların devam eden izleridir. Kırgız halkı için ölüm, acı ve hüznün yaşandığı önemli anlardan biridir. Kırgızlar, hayatın fani olduğunu kabul etmektedirler. Acal (ecel) günün birinde mutlaka herkese gelecektir. Ölümle sonuçlanan bir olaydan sonra acı üzüntü duyulduğundan, ölüm doğrudan söylenmemekte; *göz yumdu, can verdi, dünyadan geri döndü, hayatını kaybetti ve canını teslim etti* gibi sözler kullanılmaktadır. Kırgızlarda dikkat çeken bir diğer unsur da her insanın gökyüzünde bir yıldızı olduğu inancıdır. Bu inanç yeryüzü ile gökyüzü arasında oluşan din ve büyü ilişkisinin bir sonucudur. Kırgızların gökyüzünü Tanrı olarak algılamaları, dolayısıyla “ay ve yıldızları” kutlu olarak görmelerini sağlamıştır. Ölen insanlar için “yıldızı kaymak” deyiminin altında bu inancın yattığı söylenebilir (Ünal, 2017 s. 342-343)

Günümüz Kırgız halkında, ölüme karşı yaklaşım, islam gelenekleri çerçevesinde şekillenmiştir. Eski inanç ve alışkanlıkların toplum içinde gelenek ve görenek olarak yaşadığı; bu anlayışların, islamiyetle bütünleşen milli bir unsurun izleri olduğu görülür. Bununla beraber, ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrasında yapılan ritüeller din âlimlerinin öncülüğü ve bilgisinde gerçekleştirilmekte, islamiyetin emrettiği şekilde cenaze defin törenleri yapılmaktadır.

Ölüm olgusu insanlığı ilgilendiren bütün bilim ve sanat dallarına konu olmuş çeşitli yazınsal türlerde işlenmiştir. Bu alanda yapılan başlıca çalışmalar: Fransız sosyolog Emile Durkheim'in *İntihar (1897)* isimli kitabı, 2018 yılında Nurgül Demirdöven'in Türkçe'ye çevirdiği Sosyolog ve Filozof Zygmunt Bauman'n *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri* isimli kitabı, Allan Kellehear'ın *Ölümün Toplumsal Tarihi* adlı eseri, Gazali, İbn-i Sina, Razi ve İbn-i Rüşd'ün ölümle ilgili metinlerini Mahmut Kaya'nın topladığı *Felsefe ve Ölüm (2011)* isimli kitabı, Kaan H. Ökten, “Ölüm” (2010)

ve *Muallakta Varolmak* (2006) isimli çalışmaları, Prof. Dr. Sibel İnceoğlu'nun *Ölme Hakkı* (1999) isimli kitabı ölümle ilgili öne çıkan önemli eserlerden bazılarıdır.

Türk edebiyatı sahasında da “ölümle” ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birkaçı; Pror. Dr. Sedat Veyis Örnek'in yazmış olduğu *Anadolu Folklorunda Ölüm* (1971) isimli çalışması, Salim Çonoğlu, *Türk Şiirinde Ölüm* (2007) isimli kitabı, Sebahattin Aslan'n hazırlamış olduğu *Genel Hatlarıyla Türk Romanında İntihar* yüksek lisans tez çalışması (1998) Nurullah Ulutaş'ın *Türk Romanında İntihar* (2006) isimli doktora çalışması, Yasemin Aslan'ın *Türk Romanında Ölüm (1859-1910)* isimli yüksek lisans tez çalışması, Selin Hızarcı'nın *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Bir İzlek Olarak Ölüm (1839-1923)* (2021) adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır.

Romanların hayata ayna tuttıkları düşüncesi ışığında, bu çalışmada ölüm olgusu incelenen romanların yazarı Cengiz Aytmatov, Türk Dünyasının ve Kırgız Türklerinin törelerini, örf ve adetlerini yansıtması bakımından, Türklerin yetiştirdiği büyük romancılardan biridir.

Cengiz Aytmatov'un hayatı ve eserleri üzerine birçok kitap, yüksek lisans ve doktora tezi ile makale vb. yazılmıştır. Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu tarafından *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov* (2008), Prof. Dr. Hasan Bahar ve Dr. Shurubu Kayhan editörlüğünde *Suların Sırrını Ödünçleyen Adam Cengiz Aytmatov* (2018), Abdıldacan Akmatalliev tarafından *Cengiz Aytmatov Günlükleri* (2019) ve *Cengiz Aytmatov'un Dünyası* gibi birçok kitap yazılmıştır. Yine Gökcan Çelik tarafından *Cengiz Aytmatov'un eserleri üzerinde çalışan Kırgız ve Türk araştırmacıların çalışmaları: Tarihî karşılaştırma analizi* (2020), Nurullah Şahin tarafından *Cengiz Aytmatov'un eserlerinin değerler eğitimi bağlamında incelenmesi ve ortaokul Türkçe ders kitapları için metin önerileri* (2017), Safa Kırveli tarafından *Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Kırgız Etno-Kültürünün Deformasyonu ve Transformasyonu* (2017), Hasan İlkey Al tarafından *Arketip Kuramı ve Cengiz Aytmatov'un Sanat Eserleri* (2017) vb. doktora tezleri yazılmıştır. Ali Ekber İpek tarafından *Cengiz Aytmatov'un Elveda Gülsarı adlı romanında ikilemeler*(2022), Arzu Dünder tarafından *Cengiz Aytmatov'un Gözünden İkinci Dünya Savaşı* (2019), Ebru Cırık tarafından *Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Evrensel Semboller* (2018), Yasin Yamak tarafından *Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kurt Motifi* (2012), gibi yüksek lisans tezleri olmak üzere toplamda ismi sayılmayanlarla birlikte 54 tez çalışması yapılmıştır. Sayıca oldukça fazla, deneme ve sohbet yazısı da yayımlanmıştır. Aytmatov'un Hikâye ve romanlarının olmazsa

olmazlarından olan *ölüm olgusu* üzerine herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür.

Canlılığını yitirerek, yaşamın sona ermesi anlamını taşıyan ölüm, farklı biçimlerde gerçekleşir. Gerçekleşme şekli, durumu ve zamanına göre içinde önemli mesajları da barındırır. Bu çalışmaya esas olan, araştırma konusu romanlardaki, ölüm olgusunun tespiti, incelenmesi, birey psikolojisi ile toplumsal manada taşıdığı mesajların edebiyat ve halk bilimi unsurları ışığında açıklığa kavuşturulmasıdır. Cengiz Aytmatov'un *Beyaz Gemi*, (1973) *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* (1980) ve *Dişi Kurdun Rüyalari* (1986) isimli eserlerindeki ölüm olgusunun açıklığa kavuşturulması, bu alandaki bilimsel eksikliği giderecek Türk Halk Bilimine katkı sunacaktır.

Halk biliminde, edebi metin incelemelerinde sadece bir yönetime bağlı kalmak çalışmanın tam manasıyla anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bilimsel çalışmalarda veri toplamak esastır. Belirli amaçlar için toplanan bilgilere veri denir. Yapılan araştırma ve incelemenin hedeflenen sonuca ulaşabilmesi için en uygun veri toplama yöntemi seçilmelidir. Bu yöntemler; nicel ve nitel veri olabilir (Üstün, 2022, s. 2).

Psikolojik yönü ağır basan metinlerde psikanalitik incelemelerin yapılması kaçınılmazdır. Romanlardaki olay ve durumları yaratanlar ya da bunlardan etkilenenler çeşitli karakterlerdir. Olay ve durumların iyi anlaşılabilmesi için insan davranışlarının ve altında yatan nedenlerin iyi bilinmesi gerekir. Bu konuda Dr.Yıldız Kuzgun, insan davranışlarının açıklanmasını iki temel ilkeye dayandırır. Bunlar; *dürtü azalması* ve *gelişim gücü*dür. Bu ilkeler bedenin fizyolojik ihtiyaçlarıyla şekillenir. Fizyolojik ihtiyaçlar bedende bir gerilim, huzursuzluk hali meydana getirirler. Bu gerilim ve huzursuzluğun giderilmesi için içgüdüler bireyi çeşitli davranışlara yöneltirler. Psikanalitik Kuram'ın kurucusu olan Sigmund Freud, insan içgüdüsünden gelen dürtülerin mantık ve kural dışı olduklarını ifade eder. Bu nedenle bu dürtülerin sürekli olarak baskılanması gerektiğini ve bunun *ego* denen içsel süreçlerle gerçekleştirildiğini belirtir. Freud; dürtüleri yaşam ve ölüm dürtüleri olarak adlandırırken, toplumsal kurallar olan gelenekler ve hukuk normları bu dürtüleri baskı altında tutar (Kuzgun, 2018, s. 162).

“Edebiyat ve psikanalizin ilişkisine bakıldığında, psikanaliz bilinçaltında yer alan kaynak bilgiyi araştırır ve ömür boyu insanın deneyimlediği arzusunun doyuma ulaşması konusunu irdelerken edebiyat ise insanın hem bilişsel hem de duygusal yönü üzerinde etkili bir bilim dalıdır.” (Özen, 2020, s. 10)

Edebi eserler de *ölüm* kavramının incelenmesi, yorumlanması, analiz edilmesi ve tespitlerde bulunulması bilimsel anlamda önemli bulguların ortaya konulmasını sağlar. Özellikle roman ve hikâye incelemelerinde, ölümün psikolojik süreçlerini ele alan *Psikanalizin* kullanılması önemli faydalar sağlamaktadır.

Psikanalitik kuramın kurucusu Sigmund Freud, yaşayan bütün canlıların iç kaynaklı sebeplerden dolayı öldüğü ve inorganik bir duruma geçtiği gerçeğinden hareketle “yaşamın yegâne amacının ölüm” olduğunu ifade eder (Freud, 2020, s. 46). Yaşam olgularının arkasında birtakım dürtülerin olduğu muhakkaktır. Her varlıkta var olan kendini koruma içgüdüğü ölümle bir karşıtlık içindedir. Yaşamla varlık bulan organizma kendi çizdiği yollarla ölmeyi amaçlar. Bu nedenle tüm yaşamsal faaliyetler aslında ölüme hizmet eder. Organizmanın yaşamak için verdiği mücadele sadece içgüdüsel bir çabadır. Organizmada karşıt içgüdülerin varlığı muhakkaktır. Bu içgüdülerden bazıları yaşama hizmet ederken bir kısmı da organizmanın nihai amacı olan ölüme hizmet ederler. *Ego*'dan kaynaklanan bazı içgüdüler ölüme giderken, cinsellik içgüdüleri de yaşamın devam etmesi için çaba sarf ederler. Cinsellik içgüdüleri iki tohum hücrelerinin birleşmesiyle yaşamın devamlılığını amaçlar. Bu şekilde yaşamı uzatabilir ve ölümsüz bir görünüm kazanır. Yaşam ve ölüm içgüdülerinin karmaşası tam anlamıyla anlaşılır değildir. Çünkü bütün yaşayan varlıklar içsel nedenlerle ölürler ve ölümün kaçınılmazlığı karşısında yaşam mücadelesi veririler.

Ölüm, acımasız bir doğa kanunu veya ilahi bir zorunluluk olarak kabul edilir. Bazı yazarlar ise *ölümü* yaşamın doğrudan bir sonucu olarak görürler. Onlara göre ölüm ceset için canlı maddenin ölmüş kısmıdır. Ölüm bireysel gelişimin son aşamasıdır. Ölüm nihai sonuç ve yaşamın amacıyken, cinsel içgüdüler yaşam gerçekliğinin şekil bulmuş halidir (Freud, 2020, s. 59-61).

Yaşam ve ölüm içgüdülerinin arasındaki zıtlıktan yola çıkılırsa *sevgi* ve *nefret* duygularıyla karşılaşılır. *Sevgi*, cinsellik ve yaşamla ilgili iken *nefret* ölüm içgüdüleriyle ilgili olup karşı kutupta yer alır.

Yaşam ve ölüm içgüdüleri haz ilkesinin etkisi altındadır (Freud, 2020, s. 79). Ruhsal yaşamın başlangıcından sonuna kadar haz çabasını görmek mümkündür. İnsan bilinci hem haz hem de rahatsızlıktan kaynaklanan bir gerilim algılar. İçsel algılar yaşam dürtüleri ile ilgili olup rahatsızlık veren şeyler olarak ortaya çıkarlar. Ölüm içgüdüleri ise işlevlerini sessizce yerine getirir. Bu işlevlerin yerine getirilmesi haz olarak algılanır. Bu şekilde “haz ilkesi” ölüm içgüdülerine hizmet etmiş olur.

Halk bilimi çalışmalarında yöntem zenginliği bakımından kaçınılmaz faydalar sağlayan halk bilimi eserlerinden istifade edilir. Ölüm olgusunun tespiti ve incelenmesi çalışmalarında Türk halk bilimi alanında bir başyapıt olan Sedat Veyis Örnek'in *Anadolu Folklorunda Ölüm* isimli eseri, Türk edebiyatı ve halk bilimi açısından ölümün izahatına büyük katkılar sağlamaktadır. Bu eser *nitel araştırma yöntemine* kaynaklık etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Tez çalışması, Cengiz Aytmatov'un üç romanı ile sınırlandırılmaktadır. Bu romanlar, 1973 yılında yayımlanan *Beyaz Gemi*, 1980 yılında yayımlanan *Gün Uzar Yüzyıl Olur* ve 1986 yılında yayımlanan *Dişi Kurdun Rüyalari* isimli romanlardır. Çalışmaya konu olan romanlarda yer alan *ölüm olgusu*, yazarın bunları kullanım amacına yönelik bilimsel yaklaşım ile sınırlıdır. Ölüm olgusunun Halk Bilimi kuralları çerçevesinde ele alınması esastır. Çalışmada ele alınan romanların genel manada incelenmesi, bu incelemede yazarın romanlarını kurgularken yaşam ve ölüm arasındaki bağın edebi olarak ortaya konulması önem arz etmektedir. Romanlardaki ölüm olgusunun psikolojik boyutunun ön plana çıkması, çalışmanın *Psikanalitik Kuram* çerçevesinde, yapılmasına olanak sağlamaktadır. Halk bilimi çalışmalarında analiz ve tespitler yapılırken Türk halk biliminden ve bu alanda yazılmış eserlerinden yararlanmak kaçınılmazdır. Bu bağlamda çeşitli kitap, tez ve makale çalışmasından istifade edilmektedir.

Araştırma, işleniş aşamaları bakımından *giriş* bölümünde araştırmanın konusu ve amacı belirtilmektedir. *Ölüm olgusu* genel olarak tanımlanmakta, bu olgunun insanlık tarihinin başlangıcından itibaren nasıl algılandığı, dini metinler ve ilk çağ uygarlıklarıyla ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Felsefe ve ölüm, varoluşçu felsefede ölüm anlayışı ifade edilmektedir. Ölümün, psikoloji, müzik, edebiyat, mitoloji ile olan ilişkisi irdelenmektedir. Eski Türklerde, dünya ve Türk edebiyatında, Türk halk edebiyatında, ölümün nasıl ele alındığına değinilmektedir. Modern insanın ölüm karşısındaki tutumu ve Kırgızlarda ölüm anlayışı açıklanmaktadır. Yöntem, kısaca belirtilmekte, araştırma alanıyla ilgili yapılan çalışmalar ifade edilmektedir.

Yöntem bölümünde; nitel araştırma yönteminden istifade edilerek edebiyat ve Psikanalitik Kuram çerçevesinde Cengiz Aytmatov'un söz konusu romanlarındaki ölüm olgusunun incelenmesi belirtilmektedir. Bu bölümde Türk Halk Bilimciler ve eserlerinden yararlanıldığı ifade edilmektedir.

Bulgular bölümünde; Cengiz Aytmatov'un hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Aytmatov'un; sırasıyla *Beyaz Gemi*, *Gün Uzar Yüzyıl Olur* ve *Dişi*

Kurdun Rüyaları isimli romanlardaki *ölüm olguları* tespit edilmekte, edebiyat, Türk Halk Bilimi ve psikanalitik kuramla olan ilişkisi açıklanmaktadır.

Tartışma ve Sonuç bölümünde; Cengiz Aytmatov'un çalışmaya konu olan romanlarında *ölüm olgusunun* yeri, kullanılış amacı, edebi olarak verilmek istenen milli ve insani mesajlar belirtilmektedir.

2. YÖNTEM

Metin merkezli yürütülen bu çalışmanın inceleme aşamasında, kültürel öğelerin tanımını ve analizini merkeze alan “nitel araştırma yöntemi” ile “doküman incelemesi (içerik analizi) tekniği” kullanılmaktadır. Doküman incelemesi, araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesidir. İncelenecek yazılı dokümanlar, kitaplar, dergiler, gazeteler, makaleler, röportajlar vb. olabilir.

Çalışmanın diğer safhası, Cengiz Aytmatov’un *Beyaz Gemi* (1973), *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* (1980) ve *Dişi Kurdu Rüyaları* (1986) isimli romanlarındaki ölüm olgusunun incelenip analiz edilmesidir. Romanlardaki ruhsal bunalım ve çalkantıların ön plana çıkması, insan ve hayvan yaşamının trajik bir son buluşu, bu son buluşun vermek istediği bilişsel mesajlar, romanların psikolojik yönünün açıklığa çıkarılmasını kaçınılmaz olarak zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Sigmund Freud’un geliştirdiği Psikanalitik Kuram yöntem olarak benimsenmektedir.

Romanlardaki ölüm olgusu’nun edebiyat ve Türk halk bilimi kuralları çerçevesinde ele alınması kaçınılmazdır. Bundan dolayı Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek’ in *Anadolu Folklorunda Ölüm* (1971) isimli kitabı, Bahaeddin Ögel’in *Türk Mitolojisi* (2003) isimli eseri, Deniz Karakurt’un *Türk Mitoloji Ansiklopedisi* (2012) adlı çalışması yararlanılan önemli kaynaklar arasındadır.

3. BULGULAR

3.1. Cengiz Aytmatov'un Hayatı

Cengiz Aytmatov, 12 Aralık 1928 yılında Kırgızistan'ın Talas şehrinde, Şeker obasında doğar. Babası Törökul Aytmatov'dur. Şeker köyünde doğan Törökul Mütevazı bir aileye sahiptir. Okumayı ve yazmayı oldukça seven biridir. Rus-Tüzem okulunu oldukça genç yaşta bitirir. Kırgızistan'da Komünist Parti'de ve devletin çeşitli kademelerinde önemli görevlerde bulunur. Törökul Aytmatov Stalin yönetimi tarafından muhalif olduğu düşüncesiyle siyasi baskı altına alınır. Stalin'in muhaliflerini temizleme operasyonunda gözaltına alınır ve 1937 yılında tutuklanır. Bu süreçten sonra Törökul'dan haber alınamaz. Kurşuna dizilerek öldürülür. Devlet makamları tarafından 1956 yılında aklanır ve 1991 yılında da kemikleri Çön-Taş obasında bulunur (Kolcu, 2015, s. 23). Cengiz Aytmatov'un babası Törökul eğitilmiş, kültürlü devlet ve siyaset işleriyle yakından ilgili biridir. Devletin birçok kademesinde çeşitli görevler yapmakla birlikte Komünist partiye üye olup Kırgız komünistlerden biridir. Komünist partiyle yakın ilişki içindedir. Cengiz Aytmatov babasının eğitilmiş olduğunu bu nedenle ilk komünistlerden olduğunu ifade eder. Babasının politika ve edebiyat ile ilgilendiğini, memuriyetlerde sorumluluklar aldığını belirtir (Kolcu, 2015, s. 26).

Törökul, Stalin tarafından muhalif ve devlet düşmanı olarak suçlanması onun hayatına mal olur. Babası öldüğünde Aytmatov dokuz yaşında küçük bir çocuktur. Hayatına babasız olarak devam eder. Bütün sorumluluğunu annesi üstlenir. Cengiz Aytmatov, böyle elim ve ağır siyasi, kültürel bir mirasın üzerinde yaşama atılır.

Cengiz Aytmatov'un annesi, Nagima Hamizayevna Aytmatov'dur. Rus Komünist Gençlik Birliği'nin üyesidir. 1919 Yılında Karokol'daki Sovyet okulunda eğitim alır. Komsomol'da göreve başlar. Sonraki süreçte Komsomol'un Karokol İdari Komitesi'nin bölüm başkanı olarak çalışır. Törökul Aytmatovla Kırgızistan Bişkek'te tanışır ve evlenir. Daha sonra Celal-Abad şehrine taşınarak Komsomol'un semt idaresi yürütme kurulu sekreterliğini yapar. 1938 yılında kreşte çalışır. 1940 yılında Kirov'da semt finans bölümünde ürünlerin kalitesini kontrol işini üstlenerek çalışır. 1942 yılından sonra da muhasebeci olarak çalışır (Akmataliyev, 1998, s.6).

Cengiz Aytmatov, "Annem Nagima Hamizayevna Aytmatova'da okuma yazma bilen modern bir kadındı. Bu da benim başlangıçta çocuk edebiyatı olmak üzere, Rus

kültür dili ve neticede Rus edebiyatı ile erken yaşlarda tanışmamı sağladı.” (Kolcu, 2015, s. 26-27).

Nagima Hamizayevna Aytmatova’ nın eğitimli, kültürlü ve modern bir kadın olduğu görülmektedir. Rus kültür ve edebiyatını yakından bilmekte Rus edebi ürünlerini okuduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliğiyle oğlu Cengiz Aytmatov’a da örnek olup onun Rus edebiyatıyla tanışmasını sağladığı görülür. Cengiz Aytmatov’un kalbine ve zihnine edebiyatın sevgi tohumlarını, onun bu çocukluk dönemlerinde ekildiğini söylemek mümkündür.

Nagima Hamizayevna Aytmatova’ nın iş hayatında da sürekli başarılı olduğu görülür. Erken yaşlarda Komsomol’da çalışmaya başlar ve çeşitli görevler üstlenir. Komsomol dışında da çocuk kreşinde ve finans işlerinde çalışır. Başarılı iş yaşamının sonunda emekli olur. Nagima bütün bu iş hayatının yükünü taşımakla birlikte dört çocuğunun bakımı ve eğitimi ile de ilgilenmek zorunda kalır. Cengiz Aytmatov’un kişiliğinin şekillenmesinde annesinin emeğinin büyük olduğu görülmektedir.

Cengiz Aytmatov, annesinin zor koşullar altında kendisi ve diğer üç kardeşine bakmak zorunda kaldığını, İkinci Dünya savaşının başlamasıyla kıtlık dönemlerinin yaşandığını belirtir. Annesi bir kooperatifte iş bulur. Belli miktarlarda tahıl ve patates alarak çocuklarının geçimini sağlar. Cengiz Aytmatov annesinin sürekli hastalıktan, romatizmadan şikâyet ettiğini de ifade eder (Kolcu, 2015, s. 27).

Cengiz Aytmatov’un hayatında ölüm olgusu önemli yer tutar. Bu ölümlerin başında babası Törökül Aytmatov’un kurşuna dizilerek öldürülmesi gelir. Diğer bir ölüm olayı, amcası Riskulbek Aytmatov’un ölümüdür. O da bir dizi soruşturma sonucu evden alınır ve bir daha haber alınamaz. Onun kaderi de ağabeyi Törökül gibi olur. Diğer bir ölüm vakası da Cengiz Aytmatov’un teyzesi Gülşa-Apa’nın kocasının aynı gerekçelerle Stalin zulmüne uğrayarak öldürülmüş olmasıdır. Babaannesinin ölümü de onun hayatındaki diğer bir ölüm vakasıdır. Tüm bu ölümler onun hayatını zora sokar. Sovyet yönetimi tarafından aile sürekli baskı ve gözetim altında tutulur.

Aytmatov, Kırgızistan Oş şehrinde anaokuluna başlar. Abdılcan Akmataliyev *Cengiz Aytmatov’un Dünyası* (1998) isimli kitabında, Aytmatov’un anaokulundayken kendisine, “Büyüdüğünde ne olacaksın?” sorusuna karşılık şoför olmak istediğini beyan ettiğini belirtir. Yine o dönem kendisine sorulan “Okuldan sonra ne yapıyorsun?” sorusuna karşılık; “oyun oynuyorum, çocuk kitapları ve Kırgız kitaplarım, gazetelerim var.” cevabını verdiğini söyler. Bu dönemde Aytmatov’un tertipli, düzenli olduğunu,

aile terbiyesi aldığını ve yaşlıları arasında dikkat çektiğini belirtir (Akmataliyev, 1998, s. 9).

Cengiz Aytmatov, ilkokula kendi köyü olan Şeker’de başlar. Daha sonra bölge okuluna gider. Bu yıllarda okulda aldığı eğitimin yanı sıra aile ve çevresinde sözlü kültürü de almaya başlar. Onu etkileyenlerin en başında büyükannesi gelir. Cengiz Aytmatov büyükannesi için “Bütün çocukluğum onun aydınlık ikliminde geçti” ifadesini kullanır. Büyükannesi onu yaylalara götürür. Ona eski şarkılar, halk hikâyeleri, yaşanmış ya da hayal ürünü olan hikâyeler anlatır (Kolcu, 2015, s. 28). Cengiz Aytmatov anadil sevgisini ve milli bilinci bu dönemde edinir. Küçük yaşlarda büyükannesi tarafından Kırgız halkı arasında gezdirilmesi ve onların yaşam tarzıyla, kültürüyle yoğrulması, Kırgız edebiyatına ait masallar, efsaneler, hikâyeler dinlemesi onda, milli şuurun gelişmesinde etkili olur.

Cengiz Aytmatov’un çocukluğu zor koşullar altında geçer. Küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başlar. Kendisi “Hakkımda Notlar” isimli yazısında, çok erken yaşta çalışmaya başladığını ve toprağı işlediğini belirtir. Annesi Nagima muhasebeci olarak iş bulduğunda Kirovskoye Rus köyüne taşınırlar. Aytmatov bu köyde Rus okuluna devam eder. İkinci Dünya Savaşı başlar ve koşullar daha da zorlaşır. Aytmatov, okulu bırakmak zorunda kalır. Şeker köyüne dönerler. Köydeki gençlerden en eğitilmiş olduğu için onu köy Kolhoz sekreterliğine tayin ederler. Cengiz Aytmatov’un çocukluğu Frunze ve Moskova’da geçtiğinden Rusça okuma ve yazma öğrenmiştir. O dönem çevresindekilere göre Rusça bilen eğitilmiş ve başarılı bir öğrencidir (Kolcu, 2015, s. 28).

Köydeki yetişkinler savaşa gönderildiğinden köyde sadece yaşlılar, çocuk ve gençler kalır. Köyün resmi işleriyle uğraşacak Rusça bilen birine ihtiyaç vardır. Bu kişi de Cengiz Aytmatov’dur. Böylece on üç yaşında oba sekreterliği yapmaya başlar. Aytmatov, bir yıl vergi memurluğu, bunun yanı sıra postacılık yapar. Daha sonra 1946 yılında Kazakistan’ın Jambıl Şehrinde Veteriner Fakültesine öğrenci olarak kaydolar. Hayatının bu döneminde de çalışkanlığı, tertip düzeni ve dürüstlüğüyle okulda arkadaşları ve öğretmenleri arasında saygın bir yer edinir. Aytmatov Veteriner Fakültesinden sonra, 1948 yılında Frunze şehrinde bulunan Ziraat Enstitüsü’ne girip beş yıl daha eğitim alır (Akmataliyev, 1998, s. 16-17).

Cengiz Aytmatov, her ne kadar Ziraat ve Veterinerlik Fakültesi’nde okumuş olsa bile onun edebiyat bilinci ve sevgisi, ailesinde, büyük annesinin anlattığı hikâyelerle başlar. O ayrıca eğitim hayatı boyunca sürekli okuyan, kitap düşkünü bir kişidir. Rus

klasiklerini ve edebiyat alanında önemli olan eserleri sürekli okur. Bu açıdan bakıldığında Cengiz Aytmatov hayatının her döneminde kendini geliştirmiş pasif değil aktif okuyucu ve aktif öğrenen bir kişi olur. Bilgi birikimiyle ve çalışkanlığıyla entelektüel bir kişilik kazanır.

Edebiyat eğitimine, 1956 yılında girdiği Gorki Edebiyat Enstitüsünde başlar. 1958 yılında ise Moskova Üniversitesi Edebiyat Fakültesine girer. Bu yılın sonlarına doğru Sovyet Komünist Partisi ile Yazarlar Birliğine üye olur. Bu dönemde iki yıl süreyle Literaturnyi Kırgızistan dergisinin editörlüğünü üstlenir. 1960 yılından itibaren beş yıl süreyle Pravda gazetesinin muhabirliğini yapar (Kolcu, 2019, s. 31). Bu gazete Komünist partinin resmi yayın organıdır.

Cengiz Aytmatov, yazarlığı ve edebi yönünün yanında, almış olduğu veterinerlik ve Ziraat Fakültesi eğitimleriyle aynı zamanda bir veterinerdir. Veterinerlik ve ziraat eğitimini edebiyat eğitiminden önce alır. Yazarın eserlerinde at, kurt, deve ve kuş gibi hayvanların işlenmesi, onun doğaya ve hayvanlara olan bakışı, almış olduğu veterinerlik eğitiminin etkisiyle ilgilidir. Edebiyat eğitimini ise ilk olarak Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde sonrasında da Moskova Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde tamamlar. Bu okullarda resmi dil Rusça olduğunda Aytmatov Rus dilinde iyi bir edebi eğitim alır. Rus Dili ve edebiyatına hâkim olur. Ana dili olan Kırgızca'yı da oldukça iyi kullanır. Aytmatov'un iki dilli bir yazar olduğu görülmektedir. O eserlerini hem Kırgızca hem de Rusça olarak yazar. Eseri önce hangi dilde yazmış ise sonrasında diğer dile çevirir.

Yazarın 1958 yılında Cemile isimli eserini yayımlamasıyla ünü yayılmaya başlar. Fransız yazar Luiz Aragon bu eseri *dünyanın en güzel aşk hikâyesi* olarak adlandırır. Cengiz Aytmatov'un Komünist partiye ve Yazarlar Birliği'ne üye kabul edilmesi onun, hem daha rahat bir ortamda ürün vermesine hem de tanınırlığının artmasına olanak sağlar. Bu süreçten sonra yazarın edebi anlamda verimli dönemi başlamış olur. Yazarlık gücü ve yerel temalardan evrensel temalara geçişi de bu dönemden sonra başlar.

Cengiz Aytmatov, 1963 yılında *Steplerden ve dağlardan Hikâyeler* isimli eserini yayımlar. Bu Kitabıyla Lenin Edebiyat Ödülü'nü alır. Bu ödül yazarın şöhretini dünya çapında artırır. 1959 yılından itibaren sekiz yıl Novy Mir edebiyat dergisinin editörlüğünü yapar. 1968 yılında Büyük Sovyet Edebiyat Ödülü'ne layık görülür. Bu yıl aynı zamanda Kırgızistan Milli Yazarı ilan edilir. Yazar bu dönemden sonra edebiyat dünyasında ses getiren, *Toprak Ana* ve *Gülsarı* romanlarını yayımlar. 1969 yılında Taşkent'te Asya-Afrika yazarlar birliği toplantısına katılır. Asya-Afrika Halkları

Kültürel Dayanışma Teşkilatı başkan yardımcılığına seçilir. 1978 yılında *Yüksek Sovyet Presidium Aytmatov'a Sosyalist İşçi Kahramanı Ödülü'nü* verir (Kolcu, 2019, s. 32).

Aytmatov'un hikâye ve romanlarının dünya çapında okunurluğu arttıkça, ünü de buna paralel olarak artar. Bu vesileyle ulusal ve uluslararası alanda birçok ödül alır. Ulusal ve uluslararası kuruluşlara üye ve yönetici olur.

Yazar, 1981 yılında *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanını edebiyat dergisi *Novy Mir*'de yayımlar. Bu roman, ciddi bir okuyucu kitlesi tarafından okunur. Yazar, romanın yayımı ile ikinci kez *Büyük Sovyet Edebiyat Ödülü'nü* alır. Aynı dönemde *D. Nehru* ödülünü de alır. Aynı yıllarda Kırgızistan Sinemacılar Birliği Başkanlığını yapar. Lenin Ödülü, Kasım İhtilali Ödülü, Kızıl Tuğ Ödülü vb. birçok ödüle layık görülür. Yazar, *Sovyet Meclisi Kültür ve Ulusal Diller Komitesi Başkanlığı* görevinde bulunur. *Sovyet Yazarlar Birliği Sekreterliği* görevini üstlenir. Sovyet lider Mihail Gorbaçov'un danışmanlığını yapar (Kolcu, 2019, s. 32).

Cengiz Aytmatov, hem ulusal düzeyde, hem Türk dünyasında hem de tüm dünya uluslarınca sevilen, saygın bir konumda tutulan, şöhreti dünyaya mal olmuş bir yazardır. Bu özelliğinden dolayı ulusal ve uluslararası alanda birçok kurum ve kuruluşta üyelikte bulunmuş çeşitli görevler üstlenmiştir.

Aytmatov, *Dünya Bilim ve Sanat Akademisi* üyeliği, *Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi* akademisyeni, *Avrupa Bilim Sanat ve Edebiyat Akademisi* üyeliği *Issık-Köl Forum Başkanlığı*, *Roma Kulübü* üyeliği vb. birçok görev ve ünvana sahiptir. Yazara, Türkiye'de ise 1992 yılında İlesam, Üstün Hizmet Ödülü'nü verir. Daha sonra Avustralya Cumhuriyeti Devlet Ödülü ile onurlandırılmıştır. 1998 yılında Ankara'da Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından, Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni düzenlenir ve yazara bir berat takdim edilir (Kolcu, 2019, s. 33).

Aytmatov, siyasi yaşamı bakımından öncelikle, Gorbaçov'un danışmanlığını yapar. Danışmanlık görevinden sonra Lüksemburg büyükelçiliğine atanır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra hem Rusya'nın hem de Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Belçika ve Hollanda büyükelçiliği görevlerini yürütür. 1996 yılında Kırgızistan Devlet Başkanı tarafından Kırgızistan'ın Unesco temsilciliğine *Kültür Elçisi* olarak atanır. Yazar, 2006 yılında Elazığ'da düzenlenen *Hazar Şiir Akşamları* programına katılmış, kendisine *Türk Dünyası Hizmet Ödülü*, Türk Edebiyatı Vakfı tarafından, *Yaşayan En Büyük Yazar Ödülü* verilmiştir. Fırat Üniversitesi de yazara *Fahri Doktora* ünvanını vermiştir (Kolcu, 2019, s. 34).

Cengiz Aytmatov, özel hayatı bakımından iki defa evlenir. Her iki eşinden iki çocuğu olur. Aytmatov, 10 Haziran 2008'de böbrek yetmezliğinden vefat eder. Kırgızistan Bişkek'te Ata-Beyit mezarlığında, babasının yanına defnedilmiştir. Kırgızistan, Cengiz Aytmatov anısına, 2008 yılını *Cengiz Aytmatov Yılı* olarak belirlemiştir.

3.2. Cengiz Aytmatov'un Edebi Kişiliği

Cengiz Aytmatov' un edebi kişiliği hakkında ne kadar çok bilgi verilse de, onun uçsuz bucaksız bir bakış açısı, kalemindeki sihir ve insan yaşamını resmetme gücünü tam manasıyla yansıtmak oldukça güçtür. Onun gerçekçi, romantik, milli, felsefi, tarihi ve psikolojik bakış açısının sınırını çizmek, oldukça zordur. O, eserlerinde kendi milli köklerinden beslenir. Doğduğu yörenin tozu toprağıyla yoğrulur. Kendi halkının masallarıyla, hikâyeleriyle hayaller âlemine dalar. Üzerinde yaşadığı tabiatı vadileriyle, dağlarıyla, köyleriyle sever. Bu tabiatın içerisinde insanla ve diğer canlılarla yaşam alanı bulan hayvanlara özel bir sevgi atfeder. Aytmatov, dünya insanlığı ve geleceği için mutlu bir yarın arzulayan, barış özlemi duyan, yeri doldurulamaz bir edebi kişiliktir.

Cengiz Aytmatov'un yaratıcı gücü, Türk edebiyatına önemli katkılar sunmaktadır. Yerli ve yabancı yazar ve düşünürler bu konuda hemfikirdir. Yazar, eserlerini hem Kırgızca hem de Rusça yazmaktadır. Bu durum onun yaratıcılık gücüne de katkı sunmaktadır. İki dilli bir yazarlık gücüne sahip olmakla birlikte ister Rusça yazsın ister Kırgızca o bir Kırgız yazardır. Dolayısıyla bir Türk yazardır. Aytmatov'da sanatsal düşünce oldukça zengin çeşitliliği içinde barındırır. O öncelikle kendi milletinin folklor malzemesinden yararlanır. Milli konuları duygusal bir çerçevede ele alır.

Aytmatov eserlerinde, Kırgız edebiyatında önemli yer tutan; masallar, mitler, efsaneler ve destan gibi halk edebiyatı ürünlerini farklı bir bakış açısıyla ele alır. İnsanları ahlaki ve felsefi olarak düşüncelere sevk eder (Akmataliyev, 1998, s. 91).

Yazar, psikolojiyi eserlerinde oldukça iyi kullanır. Kahramanların dünyasına girer, oradan lirik bir pencereden dünyaya bakar. Bireyin iç dünyasını yansıtmada oldukça başarılıdır. Kişilerin kendilerini ve dünyayı sorgulamaları vicdan muhasebesi ön plana çıkar. Eserlerde psikolojik tahlil üst düzeydedir. İnsan psikolojisi başarıyla yansıtılır. Beyaz Gemi (Ak Keme) romanında eserin başından sonuna kadar küçük bir çocuğun yaşantısı ve iç dünyası ele alınır. Onun hayal âlemi ve duyguları, özlemleri tüm

canlılığıyla aktarılır. Gün Uzar Yüz Yıl Olur (Kılım Kırıtır Bir Kün) romanında yine romanın başından sonuna kadar Yedigey' in iç dünyası, vicdan muhasebesi duygusal bir çerçevede gözler önüne serilir. Romanlarda insan psikolojisi tüm derinliğiyle ortaya konulur.

Cengiz Aytmatov eserlerinde, kurgu olarak; insanı, dünyayı ve kaderi tam olarak yansıtabilen, vicdan ve ahlak muhasebesini sorgulayabilen, sentezci bakışını yansıtır. Aytmatov'un eserlerinde kahramanlar kültürlü insanlardır. Eserlerinin temel felsefesinde hümanizm, iyilik, güzel bir dünya özlemi vardır. Doğa, yazarın hem kendi yaşamında hem de eserlerinde vazgeçilmez bir yere sahiptir. Ekolojik dengenin korunması, İnsanların ve diğer canlıların yaşam alanlarının yok edilmemesi için gelecek nesiller adına sorumluluğunu yerine getirir. Onun hikâye ve romanlarında hayvanlar önemli yer tutar. *Beyaz Gemi* (Ak Keme) romanında at, köpek, geyik ve inek; *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* (Kılım Kırıtır Bir Kün) romanında, deve, köpek; *Dişi Kurdun Rüyaları* (Kıyamet) romanında kurt, sayga (antilop türü) gibi hayvan tipleri Yedigey, Boston ve Bazarbay gibi karakterlerden zayıf değildir. Tabiat ve insan yaşamı bir denge üzerinde ele alınır. Aytmatov için tabiat; kendi kanunları ile işleyen doğal bir ortamdır. Bu nedenle, eserlerde tabiatın zor ve sert yüzü yansıtılır. Bu durum, eserlerde gerçekliğin ortaya konmasıdır (Akmataliyev, 1998, s. 91-92).

Aytmatov'un eserlerinde lirizm ve akıcılık ön plandadır. *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında Nayman ana ile oğlu Colaman'ın insanın ruhunu acıtan manzarası ile fedakâr bir annenin şuurunu yitirmiş oğlu tarafından öldürülmesi, insan ruhunu kanatan duygu yüklü satırlardır.

O, manzaraları sözcüklerle resmeder, tablolaştırır. Kendi ahlaki penceresinden Kırgız yaşamının milli unsurlarından yola çıkarak başka milletlerin dünya tecrübeleriyle evrensel anlamda iyiliği yansıtır. Ulusal konular evrensel bir konuma yükselir. Aytmatov'un eserleri dar kalıplar, belli sınırlar içinde kalmaz. Kendi penceresinden bütün dünyayı görür. Kendi bireysel ve ulusal tecrübelerini, dünya uluslarının tecrübeleriyle harmanlar.

Vicdan hissiyatı, Aytmatov'un edebi anlayışında önemli yer tutar. Bu duygu, onun sanata bakışının temel fikri olarak görülür. Eserlerinde trajik olaylar geniş yer tutar. Aytmatov'un kalemi güçlü, duygulu ve sihirlidir. Onun sözleri, Sayakbay'ın "Manas Destanı"nı söylerken taşıdığı derinlik ve anlamla eşdeğer gibi görülür. Aytmatov'un eserleri özünde Manas destanından beslenir. Bu destan Aytmatov'un hayatına çocukluk yıllarında tesir etmiştir. Yazar büyükannesi tarafından yaylalarda ve köylerde

gezdirilirken Manasçılardan destanı dinleme fırsatı bulur. Bu destan Kırgız edebiyatının da beslendiği temel kaynaktır. Aytmatov'un *Beyaz Gemi* romanındaki *Yenisey efsanesi* ve *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanındaki mankurt Manas destanındandır. O destandan etkilenerek aldıklarını bugünün ve geleceğin dünyasıyla yeniden harmanlar (Akmataliyev, 1998, s. 93-95).

Cengiz Aytmatov'un edebi kişiliğinin en önemli yönlerinden biri de felsefi yönüdür. Derin düşünce, dünyanın karışık meselelerine çözüm arama, insanlığın erdemine ulaşma, gerçeği arama, yaşam ve ölümü, iyilik ve kötülüğü, vicdan ve acımasızlığı sorgulama, onun eserlerinin felsefi boyutunu oluşturur (Akmataliyev, 1998, s. 117).

Yazarın *Beyaz Gemi*, *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* ve *Dişi Kurdun Rüyalari* romanları felsefi düşünce temelinde yazılmıştır. *Beyaz Gemi* romanında Orozkul karakterinin acımasızlığı ile küçük çocuk ve Mümin dedenin iyiliklerle dolu dünyası iyilik ve kötülük karşıtlığında sorgulanır. *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında Yedigey karakterinin geçmişi sorgulanır. Emeğin değeri, yoksulluk, unutulmuş gelenekler üzerinden derin düşünceler ele alınır. *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında; kaçakçılık, ekolojinin insan eliyle bozulması, saygıların topluca öldürülerek hayvan katliamı yapılması gibi konular irdelenir.

Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov (2019)* isimli kitabında *Milli Romantizm*'den bahseder ve Cengiz Aytmatov'un edebi anlayışının milli romantizm olduğunu belirtir. Kolcuya göre milli romantizm: Yazarın ait olduğu milletin, sevinçlerini, kederlerini edebi olanaklar çerçevesinde ifade edebilme, mahalli olandan milli olana, milli olandan evrensel olana ulaşabilmektir. Aytmatov milli duyguyu tüm insanlığın ortak zevk ve anlayışını yakalayabilecek bir düzeye ulaştırır. Bu yapının kaynağı da zengin ve derin bir halk kültürüne sahip olmasında yatmaktadır. Aytmatov milli bir edebiyatı yakalamaya çalışır. Milli edebiyatın mirası peşinde koşar (Kolcu, 2019, s. 45).

Cengiz Aytmatov bir mülakatında milli edebiyat konusunda görüşlerini şu şekilde belirtir: “ Milli edebiyat dilden başlar. Bir eserin milli olması için öncelikle milli dilde yazılması, ikinci olarak o milletin tarihinden kültüründen faydalanması gerekir.” (Aytmatov, 1992, s. 12)

Aytmatov, bahsettiği gibi kendi tarihinden, coğrafyasından, geleneklerinden kısacası kendi milletin tüm tarihi ve kültürel birikiminden faydalanarak eserlerini yazmıştır. Kendi milletin edebi birikimi olan masal, destan, efsane ve halk hikâyeleri gibi edebi türlerden beslenmesi onun milli edebiyat konusunda bir kimlik geliştirmesini sağlar.

Cengiz Aytmatov'un eserlerindeki kişiler Kırgız ve Kazak kökenli olan tiplerdir. Bunların dışında Rus milletinden de olanlar vardır ancak önemsiz kişilerdir. Yazarın "Dişi Kurdun Rüyalari" romanında başkişi olarak Papaz Abdias isimli karakter önemli olup Kırgız veya Kazaklardan değildir. Yazarın romanındaki kişiler birkaç grupta ele alınabilir. Birinci gurup Komünizme inanmış, rejimin yerleşmesi için çalışan, eski asker, memur veya işçilerdir. Bunlar emeğe önem verir ve yüceltir. Kendi milletinin maddi ve manevi değerlerini unutmuş, kendi köklerinden uzaklaşmış kişilerdir. *Beyaz Gemi* romanında *Orozkul*, *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında, *Sabitcan*; *Dişi Kurdun Rüyalari*'nda, *Bazarbay* gibi karakterler. Kendi kültürüne yabancılaşmış tipler olarak ön plana çıkar. İkinci gruptaki kişiler; milli ve manevi değerlerine bağlı, geleneklerini yaşamaya çalışan, Kırgız veya kazak kimliğini yaşatmaya çalışan, mevcut sistem içerisinde varlık mücadelesi veren, emekçi ya da okuyup sorgulayan tiplerdir. *Beyaz Gemi* romanında Mümin dede, *Gün Uzar Yüz Yılı Olur* romanında *Yedigey*, *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında *Boston* bu karakterlere örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü guruptaki kişiler, kadınlardır. Kadınlar genel olarak anne ya da eş-sevgili karakterlerinde verilir. Kadınlar için savaşta eşlerini kaybedenler, eşleri askerde olanlar, eşleri ölenler, çocuklarına bakmak için geçim derdine düşen fedakâr analar gibi tipler görülür. *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında *Nayman ana* ve *Zarife Toprak Ana*'daki *Tolganay*, *Cemile* romanında *Cemile* yazarın kadın karakterlerine örnek tiplerdir. Dördüncü, grupta çocuk kahramanlar vardır. *Beyaz Gemi* romanındaki küçük çocuk bunlardan biridir. Eserlerdeki çocuk kahramanlar saflığın, temizliğin ve güzel bir geleceğin sembolü olarak resmedilir. Beşinci grupta hayvanların önemli karakterler olarak işlendiği görülür. *Beyaz Gemi* romanında maral (geyik) ve köpek, *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında deve, *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında kurtlar ve saygalar (antilop türü) önemli karakterlerdendir (Kolcu, 2019, s. 49-53).

Yazarın eserlerinde görülen ve gruplandırılan kişilere verilen örnekler genel olarak çalışmaya konu olan *Beyaz Gemi*, *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* ve *Dişi Kurdun Rüyalari* isimli romanlardan verilmesi tercih edilmiştir. Yazarın diğer eserlerinde de bu kişilere örnek olarak verilebilecek birçok karakter mevcuttur.

Aytmatov'un edebi anlayışında mekân unsuru olarak merkezden çevreye, köyden kente, kentten tüm dünyaya doğru genişleyen bir yelpaze vardır. Öncelikle köyler, vadiler, dağlar, ovalar genel olarak Kırgız ve Kazak coğrafyası yer unsuru olarak ön plana çıkar. *Beyaz Gemi* romanında yer; San-Taş vadisi ve birkaç evden oluşan köy altı yerleşimdir. Yazarın son romanlarında daha da genişleyen mekânlar görülür. Bunlar

kentlerdir. *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında Moskova, *Kassandra Damgası* isimli eserinde New York ve San Fransisko başlıca kentlerdir. *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında eş görevli, Amerikalı ve Rus iki kozmonotun dünya dışında yaptıkları çalışmalar ve yeni keşiflerle “uzay kavramı” mekân olarak kurgulanır. Aytmatov’un eserlerinde dağlardan, bozkırlara, köylerden kentlere, kentlerden dünyaya ve dünya dışına kadar ulaşan mekânlar görülmektedir. Onun *dil* anlayışı temelde toprağa bağlı olmakla birlikte gökyüzü ve uzaya kadar ulaşır.

3.3. Cengiz Aytmatov’un Eserleri

Cengiz Aytmatov on beş hikâye, sekiz roman iki tiyatro eseriyle edebiyat dünyasında ismini ölümsüzleştirmiştir. Başlıca eserleri ve yayım yılları aşağıda sıralanmıştır.

Gazeteci Dzyuyo (1952), Devam Ediyoruz (1952), Aşım (1952), Zorlu Geçit (1956), Yüz Yüze (1957) Cemile (1958), İlk Öğretmen (1962), Selvi Boylum Al Yazmalım (1963), Deve Gözü (1963), Elveda Gülsarı (1963), Kızıl Elma (1964), Oğulla Buluşma (1969), Beyaz Gemi (1970), Asker Çocuğu (1972), Fuji Yama (1975), Sultan Murat (1976), Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek (1977), Gün Olur Asra Bedel (1980), Dişi Kurdun Rüyalari (1986), Darağacı (1988), Beyaz Yağmur (1990), Yıldırım Sesli Manascı (1990), Cengiz Han’a Küsen Bulut (1990), Kassandra Damgası (1995), Dağlar Devrildiğinde-Ebedi Nişanlı (2007)

Aytmatov’un araştırmaya konu olan romanlarıyla ilgili kısa bilgi vermek, eserlerin daha kapsamlı anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Yazarın *Beyaz Gemi* romanı onun usta kalem eserlerindedir. Bu eser 1970 yılında Rusça kaleme alınır ve daha sonra Kırgızca ile diğer dillere çevrilir.

Beyaz Gemi (1973) yedi-sekiz yaşlarında bir çocuğun hikâyesidir. San-Taş vadisinde orman ve ağaç işleriyle geçinen üç aile yaşamaktadır. Bunlardan biri çocuğun birlikte yaşadığı Mümin dedesi ve üvey ninesi, diğeri Seydahmet ve Gülcemal isimli karı kocalar, üçüncü aile ise çocuğun Bekey teyzesi ile kocası Orozkuldur. Orozkul Komünist Parti’nin adamı olup kayınbabası ve Seydahmet’i yanında ağaç kesim işlerinde çalıştırmaktadır. Orozkul asabi, çocuğu olmayan, içki içen, karısını döven kötü bir insandır. Mümin dede ise torunu küçük çocukla ilgilenen iyi yürekli, gelenek ve göreneklerini unutmamış iyi yürekli bir insandır. Küçük çocuğun anne ve babası ayrılmış, annesi başka biriyle evlenmiş, babası da onu bırakıp uzaklara gitmiştir. Ona

söylediklerine göre babası beyaz bir gemide çalışmakta olup onu bir gün almaya gelecektir. Çocuk, arada sırada tepeye çıkmakta ve dürbünle beyaz gemiyi seyretmekte babasının geleceğini umut etmektedir. Kendi hayal dünyası içinde çeşitli oyunlar oynamakta zamanının çoğunu dedesi ile geçirmektedir. Bir gün dedesi Mümin çocuğa okul çantası alır ve torununu yan köydeki okula at sırtında götürür. Ders bitiminde de gidip almaktadır. Dedesi bu arada eniştesi Orozkul'un yanında çalışmaya devam etmektedir. Günlerin birinde tomruk taşıma işi uzar ve Mümin dede çocuğu okuldan almaya geç kalır. Eniştesini dinlemez ve torununu almaya gider. Dedesi geç geldiği için çocuk ona darılır. Dede çocuğa "Maral ana" efsanesini anlatır. Bu efsaneye göre insan soyu geyiklerden gelme olup Kırgızlar Buğu ananın çocuklarıdır. İnsanlar zamanla kutsal saydıkları geyikleri avlayarak soylarının tükenmelerine neden olmuşlardır. Çocuk bu efsaneye yürekten inanır ve bir gün Buğu ananın gelip onları kurtarmasını bekler. Mümin dede ağaç işlerinde çalışırken bir gün yamaçta birkaç geyik görür ve heyecanlanır. Sonra çocuğa maral anayı gördüğünü söyler. Çocuğun muhayyilesinde buğu ana onları kurtarmaya gelmiştir. Orozkul Mümin dedeye kızgındır ancak Mümin yine de işe gidip çalışır. İş bitiminde Orozkul ve başka çalışanların etkisiyle geyiklerden birini Mümin dedeye zorla vurdurturlar. Bu arada çocuk hastalanmış ve ateşler içerisinde evde yatmaktadır. Çocuk akşama doğru uyanır, dışarıda kazanın kaynadığını ve içinde et olduğunu görür. Boynuzlu geyik kafasını görür ve çok kötü olur. Dedesi ateşin başındadır ve hiç konuşmamakta olup donuk bir haldedir. Orozkul ve misafirleri yiyip içmekte, kahkahalar atarak gülmektedirler. Maral ana öldürülmüş ve çocuğun hayalleri başına yıkılmıştır. Bu duruma dayanamayan küçük çocuk kendini derenin sularına bırakır, balık olup Issık göle kadar yüzüp beyaz gemiye ulaşmak için... (Aytmatov, 2003, s. 7-149).

Gün Uzar Yüz Yıl Olur (1980) romanı, Cengiz Aytmatov'un geniş çevrelerde yankı uyandırmış, Rusça yazıldıktan sonra diğer dillere çevrilmiş, içinde birden fazla hikâye bulunan katmanlı bir eserdir.

Boranlı Yedigey Sarı-Özek bozkırında Boranlı tren istasyonunda çalışan bir işçidir. İkinci Dünya savaşından sonra buraya sığınmış ve eşi Ukubala ile bir hayat kurmuştur. Yedigey, bir tesadüf sonucu arkadaşı Kazangap'la tanışır ve Kazangap ona Boranlı durağında kendisinin de çalışabileceğini ve yeni bir hayat kurabileceğini söyler. Yedigey bu teklifi kabul eder ve Kazangap ile Boaranlı durağına gelir ve hayatını orada devam ettirir. Yedigey ve Kazangap sıkı iki arkadaş olurlar. Kazangap kendi devesinin

yavrusu olan Karanar isimli erkek deveyi Yedigey'e hediye eder. Karanar yörenin en ünlü devesi olur.

Roman Kazangap'ın ölümü ile başlar. Yedigey cenaze işlerine koyulur. Kazangap'ın başka şehirde memur olarak çalışan oğlu Sabitcan ve kızı ile eniştesi çağrılır. Yedigey cenazeyi yöre insanları için kutsal sayılan Ana-Beyit mezarlığını defnetmek ister. Burası bir günlük mesafede olduğu için Kazangap'ın oğlu Sabitcan karşı çıksa da Yedigey kızarak cenazenin ölüye saygı ve gelenekler gereğince Ana-Beyit mezarlığına gömülmesi gerektiğinde ısrar eder ve herkese kabullendirir. Cenaze alayı yola çıkar. Bozkır boyunca Yedigey'in tüm hayatı gözlerinin önüne gelir. Kazangap ile tanışması, yaşadığı anılar kafasında canlanır. Abutalip isimli öğretmen ve eşi Zaripa'ya da ayrı bir yer açılır. Abutalip, okumuş yazmış entelektüel, geleneklerine, milli kültürüne bağlı bir öğretmendir rejim muhalifi olarak görülmüş ve oradan oraya sürülmüştür. Son sığındıkları yer de Boranlı durağı olmuştur. Abutalip rejim müfettişleri tarafından burada da rahat bırakılmaz ve tutuklanarak götürülür. Tutukluluk süresince baskılara dayanamayan Abutalip intihar ederek yaşamı son bulur. Rejim baskılar sonucu Abutalip'i intihara sürüklemiştir. Yedigey dul kalan Zaripa'ya karşı duygusal yakınlık hislerine kapılır ancak gelenekler ve toplumsal baskıdan dolayı bu konuda hiçbir şey yapamaz. Romadaki diğer bir hadise tarihi bir kesitte, Sarı-Özek topraklarında yaşayan Juan-Juan isimli barbar bir kavmin acımasızlığı ve insanları nasıl köleleştirdiği olaydır. Juan-Juanlar savaşta sağ olarak yakaladıkları esirlerin saçlarını kazır, kafalarına yeni yüzülmüş deve derisi geçirirler ve güneşe bırakırlar. Esirlerin çoğu ölür sağ kalanlar da hafızasını kaybeder sahibinden başka kimseyi tanımazlar. Savaşın birinde Nayman-Ana isimli bir kadının oğlu Colaman Juan-Juanlara esir düşer. Kafasına deve derisi geçirilir. Colaman, ölmez ama hafızasını kaybeder, deve çobanı yapılır. Nayman-Ana oğlunu arar ve çobanlık yaparken bulur. Colaman annesini tanımaz. Efendilerinin sözünü dinler ve annesini okla vurarak öldürür. Nayman-ana'nın öldüğü bu yer ana beyit mezarlığıdır.

Romadaki diğer bir olay, Raymalı ağa isimli ozan ve âşık olduğu on sekiz yaşındaki Begimay isimli kadın âşıktır. Raymalı ağa'nın yakınları Raymalı ile Begimay arasındaki bu aşkı kıskanır, kabul etmezler ve onları trajik bir şekilde ayırırlar.

Romadaki son hadise, yazarın, uzayda Orman-Gögsü isimli bir gezegende yaşayan uzaylılar ile dünyalılar arasındaki bir temasın anlatılmasıdır. Rus ve ABD'li iki kozmonotun iki ülkenin ortak bir uzay görevi sırasında aldıkları bir sinyal vasıtasıyla uzayda yaşayan yeni bir uygarlıkla tanışırlar. Bu yaratıklar Orman-göğüslülerdir. Teknolojik olarak dünya insanlığından daha gelişmişlerdir. Barışçıl yaratıklar olup

teknolojilerini dünyalılarla paylaşmak isterler. ABD’li ve Rus yetkililer buna karşı çıkarlar ve dünyanın etrafına bir savunma kalkını yerleştirirler (Aytmatov, 2003, s. 11-400).

Dişi Kurduñ Rüyaları ya da *Kıyamət* (1986) romanı, Cengiz Aytmatov’un 1986 yılında Rusça yayımlanmış olduğu, dünyada ses getiren romanlarından biridir. Bu roman birbiriyle bağlantılı konu bütünlüğü taşıyan ancak kendi içinde ayrı olaylar silsilesi özelliğiyle öne çıkan üç farklı temel kurgudan oluşur. Bu kurgulardan birincisi dişi kurt Akbar ile erkek kurt Taşçaynar’ın yaşadıkları olaylar zinciridir. İkincisi Papaz Okulu öğrencisi Abdias’ın afyon kaçakçıları ve Sayga (antilop) avcıları ile yaşadığı münasebetlerdir. Üçüncüsü ise Sovyet döneminin Çobanı ve sürü besleyicilerinden Boston Urgunçiyev ile Bazarbay isimli diğer bir sürü besleyicisinin kurtlarla yaşadıkları hadiselerdir.

Issık gölün kıyılarından sonra başlayan Ala-Mengü dağı ve Majunkum bozkırlarından oluşan bölgede Akbar isimli dişi kurt ile Taşçaynar isimli erkek kurt yaşamaktadırlar. Dişi kurt üç yavruya hamiledir. Helikopterle avcılar, ateşler açarak büyük gürültü koparır kurtlara korku salarlar. İlerleyen süreçte Akbar üç yavru doğurur. Yavrular biraz büyüdükten sonra Majunkum bozkırında Sayga avcılarının çıkarmış oldukları bir yangında saygaların izdihamı ve yanma sonucu hayatlarını kaybederler. Dişi kurt bir yıl aradan sonra beş yavru doğurur. Bu arada o bölgede maden çıkarmak amacıyla yol yapım çalışması için sazlıklar ateşe verilir. Kurtlar birer yavruyu alıp suyu geçerler diğer yavrular geride kalır. Aldıkları yavrular ise sudan geçerken boğulurlar. Kurtlar böylece ikinci kez yavrularını kaybederler. Bir süre sonra Akbar üçüncü kez hamile kalır ve üç yavrukurt doğurur. Akbar ve Taşçaynar avlanmak için inlerinden ayrılır. Bazarbay adındaki sürü çobanı kurt inindeki yavrulara rastlar ve onları satmak için yuvadan alıp götürür. Akbar ve Taşçaynar Bazarbay’ın peşine düşerler. Bazarbay kurtlardan kurtulmak için arası iyi olmasa da komşusu Boston’un evine sığınır. Uygun bir zamanda yavrukurtları alarak kendi evine gider. Kurtlar yavrularının Boston’un evinde olduğunu düşünürler ve evin çevresinden günlerce ayrılmazlar. Boston Bazarbay’ın yanına gider ve ondan yavrukurtları bırakmalarını yoksa anne ve baba kurtların kendilerini rahat bırakmayacaklarını belirtir. Bazarbay Boston’u tersler ve yavruları götürüp satar. Kurt ulumalarına dayanamayan Boston silahla ateş ederek Taşçaynar’ı öldürür. Akbar kaçır. Bir süre aradan sonra Akbar içgüdüleri sayesinde Boston’un evinin yakınlara gelir ve Boston’un küçük çocuğu Kence’nin dışarıda oynadığını görür. Yavru özlemiyle çocuğun yanına gider ve çocukla oyun oynar.

Çevredeki insanlar kurdun farkına varınca Akbar Kence'yi alır ve götürür. Bunu gören Boston istemeden tüfeğini ateşler ve kendi çocuğu ile kurdu vurur. Çocuğunun katili olan Boston, tüm bunlara Bazarbay'ın sebep olduğunu söyler ve tüfekle Bazarbay'ı öldürür.

Abdias isimli Papaz Okulu öğrencisi kilise dogma inançlarını sorgulayan çağın şartlarına daha uygun bir din anlayışını savunan genç biridir. Kendisini, insanları yanlış alışkanlıklardan ve kötülüklerden vazgeçirmeye adar. Papaz okulundan kovulur ve bir gazetede çalışır. Haber yapmak ve onları doğru yola çağırmak için afyon kaçakçılarıyla birleşir ve kaçakçılık yapar. Kaçakçıları bu işlerden vazgeçirmek için mücadele eder fakat başarılı olamaz. Bu çalışması gazetede yayımlanmaz. Abdias yeni bir maceraya atılır ve Sayga avcılarına Hristiyanlık dinini anlatmak, onları bu katliamlardan vazgeçirmek için uğraşır. Başarılı olamaz ve bu yaptığı onun hayatına mal olur (Aytmatov, 1990, s. 9-384).

Aytmatov bu romanında; doğa katliamına, insanların açgözlülüğüne, ekolojinin insan eliyle yok edilmesine, doğadaki canlılara yaşam hakkı tanınmamasına dikkatleri çeker. Abdias isimli papaz okulu öğrencisinin Hristiyanlık dinine yaptığı eleştiri Sovyet Rusya'sının dine bakışındaki sorunları gözler önüne serer. Reformist bir anlayışla, Hz. İsa'ya yapılan işkence ve insanların bugün içine düştükleri yanlış inanç çıkmazına ağır eleştiriler getirir. Bu eleştiri Sovyet coğrafyasıyla yakından ilgilidir. Sovyet coğrafyasında yaşayan insanların rejim tarafından daha da köleleştirildiği, üretim güçlerinin üzerinde verim beklendiği ve bu aç gözlülük nedeniyle doğadaki canlıları topyekûn yok etme anlayışına sürüklendikleri görülür. Yazarın romanda dikkatlere sunduğu diğer önemli bir nokta da kurtların yavrularının, sayguların, küçük Kence'nin, Bazarbay ve Boston'un ölümleridir. İnsanların böyle bir trajediyi kendi elleriyle hazırlamış olmaları, kendi sonlarını getirdikleri bahsinden hareketle insanlığa ve gelecek nesillere önemli mesajlar verir.

3.4. Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi Gün Uzar Yüzyıl Olur ve Dişi Kurdun

Rüyaları Romanlarında Ölüm Olgusu

3.4.1. Savaş ve Ölüm

Cengiz Aytmatov'un, romanlarında savaş teması önemli bir yer tutar. Yazar, savaşın getirdiği yıkımlara vicdan ve merhamet penceresinden bakar. Dişi Kurdun Rüyaları romanında üzerinde durulan önemli ölüm hadiselerinden biri papaz okulu öğrencisi

Abdias'ın hatırladığı Gürcü hikâyesindeki ölümlerdir. Bu hikâyeye göre Gürcistan'da komünist devrim yaşanırken buna karşı direnen ve halkın desteklediği bazı gruplar vardır. Bu gruplardan biri de Guram Çohadze adındaki bir kişinin yönetiminde olan direniş grubudur. Çohadze, emrindeki kişilerle devrim güçlerine karşı savaştadır. Devrim taraftarları bu grubun içine çekist (ajan) bir kişiyi yerleştirirler. Çekist, Çohadze'nin güvenini kazanır ve onun en önemli adamlarından biri olur. Çekist, uygun bir zamanda grubu tuzağa düşürür ve devrimciler, direnişçilerin çoğunu öldürür. Guram Çohadze ve çekistle beraber yedi kişi kurtulurlar. Çekist bir fırsatını bulup diğer altı kişiyi de öldürmeyi planlar. Çohadze çekist dâhil altı adamına direnişi kaybettiklerini buradan sonra herkesin ayrılıp farklı yönere gitmesi gerektiğini kendisinin de İstanbul'a gideceğini belirtir. Akşam olunca Çekist uygun bir zaman kollayarak hepsinin içki içip eğlendiği bir anda silahıyla ateş eder ve önce Çohadze'yi sonra da diğer beş kişiyi öldürür. Yaptığı katliam karşısında mavzeri kendi çenesine dayar ve kendisini de vurarak öldürür (Aytmatov, 2003, s. 77-84).

Gürcü hikâyesinde dikkatleri çeken, komünist devrim taraftarları ve karşıtlarının egemenlik mücadelesi için birbirlerini öldürmeleridir. Yaşanan bir iç savaştır. Toplu ölümlerin yanında Çekist, devrime sadık kalmak için savaşı kaybetmiş, bir daha savaşmayacak olan direnişçilerin lideri ve beş adamını da öldürmüştür. Görevini tamamlayan çekist vicdanı altında ezildiğinden ve yaşanan katliamların haklılığına inanmadığı içindir ki kendisini de vurarak intihar eder. Cengiz Aytmatov'un babası ve amcası da Bolşevik devriminde muhalif oldukları gerekçesiyle öldürülmüşlerdir. Yazar savaşın ve kavgaların insan yaşamı için ölümden başka bir şey getirmediğini gözler önüne sermektedir. Ona göre savaşın ve adam öldürmenin haklı bir yanı yoktur. Bu durumu; "İnsan hayatını yönlendiren kanunların hesaba dayanan bir mantığı yoktur. Uzay boşluğunda dönüp duran dünyamız da kanlı dramların gösterildiği sahneden başka bir şey değildir." sözleriyle açıklamaktadır (Aytmatov, 2003, s. 83).

Gün Uzar Yüz Yıl Olur romanında işlenen *uzay* mefhumu ve yazarın savaş karşıtlığı dikkatleri çekmektedir. Parite adlı uzay üssünde eşgörevli Amerikalı ve Rus astronotlar 1-2 ve 2-1, uzayın derinliklerinden gelen sinyali dikkate alarak Parite'yi terk ederler. Orman-Göğsü adındaki gezegene giderler. Bu gezegende Orman-Göğsüslüler isminde insana benzer yaratıklar yaşamaktadır. Astronotlar, Parite'ye yabancı yaratıklar ve onların gezegenleri hakkında çeşitli bilgiler gönderirler. Aytmatov dikkatleri Orman-Göğsüslülerin bir mücadele türü olan savaşı reddettiklerine çeker. Dünyada yaşayan insanlar savaşı kendilerince bir mücadele ve haklılık alanı olarak görmekte iken Orman-

Göğüslüer savaş karşıtı olup savaşı reddetmişlerdir. Astronotlar bu durumun uygarlığın ulaştığı en yüce nokta olduğunu belirtmişlerdir. Bu gezegende bir süre kalmayı tercih eden astronotlar, “Orman-Göğüslü’ler öyle yüksek düzeyde bir ortak yaşama bilincine varmışlar ki, savaşı bir kavga, bir mücadele şekli olarak kesinlikle reddediyorlar. Bu durumda evrenin kavrayabildiğimiz sınırları içinde, en yüksek uygarlığın olduğunu düşünüyoruz” şeklindeki kanaatlerini belirtirler (Aytmatov, 2003, s. 66). Aytmatov’un kendi sözünü söylediği astronotların ifadelerinden yazarın, savaş karşıtı olup, savaşın gereksiz olduğuna inandığı anlaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı Cengiz Aytmatov’un çocukluğuna denk gelmektedir. Savaşın getirdiği yoksulluk, kıtlık ve babasızlığın vermiş olduğu zor yaşam koşullarında Aytmatov kendi kişisel mücadelesini vermiştir. Yazar, savaşın doğal sonucu acı, sıkıntı ve yoksulluğu anlatan kitapların yazılmasını çok arzuladığını belirtmiştir. O, eserlerinde savaşın cephe gerisindeki yıkımları üzerinde durmuştur. Ona göre gerçek savaş cephe gerisinde devam etmektedir. Sakatlık, babasızlık, yoksulluk ve gözyaşı cephe gerisindedir (Çelik, 2010, s. 1-2)

Savaşlarda, Sovyet coğrafyasında yaşayan Türk halkları dâhil birçok etnik unsur, büyük yıkımlar yaşamıştır. Anne ve babalar, evlatsız; kadınlar, kocasız; çocuklar, babasız kalmıştır. Aytmatov, Beyaz Gemi romanında, Mümin Dede için; “Oysa artık yaşlanıp çöktüğünü tek oğlunun da savaşta yitip gittiğini düşünürken içi kan ağlardı... Sonra birlikte ömür geçirdikleri karısının ölümünü hatırlardı.” (Aytmatov, 2003, s. 45-46) sözleriyle savaşta yitirdiği oğlundan dolayı duyduğu üzüntüyü ifade etmektedir.

Türk milleti ve Müslüman toplumlarında, savaşlarda ölenler için *şehitlik* bir mertebe olarak kabul edilmektedir. Vatan için savaşma ve onun uğrunda ölme, mükâfat olarak cennetle müjdelenmiştir. Bu bağlamda Türk edebiyatında Tanzimat döneminden itibaren edebi eserlerde *şehitlik* kavramının kullanıldığı görülmektedir. Namık Kemal’in *Cezmi* isimli tarihi romanında ve Halit Ziya Uşaklıgil’in *Bir Ölünün Defteri* isimli eserinde şehitlik ve şehitliğin öneminden bahsedilmektedir (Hızarcı, 2021, s. 43).

Cengiz Aytmatov, savaş nedeniyle ölüm olaylarında, şehitlik kavramına değinmemiştir. Yazarın ele aldığı Kırgız ve Kazak insanları Müslüman olsalar da Komünist Sovyetlerin, Materyalist felsefesinin baskısından dolayı din kavramının ötelenmesi nedeniyle, şehadete erme, şehit olma, kavramlarından uzak kaldığı kanaati oluşmaktadır.

3.4.2. Evlat Ölümleri Soy Sürme ve Geyik Motifi

Mümin dede karısı ve oğlu olmak üzere iki aile ferdi de yitirmiştir. Karısı ve evladının ölümü onun aile bütünlüğünü bozmuş yalnızlığa mahkûm etmiştir. Sigmund Freud; ailenin yaşatılması konusu “Öz yaşamı ve soy yaşamı sürdürme içgüdülerini sevgi (eros) deyimi altında topladım ve bunun karşısına da sessiz sedasız etkinliğini sürdüren ölüm ya da yok etme içgüdüsünü koydum.” cümleleriyle anlatmaktadır. (Freud, 1993, s. 84)

Evlat ölümleri, insanların yaşayabileceği en büyük acıların başında gelmektedir. Türk toplumunda, *ciğer acısı* veya *ciğer yarası* gibi deyimler bu duygunun ne kadar derinden yaşandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Mümin Dede, evlat acısıyla dünyaya küserken, *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında Boston isimli karakter Küçük oğlu Kence’yi dişi kurt Akbardan kurtarmak isterken öldürmüş ve kendisini hayatta tutan en önemli dayanağını kaybetmiştir. Oğlunun ölümüyle dünyası başına yıkılmış, yaşam onun için anlamsızlaşmıştır. Yazar, oğlunun ölümü karşısında Boston’un düştüğü dehşeti “Hâlâ nefes alan, can çekişen kurdun yanında, oğlu cansız yatıyordu. Kurşun göğsünden geçmişti. Artık hiç ses yoktu. Bütün sesler yok olmuştu... boston son bir ümitle kan içinde yüzen çocuğunun üzerine eğildi, onu kucaklayıp yavaşça kaldırdı.” (Aytmatov, 2003, s. 380) cümleleriyle anlatmaktadır.

Dikkatlere sunulması gereken bir husus da insanların ve diğer canlıların korunma ve saldırganlık içgüdüleriyle hareket ettikleri gerçeğidir. Boston kendini korumak ve evladını kurtarma duygusuyla hareket etmiştir. Bunu yaparken dişi kurt Akbar’ı öldürüp onun tehdidinden kurtulmayı amaçlamıştır. Sigmund Freud *Haz İlkesinin Ötesinde* isimli eserinde *dehşet olgusunu*; “dehşet, uyarıyı alan ilk sistemin fazla duygusal yatırımı bulunmayışına ek olarak, kaygıya tümüyle hazırlıksız olmaktır.” sözleriyle açıklamaktadır (Freud, 2020, s. 38). Boston, oğlunun ölümü karşısında dehşete düşer ve travma yaşar. Ne yapacağını bilemez.

Aytmatov’un üzerinde durduğu önemli noktalardan biri de Mümin Dede ve Boston isimli karakterlerin çocuklarının tek olmalarıdır. Her ikisinin de ikinci bir oğlu bulunmamaktadır. Yazarın, özellikle vurgulamak istediği bir soy meselesidir. İnsanlar bilinçaltında evlatları sayesinde soy sürme amacını taşımaktadırlar. Türk kültüründe soy sürme meselesi önemli bir konudur. Oğuzların yirmi dört boydan oluşmaları, soylarının bu boylara dayandırılmaları aynı zamanda milli bir durumun göstergesidir. Türklerin tarih sahnesine çıkma ve çoğalma serüvenleri kurt, geyik, kartal, köpek, boğa, deve, ayı,

kuğu gibi hayvanlarla sembolize edilmiş, efsane ve destanlarla dilden dile aktarılmıştır (Karakurt, 2012, s. 92).

Türk halklarından olan Kırgızların, türeme efsanelerinden biri geyiklerle (buğu) ilgilidir. Türk kültüründe geyik, kutsal bir hayvandır. Türklerin çeşitli şive ve lehçelerinde alasığın, alageyik, alabuğa ve gökgeyik olarak adlandırılmaktadır. Kimi Moğol ve Türk boyları soylarının geyikten türediğine inanmaktadırlar. Soyun bir bölümü Gökkurt'tan bir bölümü de Gökgeyik'ten gelmektedir. Bozkurt yeryüzünün temsilcisi iken Gökgeyik gökyüzünün temsilcisidir. Geyik motifi, aynı zamanda Anadolu ve Asya coğrafyasında halılara ve kilimlere desen olarak işlenmiştir. Alasığın, maral ya da geyik, ozanların ve erenlerin yanında gezen bir hayvandır. Erenler kimi zaman geyik silüetinde görünürler. (Karakurt, 2012, s. 59).

Bahaeddin Ögel, Güney Sibiryaya masallarında geyiğin Tanrının bir elçisi olduğunu belirtir. İslamiyetten sonra ise şamanizmin etkisi ile dervişler istedikleri zaman bir hayvanın kılığına girmektedirler. *Geyikli Baba* geyiğe binmektedir. Peşinden binlerce Türk'ü sürükleyerek onları iskân ettirmektedir (Ögel, 2010, s. 24-29).

Beyaz Gemi romanında Kırgız halkı düşman kavim tarafından yok edilmiştir. Bu katliamdan sadece bir erkek ve kız çocuğu kurtulmuştur. Çocukları, Maral Ana (geyik) büyüterek Kırgız soyunun çoğalmasını sağlamıştır. İncelenen romanlar ekseninde Türklerin türeme ve yok olmaya maruz kalmaları çeşitli havvan motifleri ile belirtilirken bu bölümde, geyik motifi üzerinde durulmaktadır.

Boynuzlu Maral Ana'nın Topal Çopur Nine'ye: "İnsanlar bir çift yavrumu öldürdüler, onlar da benim yavrum olsunlar." (Aytmatov, 2003, s. 55) sözleri, Geyik Ana'nın yavrularının insanlar tarafından öldürülmelerine rağmen bağışlayıcılığını ve merhametini göstermesi bakımından önemlidir. Maral Ana Kırgız halkına mensup bir kız ve bir oğlanı büyütür. Zamanla çoğalan Kırgızlar, kutsal saydıkları geyiklerden birini vurarak boynuzlarını varlıklı bir adamın mezarına dikerler. Amaç ölen kişiyi geyik boynuzları ile kutsamaktır. Bu durum gelenek haline gelir ve geyik nesli tükenme noktasına gelir. Beyaz Gemi romanındaki Geyik efsanesi Mümin Dede tarafından torununa anlatılır. Küçük çocuk geyiğin kutsallığına inanır. Maral Ana'nın bir gün gelip kendisini ve dedesini kurtaracağını beklemektedir.

Küçük çocuğun teyzesinin kocası Orozkul Komünist rejime sadık zalim bir kişidir. Emrinde çalışan Seydahmet'le beraber Mümin dedeyi tehdit ederek ormanda karşılaştıkları geyiklerden birini vururlar. Geyik kazanlara konulup pişirilirken Orozkul'un geyiğin boynuzlarını ayırmaya çalıştığı sahne oldukça zalimcedir. "Orozkul

sarhoşluğun verdiği inatla Boynuzlu Geyik Ana'nın kellesini parçalamaya uğraşıyordu hâlâ... Parçalanmış göz çukurundan koyu bir sıvı fışkırdı. Göz artık ölmüştü, bakmıyordu, yok olmuştu.” (Aytmatov, 2003, s. 138)

Romanda Orozkul karakteri, Komünist Rusya'yı sembolize ederken, Boynuzlu Maral Ana, Kırgız halkını ve soyunu temsil etmektedir. Sovyet Rusya'sının Türk Cumhuriyetlerinin dilini kültürünü yok etmek için uyguladığı asimilasyon politikası, Orozkul'un Maral Ana'yı öldürmesiyle ilişkilendirilmektedir. Göze çarpan diğer bir unsur da Kırgızlar'ca kutsal sayılan Boynuzlu Maral Ana'nın yine o soydan türeyen biri tarafından öldürülmüş olmasıdır. Sovyet Rusya'sının temel politikası da rejime sadık, kendi milli kimliğini unutmuş Kazak, Kırgız veya diğer Türk topluluklarına mensup Türk kökenli kişileri kullanarak halkın asimilasyon çalışmalarını hızlandırmaktır. Aytmatov'un *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanındaki, Kazangap'ın yöre halkı tarafından kutsal mezarlık olan Ana Beyit'e gömülmesine izin vermeyen Kazak genci Tansıkbayey ve Rus okullarında eğitim almış Kazangap'ın oğlu Sabitcan isimli karakterler, milli kültürüne yabancılaşmış ve kendi milleti aleyhine çalışan kişilere önemli birer örnektir.

Mümin dede, Orozkul'un korkusundan ve Seydahmet'in yaptığı baskıdan dolayı Boynuzlu Maral Ana'yı öldürmeye zorlanmıştır. Bu eylemi gerçekleştirmeye mecbur kalmıştır. Orozkul'un kesilen geyik başından boynuzları ayırmak için ölü geyik kafasına yaptığı eziyet, uyguladığı şiddet sonucunda geyik kafası parçalanmış ve boynuzlar kafasından ayrılmıştır. Bu manzarayı izleyen küçük çocuk, dehşet ve korkuya kapılmıştır. Bu durum psikolojik olarak küçük çocukta bir travma yaratmıştır. Psikanalitik kurama göre, korku kişiyi ürperten bir nedenden kaynaklanır. Freud bu durumu; “Korku korkmamızı gerektiren kesin bir nesne gerektirir. Dehşet ise hazırlık yapmamış bir kimsenin içine düştüğü tehlike durumudur.” İfadesiyle izah etmektedir. (Freud, 2020, s. 14)

Mümin Dede, görmüş geçirmiş, geleneklerini unutmamış ancak ömrü Sovyet Rusya'ya hizmet etmekle geçmiş, ortalama bir insandır. Bu bağlamda öne çıkan, kendi kültürünü unutmamış olmasına rağmen mücadele ruhunu yitirmiş olmasıdır. Mümin Dede'nin eli kolu bağlıdır. Gücü, ne eniştesi Orozkul'a ne de ikinci hanımı olan nineye yetmemektedir. Bu tip karakterler, yazarın kendi milli kimliğinin bilincinde olmakla beraber hiçbir mücadele veremeyen, kaderini kabullenmiş insanları göstermek için seçilmiştir. Yazar, bir mücadele ruhu arzulamaktadır. Bu mücadele ruhunu Mümin Dede gibi korkak kimselerde değil küçük çocukta bulmaktadır.

3.4.3. İntihar

Beyaz Gemi romanının en önemli ve etkileyici olayı, küçük çocuğun Boynuzlu Maral Ana'nın öldürülmüş olmasına şahit olduktan sonra, içinde yaşadığı çevrenin ve dünyanın, kötü insanlarla ve kötülüklerle dolu olduğuna kanaat getirip, yaşamına son vermesi hadisesidir. Çocuğun hikâyesi, bir intihar vakasıdır.

Aytmatov' *Beyaz Gemi* de yedi-sekiz yaşlarında olan küçük çocuğa herhangi bir isim vermemiştir. Türk kültüründe ad verme geleneği önemli bir motif olarak ön plana çıkar. Yazar, kurgu boyunca *çocuk* diye hitapta bulunur. Bu durum, âlp geleneğinde herhangi bir başarı elde edemeyen kişiye ad verilmeyişini hatırlatmaktadır. Herhangi bir yiğitlik yapılmadan ad verilmemesi olayı Dede Korkut Hikâyelerinde açıkça işlenmektedir. Bu hikâyelerde kahramana, herhangi bir yiğitlik yaptıktan sonra Korkut Ata tarafından isim verilmektedir. Bamsı Beyrek, bezirgâncıların mallarını soygunculardan kurtardıktan sonra Bamsı Beyrek adını alır. Dirse Han'ın oğlu bir boğa ile karşılaşır onu öldürdükten sonra Boğaç adını alır. (Kaşkaoglu, 2019, s.1011) Aytmato'v'un, çocuğun hayat serüveninin sonuna kadar ona isim vermemesi, intihar eylemini yiğitlik kavramı ekseninde değerlendirmedini göstermektedir.

İntihar ortaçağda, latince kendini öldürme anlamında değerlendirilmiştir. Fransızcada *suidicium*, İngilizcede *suicide* arapça ise *kurban* anlamına gelen *nahr* olarak kullanılmıştır. İntiharla ilgili tanımlar oldukça fazladır. Bir akıl hastalığı (delilik) olarak tanımlandığı gibi bilinçle ilişkilendirenler de vardır. Delmas'a göre intihar, akli yerinde bir kişinin yaşamla ölüm arasında bir seçim yaparak ölümü tercih edip yaşamına son vermesidir (Ulutaş, 2006, s. 1-2). Durkheim intiharı sosyal nedenlerle açıklamaya çalışır. Ona göre intihar, bireysel değil toplumsal bir hadisedir. Çeşitli sosyal olaylar bu duruma sebep olmaktadır. Ailevi, dini vb. toplumsal bağların zayıflamasıyla intihar olayı gerçekleşmektedir (Özel, 1952 s. 104-107).

İntihar, Türk edebiyatına Tanzimatla birlikte girmiş birçok romanda işlenmiştir. Romalardaki intihar ya da intihar girişiminin nedeni, genel olarak beşeri aşktır. Taaşşuk-ı Talat ve Fitnatta; Fitnat, Talat'a âşık olur ve ona kavuşamayınca kendisini bıçaklayarak intihar eder. Sergüzeşt'te Dilber, cariye olarak satılır. Nil nehrine atlayarak intihar eder. Halit Ziya Uşaklıgil'in yazmış olduğu Aşk-ı Memnu romanında, yasak aşk yaşayan Bihter, bu durumun ortaya çıkmasıyla intihar eder. Şemsettin Sami'nin yazmış olduğu, Besa yahut Ahde Vefa (1874) isimli eserde Selfo isimli

karakter, aşka kavuşmasına engel çıkınca intihar girişiminde bulunur (Hızarcı, 2021, s. 41).

Cengiz Aytmatov'un romanlarındaki intihar vakaları beşeri aşkla ilgi değildir. Onun intiharları zulme, kötülüğe, sömürüye bir başkaldırıdır. Yazarın *Beyaz Gemi* romanı, kötü insanlarla yaşamayı içine sindiremeyen, kötülükleri kabullenemeyen, tertemiz ve iyiliklerle dolu kalbi olan küçük çocuğun intihar etmesiyle son bulur. Romandaki diğer karakterler yetişkin insanlardır. Bu kişiler kaderlerine razı olmuşlardır. Zulüm ve kötülük karşısında hiçbir şey yapmamaktadırlar. Küçük çocuk ise çaresizliğine rağmen kötülüğü kabullenemez, bu koşullarda yaşamak istemez. İyi bir dünyaya kavuşmak umuduyla, kötülüklerin olmadığı bir âleme ulaşmak için kendi hayatına son verir.

3.4.3.1. Ölüm ve Su Kültü

“Balık olacağım ben, dedi. Duyuyor musun dede... Çocuk oradan uzaklaşarak ırmağa doğru yürüdü ve oradan hemen suya daldı.” (Aytmatov, 2003, s. 148) Küçük çocuk, kendisini suya atarak intihar eder.

Dünyada bilinen ilk medeniyetler, Nil, Dicle, Fırat, İndüs ve Hung-Ho nehirlerinin bulunduğu su havzalarında kurulmuştur. Yaşamı simgeleyen su, hayat suyu olarak tüm güçleri kendi özünde toplar. Eski Türklerde büyük önem taşıyan dört ya da beşli unsur inancı olarak bilinen; su, toprak, ateş, ağaç/demir veya su, toprak, ateş, ağaç ve rüzgâr biçiminde varlığını gösterir. Su, Türklerde her dönemde kutsal kabul edilmiştir. Su kültürü, gök-yer; su, tabiat ve atalar kültürü biçiminde gelişmiştir. Tanrılarla ilişkilendirilen su, arınma ve temizliğin sembolü olarak görülmüştür (Demir, 2019, 24-26). Su, geçmişten günümüze önemli bir kült olarak varlığını sürdürmüştür. Türklerde Doğa Kültü olarak adlandırılan inanç, özünde tabiat güçlerine inanmayı barındırmaktadır. *Göktürk Yazıtları*'nda; ağaç, orman, yer ve su gibi doğa unsurlarına kutsiyet atfedilmiştir. Su, doğaya hayat verici özelliğiyle öne çıkan önemli bir kültürdür. Bu kültür tabiatın en önemli unsurlarından olup mitolojilerde ve inanışlarda yer almıştır. Su, bütün kuvvetleri temsil eden varoluşun kaynağıdır. Eski çağlarda yaşamı ve doğurganlığı simgelemiştir. Suyu yıkanmak eski yaşamdan yeni yaşama; ölümden doğuma bir kapı açmaktadır. Suyun, kutsal olarak algılanışı İskitlerden başlayarak Göktürklerle devam etmiştir. Türklerde kutsanmış yeri ve suyu ile vatanın kutsallığına inanılmaktadır. Hunlar belirli bir günde toplanarak Gök Tanrı'ya, yer ve su ruhlarına kurban sunmuşlardır. Göktürkler, senenin beşinci ayında biraraya gelir Tamir akarsuyu

kıyısında yer-su ruhlarına ve Gök Tanrı'ya yılda bir defa dini tören yapmışlardır (Uçar, 2020, s. 25-28).

Yazar, çocuğun ölümünü su ile kutsallaştırmıştır. O yeni bir yaşama geçmiştir. Kutsal suyla ruhunu birleştirmiş ve ölümsüzleşmiştir. Su ve Gök kutsal oldukları için sonsuzluğu ifade etmektedirler. Yazar, suyun yaşamın kaynağı olması inancına istinaden çocuğu sulara teslim etmiştir. Su ve çocuk, umuttur, gelecektir.

İntiharın psikolojik yönü ile ilgi Sigmund Freud “Zira insanlar hastanın yaşadığı travmatik deneyimi, o kadar güçlü olarak nitelendirirler ki, hastayı uykusundan bile rahatsız etmektedir, sanki hasta travmaya saplanıp kalmıştır.” (Freud, 2020, s. 14) sözleriyle anlatır.

Küçük çocuk, yaşadığı olay ve gördüğü manzara karşısında, travmaya saplanır. Uykusu bölünür, uyuyamaz. Bir bakıma travmatik nevroz yaşar. Travmatik nevrozlarda bilinç gözardı edilirken, çocuğun intiharı bilinçlidir. Yapacağı bir şey kalmamıştır. Küçük yüreği, yapılan kötülöklere daha fazla dayanamaz. Elindeki en güçlü silahı olan yaşamına son verme iradesi ile kötülüğün karşısında dimdik durur. Romandaki yetişkin insanların gösteremediği iradeyi, küçük çocuk göstermiştir. Bu durum, şuurunu yitirmiş, geleneklerine, milli kültürüne ve insani değerlere yabancılaşanlar için bir utanç kaynağı olmuştur.

3.4.3.2. Ölüm ve Balık Motifi

Üzerinde duralması gereken bir konu da küçük çocuğun balık olma isteğidir. Balık Motifinin Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Asyanın kuzeydoğu bölgesinde balina balıkçılarının inançları Türkleri etkilemiştir. Bu inanca göre dünya, büyük bir balığın üzerinde durmaktadır. Japonlar yaşanan depremlerin, bu balıktan kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Yakut Türklerine ait efsanelerde, Dünyanın Baykal Gölü üzerinde durduğuna inanılmaktadır. Yakutlar, dünyanın tabanının Baykal gölü olduğunu düşünmüşlerdir. Dünya Baykal Gölünde yaşayan büyük bir balığın üzerinde durmaktadır. Yakutlar kutsal olarak gördükleri bu balığa, Arağıt Balık ismini vermişlerdir (Ögel, 2010, s. 472).

Çocuk, küçük olsa da Arağıt balığı kadar büyük bir yüreği vardır. Yazar onu Aragıt balığı gibi kutsal görmekte, insanları bir vicdan muhasebesine davet etmektedir. “Evrensel ruhun vicdanına seslenen Aytmatov, bizi, dolayısıyla içinde yaşadığımız

evreni ve insanlığı kurtaracak olan şeyin, çocuksu vicdan olduğuna dikkati çekmektedir” (Akın, 2015, s. 1563).

3.4.3.3. Beyaz Renk Ölüm ve Cennet

Roman isminin, “Beyaz Gemi” olarak seçilmesi yazarın vermek istediği evrensel mesaja büyük katkı sunmaktadır. Beyaz renk; temizliğin, saflığın, barışın ve iyiliğin sembolüdür. Ak rengi, Türklerin eski inançlarından olan Şamanizmin etkisiyle manevi inanmalardan kaynaklanan, güç adalet ve yücelik anlamları kazanmıştır. Türk mitolojisinde Ülgen iyilik tanrısıdır. Ülgen’in altın tahtı ile kapısı altın olan sarayı vardır. Şamanlar dualarında Tanrı Ülgen’e Ak Ayas (beyaz parlak), Ayas Kaan (Beyaz Kağan) sözleriyle hitap etmişlerdir. Gökkuşağının (Ebemkuşağı) Ülgen tarafından yaratıldığına inanılmıştır. Altay Türk’lerinde iyilik tanrısı Ülgen’i ak rengin temsil ettiğine inanılmıştır. Ak rengi, aynı zamanda cennet anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Şamanların külahı beyaz kuzu derisinden olur, çünkü beyaz renk temiz ruhların hoşuna gitmektedir. Bu anlayıştan kaynaklı olarak beyaz renk; temizlik, ululuk, arılık, tecrübe, büyüklük, güç ve adaletin sembolüdür (Genç, 1997, s. 1078-1079). Gemi ise gelecek için umuttur. Nuh peygamberin gemisi insanlığı nasıl kurtardıysa, “Beyaz Gemi” de insanlığın kurtarıcısı, umudu olmaktadır. Bu bakımdan çocuğun ölümü, yok oluş değil, adil ve doğru yaşamın başlangıcıdır. İnsanlığın yeniden can bulması, hayata tutunmasıdır. Bunun içindir ki yazar, insanın temiz vicdanını, tohumun içindeki öze benzeter. Bu öz, tohuma yeni bir hayat verir.

3.4.3.4. Ruslaştırma ve İntihar

Aytmatov’un intihar eden karakterlerinden biri de *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanındaki Abutalip Kuttubayev’dir. İki çocuk babası olan öğretmen Abutalip’in ölümü, işkence ve psikolojik baskılar sonucu gerçekleşmiştir. Romanda, işkence ve baskılara dayanamayı intihar ettiği ve hayatının sonlandığı anlatılmaktadır. Yedigey, geçmişe gider ve Abutalip ile eşi Zaripa’nın Boranlı’ya gelişlerini hatırlar. Onlarla geçirdikleri uzun bir zaman sürecinden sonra İstasyon şefinin ihbarı sonucu, suçsuz olsa da rejim muhalifi olarak görülen Abutalip’in müfettişler tarafından sorgulanması ve tutuklanıp götürülmesi göz önünde canlanır. Sonuçta Abutalip eziyetlere dayanamaz ve intihara sürüklenir. Kazangap, Abutalip’in ölüm haberini Yedigey ve Ukubala’ya verir.

“Çok kötü haberlerim var. Şimdilik sakın çocuklara söylemeyin. Ah büyük felaket! Biliyor musunuz, bizim Abutalip ölmüş.” (Aytmatov, 2003, s. 242-243)

Abutalip Kuttubayev ve küçük çocuğun ölüm şekilleri intihar olmakla beraber, olayın fiili olarak, havasızlık nedeniyle solunum yolundaki engellerden kaynaklandığı görülmektedir. Küçük çocuk suda boğulmuştur. Ölümü, alt solunum yolunun yeterli derecede oksijen alamaması sonucu gerçekleşmiştir. Kuttubayev’in intihar ederek öldüğü belirtilse de gözaltında kendini asarak hayatına son verme ihtimali ön plana çıkmaktadır. Her iki karakterin ölümünün temel nedeni Komünist Sovyet sistemidir. 1917 Bolşevik devriminden sonra muhalif olan milyonlarca insan ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiştir. Cengiz Aytmatov’un babası, amcası ve teyzesinin kocası muhalif oldukları gerekçesiyle önce sürgüne gönderilmiş daha sonra öldürülmüşlerdir. Bu kişilerin aileleri de uzun yıllar sakıncalı olarak görülmüştür. Lenin ve Stalin 1917-1918 yıllarında bir deklarasyon yayınladı. Rus kökenli olmayan milletlerin Rusya himayesinde muhtar yönetimler kurabilecekleri belirtilir. Lenin ve Stalin’in niyeti, çarlık yönetiminde ezilen halklara belli haklar veriyormuş izlenimi yaratarak komünist rejimin yerleşmesini sağlamaktır. Diğer taraftan Lenin’in casusları Türklerin milli birliğini bozmak parçalamak ve onlara bu yöntemle hükmetme girişiminde bulunurlar. Stalin’e bağlı bulunan Sovyet Milletler Komiserliğinin ajanları; muhtarlık vadettiği Türk halklarını bölerek komünizmi yaymak için Türklerin dil, kültür, gelenek ve göreneklerini bozarak onları Ruslaştırma faaliyetlerine girişirler (Gündüz, 2005, s. 3-4).

Abutalip Kuttubayev’in meselesi, Türk dil ve kültürünün yaşatılması mücadelesidir. Kuttubayev, gelecek nesillere miras olarak kalması için türkü, şiir, masal ve anı yazmaktadır. Bunu öğrenen gizli servis ajanları onu tutuklayıp götürürler. Rus gizli servisinin bu tutumu, Bolşevik yönetimin Rus olmayan milletleri asimile etme politikasını ve buna direnenleri muhaliflikle suçlayıp cezalandırmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Küçük çocuğun ve Abutalip Kuttubayev’in intiharları milli mesele üzerinedir. Küçük çocuk Türkler için kutsal sayılan Boynuzlu Maral Ana’nın öldürülmesini hazmedememiştir. Kuttubayev ise milli değerlerinden vazgeçmektense ölümü tercih etmiştir. Her iki intihar, Komünist Rus rejiminin işlediği birer cinayet niteliğindedir.

Gürcü Hikâyesindeki çekist (ajan) Çohodze ve adamlarını iç savaş nedeniyle öldürdükten sonra kendisi de intihar etmiştir. Çekist, yaptığı katliam sonrasında kendi vicdanında mahkûm olmuş ve dayanarak hayatına son vermiştir. Yazar, bu intiharla savaş karşıtlığını ve vicdani bakışını ortaya koymuştur. Çocuk, Abutalip Kuttubayev ve

Çekist'in intiharları, Sovyet Komünist sistemin onlara dayattığı kuralların ve zorlamaların birer sonucudur.

3.4.4. Doğal Ölümler

Cengiz Aytmatov'un romanlarında, öne çıkan ölüm türlerinden biri de doğal ölümlerdir. Doğal ölüm, bireyin ölmeden önce ölümüne neden olabilecek bir hastalığın görülmemesi ya da onu ölüme götürecek bir nedenin bulunmamasıdır. Bu ölüm türü, yaşamın doğal akışı içinde gerçekleşen bir ölüm çeşididir. Bu ölüm çeşidine yaşlılıktan ölüm de denilebilmektedir. Yaşlılığın sonucu olarak gerçekleşen ölüm, doğal ölüm olarak adlandırılmaktadır (Zafer, 2019, s. 72).

Gün Uzar Yüz Yıl Olur romanında, başlangıçtaki doğa tasvirlerinden sonra, Yedige'y'in eşi Ukubala Boranlı Tren istasyonuna gelir ve Yedige'y'e Kazangap'ın ölüm Haberini verir. Yedige'y karısına; "Ne var? Ne oldu?" diye sorar. Karısı; "Kazangap öldü." Cevabını verir. (Aytmatov, 2003, s.16-17) Kazangap'ın evinde sessiz sedasız ölümü, *doğal ölüm*, olarak değerlendirilmektedir. Kazangap, yaşlılıktan ölmüştür.

Kazangap'ın öldükten sonra aile ve çevresindeki insanların vermiş olduğu tepkiler ölüm olgusunun kültür ve töre boyutlarıyla ilgilidir. Bu bakımdan, Yedige'y karısı Ukubala'ya, yapılacak ilk işin, kapı komşuya ve ölen kişinin çocuklarına bu haberin verilmesi olduğunu söyler. Ukubala ve Yedige'y, Boranlı'da yaşayan insanlara Kazangap'ın öldüğünü bildirirler. Şehirde yaşayan Kazangap'ın oğlu Sabitcan'a ve Boranlı'ya yakın bir kasabada yaşayan rahmetlinin kızı Ayzada'ya da haber verilir. Akşam olunca yöre sakinleri toplanırlar ve yas havasına bürünürler. Kazangap'ın cenazesi yıkanır, kefenlenir ve defin için hazır hale getirilir. Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm* isimli kitabında ölüm karşısında yaşanan durumu; aşağıdaki gibi ifade eder.

"Ölüm olayının duyurulmasının en doğal biçimi, ölenin yakınlarının ağlamaları ile olur. Olayı duyan komşular ölü evine toplanarak, ölü'nün yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya, ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada ölü sahipleri ya da komşular gerekli yerlere olayı haber verirler." (Örnek, 1971, s. 41)

Kazangap'ın ölümü, İslami gelenekler çerçevesinde kurgulanmıştır. İslam inancının yaşandığı coğrafyalarda da ölüm kültürleri yakın benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan Kırgızistan, Kazakistan ve diğer Müslüman Türk coğrafyalarındaki ölüm ritüelleri, Anadoludaki ölüm gelenekleriyle ortak özellikler göstermektedir.

Erman Artun, Türk halk biliminde ölümün; ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrası olmak üzere üç aşamadan oluşan bir geçiş dönemi olduğunu belirtir. Artun, ölüm öncesinde ölümü düşündüren bazı belirtilerin görüldüğünü, bunların; çeşitli davranışlar, rüyalar, alışılmamış durumlar olduğunu ifade eder. Halk inanmalarında ölümü haber veren belirtilerden hayvanlarla ilgili olanlar; hayvanların ötüşleri, kişnemeleri, ulumaları, çeşitli hareketleri, uçuş yönleri ve alışılmamışın dışında olan davranışlarıdır. Baykuş ve köpekle ilgili inanmalar da ölüm öncesinin habercisi olarak algılanır. Anadolu'da yaygın olan inanca göre damda baykuş'un ötmesi o evde ölü çıkacağı anlamına gelmektedir. Toplumda, ölümü hatırlatan, yerine getirilmediğinde felaketle sonuçlanacağına inanılan çeşitli davranışlar vardır. Ölümü getireceğine inanılan korkudan kurtulmak, ölümü uzaklaştırmak için bazı pratikler yapılır. Mezar dönüşü eve gelenlerin ardına bakmamaları, evden çıkan cenezenin ardından su dökülmesi, kişinin öldüğü yere iki büyük taş konması bu pratiklerden bazılarıdır (Artun, 2011, s. 201-203).

Aytmatov, *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanındaki Kazangap'ın ölüm öncesiyle ilgili ayrıntılara girmese de Kazangap'ın milli bir şuurla öldüğü anlaşılmaktadır. Kazangap evinde yalnız ölmüştür. Daha önce de Ana-Beyit mezarlığına gömülmeyi vasiyet etmiştir.

Eski Türklerde, ölen kişinin ruhunun kuş şeklini alarak uçup gittiğine inanılmaktadır. Bu kuş sungur veya şahin olarak düşünülmektedir. Aytmatov'un *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında Kazangap ve Nayman-Ana öldükten sonra gökyüzünde bir çaylağın uçması, ölenlerin ruhlarının çaylak şekline girdiği inancını göstermektedir. Efsanede Nayman-Ana'nın ruhu kuş olup göklere yükselmiştir. Oğlu Colaman'ın başının üstünde uçarak "dönenbay", "dönenbay" diye ötmüştür. O günden sonra Kırgız topraklarında bu kuşun adı *dönenbay kuşu* olarak anılmıştır (Aytmatov, 2003, s. 168).

Türk halk kültüründe ölüm anında, bir kişinin öleceği anlaşılınca sağ tarafa çevrilir, Kuran okunur. Tekbir alınır, ağzına pamukla zezem suyu verilir. Öldüğünde, çenesi bağlanır, elbiseleri çıkartılır, göz kapakları kapatılıp temiz bir yere yatırılır. Baş kibleye çevrilerek elleri göbek üstüne konur, vücudun şişmemesi için karnının üstüne bıçak konulur (Artun, 2011, s. 203).

Kazangap'ın öldüğü anlaşıldıktan sonra Yedigeş tren istasyonu hareket memuru Şaymerden'e telefon ederek, " Ne demek şey oldu... Öldü demek istiyorum," der ve gece boyunca kazangap'ın yanında kalmak için izin ister. Yedigeş, " dua edeceğim. Rahmetlinin ruhuna okuyacağım," bilgisini verir. Yedigeş, Kuran'da geçen, bildiği duaları okur. Ölüyü yıkama ve kefenleme işini yapar. Boranlı köyünde tabut

olmadığından, “ Kazangap’ın cenazesi bir keçeye sınıksıkı sarılmış, üstünden yün iplerle bağlandıktan sonra bir traktörün çektiği vagona yatırılmıştır” (Aytmatov, 2003, s. 25-103) Ölüyü mezara hazırlama işlemleri islam usullerine göre gerçekleştirilmiştir.

Kazangap’ın gömütlüğe götürülüp defin işlemi yapıldıktan sonra eve dönülecek ve öleni anma yemeği verilecektir. Türk toplumunda, ölüyü anma günleriyle ilgili çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. İlk gecesi, ilk cuma, yedisi, kırkı elli ikisi ve yıl dönümü (sene-i devriyesi) gibi özel günlerde ölen kişi anılmaktadır. Kazangap için ilk gece *anma yemeği* verilmesi planlanmaktadır. İlk gecede aynı zamanda Kuran okuma, dualar etme gibi davranışlar sergilenmektedir. Ülkemizde, ölünün defin işlemi, İslam inancına göre ölünün gasli, kefenleme işlemi, tabuta yerleştirilmesi ve cenaze namazı kılınarak mezara yerleştirilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir (Artun, 2011, s. 204-205).

İslam dininde, Müslüman olanların cenaze namazı kılınır. Cenaze kıbleye karşı yere yakın bir konumda bulundurulur. Cemaat tabutun önünde, İmam ölünün göğsü hizasında durur. Cenazenin önünde imam, imamın arkasında cemaat yerini alır. Namaz dört tekbirle kılınır. Cenaze namazından sonra ölü mezarlığa götürülür. Mezar yeri, köylerde eş dost tarafından kazılıp hazırlanır. Bu işi, ilçe ve şehirlerde belediyeler yapar. Anadolu da mezarın üzerine toprağı erkekler atar (Artun, 2011, s. 204-206).

Ana-Beyit gömütlüğüne Kazangap’ı gömmeye sadece erkekler giderler. Kazangap’ın komşusu Jumagali kazma makinası ile yanındakilere “siz burada tartışadurun, ben gidip gömütü kazacağım der.” Makinayla mezarı kazar ve hazır hale getirir. Yedigey kazanağın (sapma) biraz daha genişletilmesi gerektiğini söyler. Boranlı Yedigey, su dolu matarayı heybeden çıkarır. Kazma makinasının ardına giderek abdest alır... Abdest aldıktan sonra etrafındakilere cenazeyi gömütün kenarına, ayakları günbatımına gelecek şekilde koymalarını ister. Yedigey etrafındakilere, “Şimdi yüzümüzü kutsal Kâbe’ye dönelim, ellerimizi önümüze açalım. Böyle bir saatte dualarımızı, aklımızdan geçenleri duysun anlasın diye Tanrı’yı düşünün” der (Aytmatov, 2003, s. 387). Okumaya başlamadan önce duaya giriş olarak başını sağa ve sola çevirerek insanoğlu için kâinatı yaratan Tanrı’ya selam verir. Dedelerinden öğrendiği duaları okur. Tanrı’dan Kazangap kulunu toprağı kabul etmesini eğer layıkça ruhunu yanına almasını ister. Dualar bittikten sonra Yedigey, beyaz keçeye sarılı ceazeyi çukura indirir ve sapmaya elleriyle yerleştirir. Herkes bir avuç toprak atar, daha sonra toprağı, küreklele atar çukuru doldururlar. Kazma makinası da kalanı tamamlar. Kimsenin rahmetliden alacağı olup olmadığı sorulur. Borcunun olmadığı cevabını verirler. Bu şekilde helallik vermiş olurlar (Aytmatov, 2003, s. 383-392).

Sovyetler Birliği yönetiminde olan Kırgız halkı, dini uygulamalardan uzaklaşmış olsa da Yedigey, geleneklerine ve kültürüne sahip çıkmaya çalışmıştır. Büyüklerinden öğrendikleriyle hayatındaki, en önemli arkadaşının defin işlemlerini gerçekleştirebilmiştir. Defin işini, islam kurallarına uygun olarak yapmaya çalışmıştır. Eserde, Kazangap gömüldükten sonra yas süreci ile ilgili uygulanan herhangi bir ritüelden bahsedilmemiştir

Beyaz Gemi (1973) romanında, Boynuzlu Maral Ana Efsanesi anlatılırken Buğu soyundan zengin bir adamın ölümü ve onun için yapılan anmalar anlatılır. Bu kişi yaşlılığa bağlı olarak, öldüğünden “doğal ölüm” hadisesi olarak değerlendirilmektedir.

Aytmatov, bazı ölümlere yüzeysel olarak değinmiş, ölümün sadece aile ve çocuğa etkisine dikkatleri çekmiştir. *Dişı Kurduñ Rüyaları* romanındaki Abdias isimli papaz okulu öğrencisinin anne ve babasının ölümü bunlara örnek olarak verilebilir. Annesini kaybettiği zaman kendisi çok küçüktür. “Abdias, annesi öldükten sonra papaz okuluna öğrenci olarak girer. Annesinin ölümünden bir süre sonra babası da ölür” (Aytmatov, 2021, s. 51). Abdias’ın anne ve babasının ölümü konusuna sadece yüzeysel değinilmiş, ölümleriyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu ölümlerin, doğal ölüm olarak değerlendirmenin uygun olduğu düşünülmektedir.

Doğal ölümlerin bir diğeri de, Sovyet Rusya’nın Lideri Stalin’in ölümüdür. Ölüm nedeni veya şekli ile ilgili olarak herhangi bir bilgi verilirse de, ölümünden dolayı yas *tutulması* gerektiği belirtilmektedir. “Eski savaşı, demiryolu işçisi Yedigey jangeldin... Yoldaş Stalin’in beklenmedik ölümü dolayısıyla, yas tutulması için Boranlı durağında treni durdurmuştur” (Aytmatov, 2003, s.257). Ölünün arkasından yas tutulması geleneği hem Anadolu’da hem de dünyanın değişik kültürlerinde yer almaktadır. Stalin ile ilgili yas sürecine yüzeysel olarak değinilmiştir. Sedat Veyis Örnek’in Anadolu Folklorunda Ölüm isimli eserinde, yas sürecinde eğlencelerden, ziyafetlerden, düğünlerden kaçınıldığı daha mütevazı ve sınırlı tavır ve davranışlar içine girildiğinden bahsedilmektedir (Örnek, 1971, s. 83).

3.4.5. Hastalıktan Ölüm

Aytmatov’un romanlarında *hastalıktan ölüm* olaylarına da yer verilmiştir. Hastalık tıp ve psikoloji bilimleri bakımından ayrı ayrı değerlendirilmekle birlikte, romanlara konu olan hastalık, biomedikal bakış açısıyla ilgilidir. Zuhal Baltaş, hastalıkları fizyolojik etkilerin sonuçları olarak değerlendirmektedir. Ona göre hastalık, dıştan

gelen bir faktörün fizyolojik eylemleri aksatması veya bozmasıdır. İnsan bedeninde hastalığa neden olan faktörler; besin, bakteri vb. olabilmektedir (Baltaş, 2004, s. 32).

Gün Uzar Yüz Yıl Olur romanında, Yedigey, askerden döndükten sonra çocuğunun bir yaşını doldurmadan ölmüş olduğunu öğrenmiştir. Yedigey, “Köyüne vardıktan sonra ilk duyduğu şey korkunç bir haber oldu: Oğlu çoktan ölmüştü... Oğlunun öldüğünü işitir işitmez başından kaynar sular döküldü” (Aytmatov, 2003, s. 78-79). Küçük çocuk, yaşamını hastalanarak yitirmiştir.

Kazangap’ın babasının ölümünün de hastalık kaynaklı olabileceği değerlendirilmektedir. Kazangap’ın babası, varlıklılar sınıfının ayaklanması sırasında sürülmüş ancak varlıklı olmadığı anlaşılınca geri gönderildiğinde yolda ölmüştür (Aytmatov, 2003, 88). Sürgünde, yeterli oranda beslenememe, temizlik koşullarının uygun olmaması, hastalıklara davetiye çıkarmaktadır. Dünyadaki çeşitli sürgünlerde hastalıktan ölümlerin yaygın olduğu bilinmektedir.

Dişi Kurdun Rüyalari romanında Boston isimli çobanın karısı Arzıgül de hastalanarak ölür. Arzıgül’ün hastalığıyla ilgili herhangi bir ayrıntı verilmezken, ölmeden önce kocası Boston’a, Gülümhan’la evlenmesini istediğini söyler.

Bu ölümlerin, geride kalanlar için sosyolojik bir olgu olarak bir çeşit yoksunluk yarattığını söylemek mümkündür. Bu durumu, Burcu ve Akalın, “Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar” isimli makalesinde; ölüm olgusunun, ölen kişi ile sosyal ilişki içinde olan insanlar arasında bir *yoksunluk* yarattığını belirtir (Burcu & Akalın, 2008, s. 31). Kazangap, baba; Boston, eş; yedigey ise evlat yoksunluğunu yaşamıştır.

Psikanalitik Kuram çerçevesinden Baba, eş ve evlat arasındaki bağlar, aile bütünlüğü üzerine konumlandırılmaktadır. Freud“...sevgi ve ölüm içgüdüleri olmak üzere iki çeşit, içgüdü varsayımını ortaya koyduğunu” söyler. Sevgi bireydeki haz ilkesinin doğal süreci, ölüm ise yok olma, gerilimi azaltma güdülerine olan hizmeti ifade eder (Freud, 2020, s. 97).

Kazangap’ın babasının ölümü ile ilgili yazarın dikkatlere sunduğu bir konu da Sovyetler Birliği’nde iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin, insanlara yaptıkları zulüm ve onların yaşam hürriyetini ellerinden nasıl aldığıdır.

3.4.6. Beddua ve Ölüm

Gün Uzar Yüz Yıl Olur romanında, Sarı-Özek bozkırlarını işgal eden barbar kavim Juanjuanların ölümünün, beddua ya da kaza sonucu gerçekleşmiş olma ihtimalinden söz edilmektedir. Türk halk biliminde dua ve beddua önemli bir yer teşkil eder. Türkçe’de dil dünyamızın ana unsuru olan atasözü, deyim, ikileme ve dua gibi kalıplaşmış sözler ifadeyi zenginleştirmek için kullanılmıştır. Türk halk biliminde anlatıma canlılık katan, güçlendiren bu söz kalıpları; dualar (alkış) ve beddualar (kargış) önemli bir yere sahip yapılarıdır. İnsanların iyi veya kötü hallerini anlatmada sıkıntı çektikleri durumlarda kullanıma tercih edilenlere dua; kötülükle karşılaşan, çaresiz kalan, acı çeken bir insanın rahatlamak, sakinleşmek gayesiyle söylediği kötü düşünceye; söze orijinallik katan, anlatımı güçlendiren kalıp sözlere beddua denmektedir (Savaş & Çakır, 2021, s. 853).

Juanjuan isimli kavmin yok oluş nedeni şöyle ifade edilmektedir: “Başka bir söylentiye göre bedduaya uğramışlar. Kışın idil’in üzerinden geçerlerken buzlar çökürmüş, Juanjuanlar sürüleriyle birlikte buzların altına girmişler.” (Aytmatov, 2003, s. 143).

Cengiz Aytmatov’un eserlerinde “ölüm olgusu” genel olarak zalimliği ve kötülüğü teşhir etmek, onların sebep oldukları felaketler ile acımasızlıklar karşısında, vicdanlarda bir iyilik umudu yaşatmak amacına hizmet etmektedir. Juanjuan’ların buzlara gömülerek ölüp gitmeleri de yazarın bu bakış açısına örnek olmuştur. Yazarın eserlerinde zalimler ve felakete sebep olanlar doğrudan cezalandırılmamaktadır. İyi insanlar ve bütün insani değerler öldürülerek, yok edilerek, acımasızlığın ve kötülüklerin boyutu ortaya konulmaktadır. Juanjuan’ların yok oluşu ise kötülüğün kaynağı olan bu acımasız kavmin doğrudan cezalandırılması olarak kendini göstermektedir. Yazar, bu acımasız kavim için; “Diğer bir söylentiye göre İdil nehrine çekildiklerinin söylendiğini,” belirtse de günümüze bakıldığında, insanlığa ve doğaya zarar veren her insanı, her milleti, Juanjuan olarak değerlendirmek mümkündür.

3.4.7. Cinayetle Ölüm

Cinayet; Türk Dil Kurumu sözlüğünde; “adam öldürme” olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2023) Adam öldürme eylemi, ister bilinçli ister bilinçsiz gerçekleşsin, cinayet olarak adlandırılır. Bir insanın yaşamına son verilmesi istemli bir eylem gerektirmektedir. Öldürme kasıtlı olmasa bile kaza veya ihmal sonucu da gerçekleşmiş

olabilir. Cinayet, ölüm şartlarına bağlı olarak, ötenazi, savaş durumunda öldürme, hukuki olarak ölüm cezası verme gibi çeşitli kategorilere ayrılabilir. (Vikipedi, 2023)

3.4.7.1. Akraba Cinayeti

Aytmatov'un *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında *akraba cinayeti*, Nayman Ana efsanesi üzerinden anlatılmıştır. Bu, ölüm çeşidi insanlık tarihiyle birlikte varlığını göstermiştir. Akraba cinayeti meselesi daha önce dini hikâyelerde anlatılan Habil'in kardeşi Kabil'i öldürmesi ve Hz. İbrahim'in oğlunu Allah için kurban etmesi için sınanmasıyla (öldürmesi) temellendirilmiştir.

Aile cinayetleri; töre (namus), miras, kıskançlık vb. sebeplerle olabilmektedir. Cinayet, saldırganlığın en son noktasıdır. Aile içi şiddet, bireyler arası çatışma olarak değerlendirilmektedir. Eş öldürme aile içi şiddette ön plana çıkmaktadır. Bu durum daha çok kadın cinayetleri olarak ele alınmaktadır (Rozant, Akduman, Oral, 2020, s.40)

Sarı-Özek bozkırındaki "Ana-Beyit" gömütlüğü adını Nayman anadan almıştır. Ana Beyit; ana ruhu, ana huzuru, ana ölüsü anlamına gelir." (Aytmatov, 2003, s. 145)

Romanda, Juanjuanların Sarı-Özek bozkırını istila ettikten sonra, savaşta canlı olarak ele geçirdikleri tutsakları, bedenlerini toprağa gömerek kızgın güneşin altında bıraktıkları ve bunların çoğunluğunun acıya dayanamayıp öldükleri anlatılmaktadır. Savaş esirlerinin ölüm nedeni açlık ya da susuzluk değildir. Esirlerin saçları tıraş edilir, başlarına yeni kesilmiş deve derisi bağlanır ve güneşin altında öylece bırakılır. Kuruyan deve derisi, kişinin kafasını şiddetli acıyla sıkar. Saçlar uzadıkça deve derisini delip dışarı çıkamayıp, geri dönüp kafatasına batar ve beyne ciddi bir basınçla acı verilir. Bu acıya dayanamayan esirlerin çoğu ölür. Çok yiğit, bir iki kişi kurtulsa da bilincini yitirip tüm geçmişini unuttur. Bu kişilere "Mankurt" denilmektedir. Mankurt, kim olduğunu, bilmemekte anne ve babasını tanıyamamakta, kimliğini yitirmektedir.

Acımasız bir kavim olan Juanjuan'ların, Sarı-Özek bozkırındaki yöre kavimlerle yapmış oldukları savaşın birinde Nayman-Ana isimli bir kadının oğlu Colaman esir düşer. Kafasına deve derisi geçirilerek bozkırda ölüme terk edilir. Jolaman hayatta kalır fakat tüm bilincini kaybeder. Efendisi olan kişiye koşulsuz itaat eder ve onun işlerini yapar. Colaman, efendisinin develerini güderken bir yolcu kabileyle karşılaşır. Bunlar Colaman'ın tuhaf davranışlar sergilediğini, mankurtlaştığını fark ederler. Kabile oradan ayrıldıktan sonra Nayman-Ana'nın bulunduğu yerde Colaman'dan bahsederler.

Nayman Ana'nın içine bir ateş düşer ve gözüne uyku girmez. Hazırlığını yapar, devesine biner ve yola koyulur. Uzunca bir yolculuktan sonra Colaman'ın yanına varır ve oğlunun ölmediğini, mankurtlaştığını görür. Colaman annesini tanımaz. Nayman-Ana oğlunu ikna edip evine götürmek için çok dil döker. Colaman'ın efendileri Uzaktan Nayman-Ana'yı görürler ve Colaman'a ne istediğini sorarlar. Colaman, kadının kendisine, annesi olduğunu söylediğini buna inanmadığını söyler. Efendileri, Colaman'ın eline ok ve yay vererek Nayman-Anayı öldürmesini söylerler. Efendileri gittikten sonra Colaman bir devenin arkasında pusuya yatar ve Nayman-Ana kendisine doğru yaklaştığında oku fırlatır ve annesini oracıkta öldürür. O günden sonra bu yerin adı Nayman-Ana gömütlüğü olur. Yörenin insanları orayı kutsal olarak görürler ve ölülerini oraya gömerler (Aytmatov, 2003, s. 146-168).

Romanda Kazangap'ın da Nayman-Ana gömütlüğüne gömülmeyi vasiyet etmiş olması bu inancın etkisinin devam ettiğinin göstergesidir. Ana-Beyit gömütlüğünün uzay alanı içinde kalmış olması ve buraya artık ölülerin gömülmesinin yasaklanması günümüz dünyasında Juanjuanların zulmünün devam ettiğinin göstergesidir. Günün Juanjuan'ları Sovyet Rusya'sıdır. Komünist rejim, yönetimi altında tuttuğu tüm ulusların milli ve manevi değerlerini yok etmekte, bir nevi onları öldürmektedir.

Nayman-Ana'nın, oğlu Colaman tarafından öldürülmesi, Aytmatov'un kötü insanların kötülüklerinin ne boyuta ulaşabileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. İnsanın tüm belleğinin elinden alınması ve kişinin kendi öz annesini öldürebilir duruma gelmesi, yeryüzünde insana yapılabilecek en büyük kötülüklerden biri olduğu görülmektedir. Cengiz Aytmatov, bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Bir insanın elinden malı-mülkü tüm zenginliği, gerekiyorsa yaşamı alınabilir. Ama belleğini köreltmeye, beynini sakatlamaya kim cüret edebilir? Ey Tanrım, eğer varsan kullarının aklına böyle bir şeyi nasıl getirirsin?" (Aytmatov, 2003, s.161).

Bir annenin oğlu tarafından öldürülmesi, edebiyat dünyasında *trajedi* olarak ifade edilmektedir. Aristoteles, *Poetika* isimli eserinde "Taragedya'yı bir eylemin taklidi olarak tanımlar ve eylemin taklidinin öykü olduğunu belirtir. Aristo'ya göre Tragedya, kişide acıma ve korku duyguları uyandırarak ruhu tutkulardan arındırır (Aristoteles, 1987, s. 22-23)

Aristoteles, Tragedya kurgusunda, *baht dönüşü*, *tanınma* ve *duygusal etki* öğelerinden bahseder. Olaylar zincirinde, yaşananların tam ters yöne doğru gelişmesi baht dönüşü olarak tanımlanır. Baht dönüşüne, Sophokles'in Kral Oidipous'u örnek olarak verilebilir. Korinthost'tan bir çoban (haberci) gelir ve Oidipous'a babası sandığı

Polybos'un öldüğünü söyler. Bir kehanete göre Oidipous annesiyle evlenecektir. Bu nedenle Korinthos'a gitmeyi istememektedir. Haberci Oidipous'u bu korkudan arındırmak için gerçeği anlatır. Buna göre Oidipous, Polybos ile Merope'nin oğlu değildir. Bir çoban tarafından bulunmuş ve Korinthos Kralı'na getirilmiştir. Habercinin bu söylemleriyle Oidipous, kehanetin çoktan gerçekleşmiş olduğunu farkeder. Haberci, amacının tam tersi yönde bir etki yaratmıştır. Tanınma ise bilgisizlikten bilgiye geçiş olarak ifade edilmektedir. Örneğin; İokaste Oidipous'un kendi oğlu olduğunu, Oidipous da İokaste'nin kendi annesi olduğunu anlar. Aristo tanınma ve baht dönüşlerinin korku ve acıyı beraberinde getirdiğini ve bu tür eylemlerin birer trajedi olduğunu belirtir. Aristoteles *duygusal etkiyi*, kurguda anlatılan ölümler, acılar, yıkıcı ve üzüntü verici eylemler olarak ifade eder. Hadiseler arasında üzüntü, acıma ve korku uyandıranlar genel olarak birbirine yakın insanlar arasında geçenlerdir. Oğlun babayı ya da anneyi, kardeşin kardeşi öldürmesi bu türden olaylardır. Bu eylemler, trajik ve oldukça ürkütücüdür (Özdemir, 2018, s. 218-220)

Colaman'ın annesini öldürmesi, okuyucuda korku, acıma ve üzüntü duyguları uyandıran bir kurgunun ortaya konmasıdır. Tragedya'da ifade edilen baht dönüşü, Nayman Ana'nın, beklenmedik bir şekilde oğlu tarafından okla vurulması ve bu eylemin okuyucuda yarattığı etkidir. Tragedya'nın *tanınma* ögesine bakıldığında, Nayman Ana Colaman'ı tanırken Colaman annesini tanıyamamaktadır. Annenin tüm uğraşına rağmen tanınma tek taraflı olarak gerçekleşmiştir. Tragedya'nın üçüncü ögesi *duygusal etki* bağlamında, aralarında kan bağı bulunan, annenin oğlu tarafından öldürülmesi dehşet verici olup, üzüntü ve acıma duygularını beraberinde getirmektedir.

3.4.7.1.1. Mankurt Kavramı

Colaman'ın bilincini yitirerek tüm geçmişini unutmaması, *Manurtlaşmak* olarak ifade edilmiştir. *Mankurt* kavramı, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "Ulusal kimlikten uzaklaşan, içinde bulunduğu topluma yabancılaşan" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). *Mankurt*, günümüzde toplum arasında konuşulan *mankafa* sözcüğüyle benzerlik göstermektedir. Mankurtlaşmak, kim olduğunu bilememek, kendi varlığına tümüyle yabancılaşmaktır. Nayman Ana, oğlu Colaman'a kimliğini ilgilendiren sorular sorar. "Adın ne senin? Peki, babanı hatırlıyor musun? Babanın adını biliyor musun? Soyunu sopunu, nerede doğduğunu, kim olduğunu anımsayabilecek misin?" (Aytmatov, 2003, s. 160) Nayman Ana, belleğini yitirmiş oğluna kimliğini hatırlatmak için adeta

yakarmaktadır. Nayman Ana'nın konuşmasına, diğer bir yönüyle bakıldığında, birbiriyle savaşan toplumların, savaşlarda esir ettikleri kişilerden ekonomik anlamda istifade etmek için onları köleleştirdikleri ve sömürdükleri anlaşılmaktadır. Bu durum eski kabilelerde cereyan etmiş olsa bile yirminci yüzyılda Sovyetler Birliği, yönetimi altına aldığı diğer milletleri, kendi eğitim sisteminden geçirip, onların milli kimliklerini unutturup mankurtlaştırmaktadır. Sovyet okullarında eğitim alan kişilerin, kendi insanları ve kültürleriyle olan bağları kopmakta birer modern Mankurt olmaktadır (Uray Akça, 2016, s. 223).

Ali İhsan Kolcu, "Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov" isimli eserinde Kazangap'ın oğlu Sabitcan'ın çağdaş bir Mankurt'u temsil ettiğini belirtmektedir. Sabitcan'ın Mankurtlaşmasının nedeni, Sovyet rejiminin insanlara dayattığı materyalist, teorik ve toptancı anlayışlardır. Sabitcan, babası Kazangap'ın ölümü nedeniyle ağlayan kızkardeşine saldırır. Kızkardeşinin ağlaması, babasının ölümü üzerine duyduğu acı nedeniyle gösterdiği insani bir tavidir. Sabitcan'ın saldırganlığı ise Sovyet rejim kurallarına göre yetiştirilen çağdaş bir Mankurt'un hangi durumda nasıl hareket edebileceğini ifade eden önemli bir göstergedir (Kolcu, 2015, s. 70).

Nayman Ana, devesinden yere düşer ve oğlu Colaman'a seslenir: "Adın ne senin! Kimin oğlusun? Anımsa adını! Senin baban Dönenbay! Dönenbay! Dönenbay!" (Aytmatov, 2003, s. 168) sözlerini söyleyerek gökyüzünde beyaz bir kuş olur. Nayman Ana gömütlüğü bir kimliğin ifadesidir. Kişiye kim olduğunu hatırlatan milli bir unsurdur. Aytmatov, milli kültürü kontrol altına alınmış, kendi tarihine yabancılaşmış bir millete tekrar milli şuur kazandırma, kimliğini hatırlatma amacını taşımaktadır.

Colaman'ın işlediği cinayet Psikanalitik Kuramda ifade bulan, saldırganlık içgüdüsünden kaynaklanmaktadır. Saldırganlık, Colaman için şuarsuzca olsa da eylemin gerçekleşmesini emreden saldırgan tutum, Juanjuanlara aittir. Psikanalitik kuramcılardan Fromm saldırganlığı, başka bir insan, hayvan ya da nesneye zarar verme olarak nitelemektedir. Fromm'a göre saldırganlık; *iyi huylu* ve *yıkıcı* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İyi huylu saldırganlık, organizmanın kendi hayatına mal olacak dış etkilere karşı gösterilen savunma mahiyetindeki, tehdide karşı programlanmış bir tepkidir. Yıkıcı saldırganlık; savunmacı amaçla gerçekleşmeyen bir saldırganlık türüdür. Bunun ölümle ilgili olanı *ödünleyici şiddettir*. Ödünleyici şiddet, yaşama değil ölüme hizmet eder. Güçsüzlükten doğar ve güçsüzlüğe hizmet eder. (Başegmez & Özerk, 2021, s. 8482)

Aytmatov'un, *Nayman Ana* efsanesinde anlatılan annenin oğlu tarafından öldürülmesi durumu, Yaşar Kemal'in *Yılanı Öldürseler* romanında da işlenmiştir. Romanda, güzelliğiyle ün salan Esmâ, Halil isimli biri tarafından kaçırılmış ve Hasan adında bir oğlu olmuştur. Halil, Esmâ'nın daha önce sevdiği Abbas tarafından öldürülür. Halil'in annesi, oğlunun ölümüne sebep olduğunu düşündüğü Esmâ'yı öldürtmeye çalışsa da başarılı olamaz. Sonunda Esmâ'nın oğlu Hasan'ın aklına girerler ve Esmâ tandırda ekmek yaparken oğlu Hasan tarafından silahla öldürülür (Kemal, 1976, s. 6-102). *Nayman-Ana* efsanesi, Orta Asya'da Sarı-Özek coğrafyasında yaşanmıştır. *Yılanı Öldürseler* romanı, Anadolu'da, Çukurova bölgesinde, yaşanmış bir hadiseyi anlatmaktadır. Coğrafyalar farklı olsa da işlenen cinayetler, iradesi ve düşünme yetisi elinden alınan kişilerce işlenmiştir. Evlatlar, kendi öz annelerini öldürecek kadar vahim bir duruma düşmüşlerdir.

Her iki cinayet arasında önemli benzerlikler bulunmakatadır. İradelerini yitirseler de ne Colaman ne de Hasan, annesini öldürmek istememektedir. Colaman'ın aklını (şuurunu) elinden alıp cinayeti işleyenler Juanjuanlar'dır. *Yılanı Öldürseler* romanında ise Hasan, annesini seven bir çocuktur. Uzun zaman, onu cinayete azmettirenlerin söylediklerine kulak tıkamıştır. Bir süre sonra babaannesi ve köylülerin dolduruşuna gelerek iradesini kaybedip anne katili olmuştur.

3.4.7.2. Kan Bağı Bulunyan Kişiler Arasında İşlenen Cinayetler

Aytmatov'un incelenen eserlerinde, akrabalık cinayetleri dışında, aile bağı bulunmayan kişiler arasında çeşitli cinayetlerin işlendiği görülür. *Dişi Kurdu'nun Rüyaları* romanında, Hz. İsa'nın ölümünden başlamak üzere Papaz okulu öğrencisi Abdias'ın ölümü, Bazarbay'ın öldürülmesi gibi bir dizi cinayet romana konu olmuştur.

Abdias, Viktor isimli kişiye, din ve Tanrı anlayışının çağın ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte olması gerektiğini söylerken Hz. İsa'dan şu sözlerle bahseder: "Eğer İsa çarmıha gerilmeseydi bizim peygamberimiz olamazdı. Evrenin iyiliğini düşünen bu müstesna insan önce vahşi bir şekilde öldürüldü. Sonra başka bir çehreye büründü. Ona gözyaşı döküldü ve nihayet onun acıları ve bizim vicdan azabımızla yeniden yaratıldı (Aytmatov, 2021, s. 94).

Hız. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesi vicdanları yaralamıştır. Onun ölümünden sonra öğretileri yaşam alanı bulmuş ve büyük insan kitlelerini etkilemiştir. Romandaki ölüm olgusu fiziki anlamda bir yok oluşu ifade ederken, ruh ve zihin dünyasında

yeniden doğuşu ifade etmektedir. Cengiz Aytmatov, her ölüme bir vazife vermektedir. Kimi ölümler dünya ve insan erdemi için görev yapmakta iken, bazı ölüm hadiseleri de milli, manevi değerleri hatırlatmak ve yaşatmak amacını taşımaktadırlar.

Cengiz Aytmatov romanda, ölümün kutsiyetini ve insanlar üzerindeki etkisini, dolayısıyla gücünü de göstermiştir. Hz. İsa, vali ile konuşurken ölümün etkisini ve gücünü; “Ölümün eşliğinde söylenmiş düşünceler, doğrudan Tanrıya ulaşır. Başka yaratıklardan üstün yarattığı bir kimsenin ölmek üzere iken ne düşündüğü O’nun için önemlidir. Son düşünceler saf ve samimi riyadan uzak olurlar. Herkesin gerçeği yalnız onlardadır.” cümleleri ile ifade etmektedir (Aytmatov, 2021, s. 199). Aytmatov herkesin gerçekliğinin ölüm anındaki düşüncelerde olduğunu belirterek, ölüm kavramının insanda bir arınma ve gerçeğe yaklaşma durumu yarattığını belirtmektedir.

Hız. İsa, Roma'nın Yahudiye eyaletine bağlı Golgota isimli şehirde çarmıha gerilerek vahşice öldürülmüştür. Bu ölümün yasal kılıfı, *idam* edilme olarak adlandırılmıştır. Hız. İsa'nın yegâne amacının, evrenin iyiliği ve Tanrı'nın adaletinin tesis edilmesi olarak belirtilmektedir. Ortaçağda Sâmi coğrafyasında bu hadisenin yaşanmışlığı gerçeğine karşılık, günümüz dünyasında Asya'da Majunkum bozkırında Hız. İsa gibi din idealleriyle yola çıkan, papaz okulu öğrencisi Abdias isimli Hristyanlık inancına mensup bir kişi, İsa'nın çarmıha gerilmesine benzer şekilde saksavul ağacına bağlanarak, öldürülür. Abdias'ın bütün çabalarının onu zor ve tehlikeli durumlara düşürdüğü görülmektedir. Abdias'ın egolarının etkisi altında olduğu açıkça görülebilmektedir. Papaz okulunda güvenli ve daha saygın bir durumda hayatına devam ederken Kiliseye karşı gelen Abdias, yüzlerce yıllık hristyanlık geleneklerine karşı çıkmakta, kendi hayatını tehlikeye atmaktadır. Bunun neticesinde okuldan kovulur ve çevreden dışlanır. Abdias, uyuşturucu kaçakçılarıyla kaçakçılık işine karışır. Kaçakçıları yanlıştan vazgeçirmeye tanrının yoluna dönmeleri konusunda ikna etmeye çalışır. Onun bu durumu karşısında öfkeye kapılan kaçakçılar onu trenden atarak öldürmeye çalışırlar. Abdias, içine düştüğü bu durumu kendi elleriyle hazırlamıştır. Abdias'ın egolarına kapılarak atıldığı tehlikeli ve son iş, sayga (antilop) avcılığıdır. Hiçbir manevi değeri olmayan, aile kuramamış, içkici bir avcı grubuyla anlaşarak sayga avına çıkan Abdias, yapılan katliam karşısında dayanamaz ve bu insanları Tanrının yoluna çağırır. Onlara yaptıklarının yanlış olduğunu, kendilerini kötülüklerden arındırmalarını söyler. Avcılar, onun niyetini öğrendikten sonra, devlet düşmanı olarak suçlayıp, içki içmeye zorlarlar. İçine düştüğü bu durum Abdias'ın son kumarı olur ve saksavul ağacına çarmıha gerilir gibi bağlanarak öldürülür. Böylece Abdias'ın yaşamı da

İsa'nın yaşamına benzer şekilde son bulur. Abdias da ölüme tıpkı Hz. İsa gibi kendi iradesiyle gitmiştir.

Aytmatov, Abdias karakteri aracılığıyla her türlü kötülükle mücadele eder. Abdias üzerinden dünyanın önemli sorunlarından biri olan uyuşturucu ve kaçakçılık meselesine dikkatleri çeker. Yazar, iyi ile kötünün mücadelesini Abdias'a yükler. İyi ile kötünün savaşında Abdias'ın dünya insanlığını uyarmak için yürüttüğü mücadele sonuçsuz kalır. Kötülük iyiliğe galip gelir. Peygamberlik iddiasından vazgeçmeyen İsa, elim bir cinayete kurban gider (Akça, 2017, s. 40). Kendisini Hz. İsa ile özdeşleştiren Abdias, İsa'nın öğretilerini çağın anlayışına uygun şekilde anlatmak ve insanlığa hizmet etmek isterken trajik bir şekilde ağaca bağlanarak öldürülür.

Dişi Kurdun Rüyalari romandaki diğer bir cinayet hadisesi, Boston'un Bazarbay'ı öldürmesidir. Boston, oğlu küçük Kence'nin ölümüne sebep olduktan sonra bu durumun sorumlusu olarak Bazarbay'ı görür. Bütün bu felaketlere Bazarbay sebep olmuştur. Eğer kurt yavrularını inlerinden kaçırmıyorsa bu felaketler yaşanmayacaktı.

“Tüfeği doğrultmuş ama nişan almadan ateş etmişti. Bazarbay sendeleyerek kamyonun arkasına geçmek istedi, ama bunu yapamadan ikinci kurşunu yedi sırtından. Sonra kendi ekseni etrafında bir kere dönerek gidip kafasını bir sandığa çarptı. Yuvarlanıp düştü, çırpınarak toprağı tırnaklamaya başladı” (Aytmatov, 2021, s. 381).

Boston ve Bazarbay'ın yaşadığı olayların ekseninde, psikanalitik kuramın önemli kavramlarından olan “haz, gerilim, kendini koruma ve dengelenme” unsurları yer almaktadır. Bu kavramlar, yaşam ve ölümü barındırmakla beraber, ölüme de hizmet etmektedirler. Freud, organizmanın kendi tercih ettiği yollarla ölmeyi istediğini belirtir. Bazarbay'ın yaptığı eylemler de onun sonunu getirmiştir. Onun etkisiyle gerçekleşen hadiseler Akbar ve Taşçaynar isimli kurtlarla küçük Kence ve kendisinin ölümüne sebep olmuştur. Yapılan bütün eylemler, ölüme giden yolun taşlarını döşemiştir. Freud, yaşamın koruyucularının ölümün birer kölesi olduğunu belirtir (Freud, 2020, s. 48-49). Romanın sonunda, Boston için ifade edilen; “Yaşamak arzusu doğup, doğup ölüyordu içinde (Aytmatov, 2021, s. 384). Cümlesi yaşam ve ölüm arzusunun ne kadar içi içe olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Cinayete kurban giden Hz. İsa ve Abdias rüyalarında su ve annelerinin yüzlerini görürler. Boston, küçük oğlu Kence'nin ve ölümüne sebep olan Bazarbay'ı öldürdükten sonra Isık-Göl'e gelir ve kendini onun sularına bırakmak ister. Aytmatov'un *Beyaz Gemi* romanında küçük çocuk Isık-Göl'de yüzen, babasının da çalıştığı beyaz geminin, gelip kendisini alıp götüreceğini, dolayısıyla içinde bulunduğu kötülüklerden

kurtaracağını hayal eder ve kendisini derenin sularına bırakır. Aytmatov'un yarattığı bu karakterlerin ortak noktası su motifi ve Isık-Göl'dür.

Suyun kutsallığı ve gücü bağlamında Hz. İsa, Abdias, küçük çocuk ve Boston, Isık-Göl ile suyu düşünerek, arınmayı suyun kutsallığıyla kurtuluşa ermeyi düşünmüşlerdir.

3.4.8. Avcılık Faaliyetleri ve Ölüm

Av ve avcılık faaliyetleri, Cengiz Aytmatov'un eserlerinde dikkate değer konulardan biridir. Hayvanların avlanarak tüketilmesi, onlarla ilgili efsane ve masal gibi kültürel unsurların gelecek nesillere aktarılmasının, Sovyet rejimi tarafından engellenmesi dikkatleri çeken önemli bir meseledir. Avcılık, Sovyet sisteminin getirmiş olduğu bilinçli bir faaliyettir. Maral, sayga ve kurtlar avlanarak soyları tüketilmektedir. Öldürülen hayvanlarla birlikte o coğrafyada yaşayan insanların tarihle bağlantılı olan kültürel hafızası da yok edilmektedir. Sarı-Özek bozkırında, Isık-Göl civarında sayga, geyik ve kurtların öldürülmesi, aynı zamanda belli bir coğrafyanın, kendi varoluş ekosistemiyle birlikte tahrip edilmesidir. Hayvanlar, yazar tarafından birer milli bellek mekânı olarak görülmüştür. Kültürel hafızayı korumak, dünden yola çıkarak bugünü anlamlandırmak ve yok oluşun önüne geçmek temel kaygı olarak ön plana çıkmaktadır (Çonoğlu, 2007, s. 52).

Aytmatov, doğanın zenginliğini eserlerine aktararak toprağı, üstündekilerle ve onun hafızasıyla birlikte değerlendirir. Bu bağlamda *Beyaz Gemi* romanında anlatılan "Boynuzlu Maral Ana" efsanesindeki geyikler, *Dişi Kurdun Rüyalari* romanındaki kurtlar ve saygalar (antilop) sıradan hayvanlar değildir. Bu hayvanlar, bağımsızlığın ve kendi kültürel köklerine dönmenin birer sembolleri olarak kurgulanmıştır.

Beyaz Gemi romanındaki Maral Ana ve *Dişi Kurdun Rüyalari* romanındaki Akbar isimli dişi kurt, gelişigüzel birer hayvan olmayıp romanların gerçek kahramanları durumundadırlar. Yazar, hayvanların temsil ettiği kültürel değerler aracılığıyla ahlaki ve vicdani dersler vermeyi amaçlar. Bu hayvanlar Türk geleneklerinin izlerini taşırlar. Bu durumu, *Beyaz Gemi*'de Mümin dede ve torunu küçük çocuğun geyik soyundan geldiklerine inanmaları somutlaştırmaktadır. Boynuzlu Maral Ana efsanesi Kırgız kültürü bağlamında milli ve edebi bir hadisedir. Buğu ve Buğu soyu, kendisinden geldiğine inanılmakta ve dede ile torunun tarih içindeki yerini ve geçmişle olan aidiyet bağlarını göstermektedir. Geyiklerin avlanması ve öldürülmesi dede ve torunun zihinlerindeki tarihi ve kültürel bağların da öldürülmesidir.

Dişi Kurdun Rüyaları romanında planlanan et miktarı tutmayan Rus hükûmeti yetkilileri, hedeflenen et miktarını tutturabilmek için sayga (antilop) avcılığına başlarlar. Saygaları katlederken, kurtları da öldürürler. Bu katliamla doğal dengeye büyük zararlar verilir. Aytmatov, *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında bir tilkinin insanların yaşam alanlarında yiyecek aradığını betimlemiştir. Dişi Kurdun Rüyalarında ise kurtlar, en ücra dağ ve göl kıyılarında bile rahat bırakılmamakta, yaşam alanı bulamamaktadırlar. Avcılık ve öldürme faaliyetleri doğayı, doğadaki canlıları ve dolayısıyla insanlığı tehdit eden bir eylem olarak ortaya çıkmaktadır.

Salim Çonoğlu, *Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi ve Dişi Kurdun Rüyaları Adlı romanlarında Av ve Avcılık* isimli makalesinde; insanoğlunun umursamadan günübürlük endişelerle çevresinde bulunan canlıları öldürdüğünü, aynı zamanda kendisine ait bir öz'ü yok ettiğinin de farkında olmadığını belirtir. Yok, edilen bu öz; insan neslinin belleği, insani değerler ve iyiliğin temelidir. (Çonoğlu, 2007, s. 59)

Aytmatov, sayga ölümleri ve doğa katliamı konusunda doğrudan insanları suçlu bulmaktadır. “Oysa insanlar, kendi çıkarlarına, kendi hırslarına, kendi kusur ve erdemlerine göre hareket ederler.” (Aytmatov, 2021, s. 40) sözleriyle insanların bu faaliyetleri kendi egoları ve çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir.

Doğadaki canlılar, yirminci yüzyılda sanayi ve teknoloji atılımı yapan insanoğlu karşısında, çaresiz kalmıştır. Onlar doğada kaderine terkedilmiş ve korumasız durumdadır. Romandaki yangın ve avlanma biçimlerine bakıldığında, insanoğlunun vahşeti ve acımasızlığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Helikopterlerle korkutularak belli bir noktaya sürülen hayvanların, makinalı silahlarla taranması insanoğlunun vahşiliğinin boyutunu gösterir.

Gerçekleştirilen sayga katliamında Akbar ve Taşçaynar isimli kurtların üç yavrusu da ölür. Bu yavruların ölümü insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hem saygalar hem de kurtlar av konumundadırlar. Yazar bu noktada yaşananların sorumlusu olarak insanları suçlamaktadır. “Yavruları ölmüştü. İnsanlar işgal ettiği için inini de terk etmek zorunda kalmıştı (Aytmatov, 2021, s.41).

3.4.8.1. Kurtlar ve Ölüm

Dişi Kurdun Rüyaları romanında kurgu, birbiriyle çakışan dört farklı hayat etrafında şekillenmiştir. Bu hayatlar: Kurtlar, papaz okulu öğrencisi Abdias, Boston ile Bazarbay

isimli çobanlar ve Hz.İsa'nın yaşamlarıdır. Kurtların hayatı, diğer kişilerin hayatlarını etkileyen, romanın en önemli bölümlerini oluşturmaktadır. Eserdeki ölümlerden en çok etkilenen kurtlardır. Cengiz Aytmatov kurtları, roman kahramanı olarak tesadüfen seçmemiştir. Kurdun özgürlüğüne düşkün, doğa ile iç içe kendi doğal ekosisteminde yaşaması, gücü ve zekâsı düşünüldüğünde hayvanlar âleminin en özel canlılarından olduğu görülür.

Kurt, köpekgiller familyasının en güçlü hayvanı olarak Anadolu, Kuzey Asya, Kuzey Amerika ve Bazı Ortadoğu Ülkeleri ile Sibiryada yaygın olarak görülür. Kurtlar, görüldüğü coğrafyanın da etkisiyle bozkurt, sibiryaya kurdu, gri kurt veya orman kurdu gibi adlarla anılır. Çeşitli halk inanışlarında kurdun insan sağlığı ve hastalıkları iyileştirmede rolü olduğuna inanılır. Uygurlarda bazı otlar tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Bu otlara; Kurtboğan, Kurtpençesi Böri Soymisi gibi isimler verilmiştir. Bunların dışında çeşitli bitki isimlerinin kurtlarla bağlantılı olduğu görülür. Bunlar: Kurtbağrı, Kurtayağı, Kurttırnağı, Kurt Böğürtleni, Kurtbaklası, Kurtsoğanı, Kurtotu, Kurt Menç (menengiç), kurtluca vb. dir. (Yamak, 2012, 107)

Türkler, kurtları ataları olarak görmüşlerdir. Kurdun güçlü bir hayvan olması, Türklerin gücünü göstermesi nedeniyle onu yüceltmişlerdir. Bir görüşe göre de Türklerin kurt soyundan türemeleri Çinlilerin adlandırmasıyla temellenmiştir. Çinliler çevrelerindeki milletleri genellikle birer hayvan, sürüngen ve böcek soyuna dayandırmışlardır. Türkleri de kurt soyuna dayandırmışlardır. Göktürkler'e ait Ergenekon Destanında, Göktürkler'in Hunlar'ın bir kolundan geldikleri ve *Aşina* adlı aileden türedikleri anlatılır. Hemen hemen tüm Türk boyları kurt soyundan geldiklerine inanırlar (Altun, 2019, s. 95).

Bahaeddin Ögel'in anlatımıyla Çin tarihine göre; Hunların Batı sınırında, Wu-sunların küçük bir krallığı bulunmaktadır. Hun hükümdarı Wu-sunlara saldırır ve kralı öldürür. Kralın küçük oğlunu öldürmeye kıyamaz ve onu çölde kaderiyle başbaşa bırakır. Hükümdar, bir süre çocuğu izler. Gökyüzündeki bir karga ağzındaki eti çocuğa yedirir. Daha sonra dişi bir kurt çıkar ve çocuğu doyusuya emzirir. Hun hükümdarı, küçük çocuğun kutsal biri olduğunu anlar. Çocuğun özenle büyütülmesi emrini verir. Çocuk büyüyünce tam anlamıyla bir yiğit olmuş. Hun ordularının en önemli komutanlığını yapmış. Gittikçe başarı kazanan çocuğa gönül veren Hun hükümdarı, babasının devletini ona vererek Wu-sun kralı olmasını sağlamış. Bu mitolojik olay, Türk tarihindeki ilk kurt söylencesidir. Türklerin kurttan türeyişlerinin ikinci bir efsanesi yine Çin kaynaklarından anlatılmaktadır. Kao-çılar, orta asyada hüküm süren,

Moğol kökenli Juan-Juan ismi verilen bir topluluk ile Çin arasında sıkışmış olan Türk halklarına verilen isimdir. Kao-çılar sonradan Göktürk ve Uygur devletlerini kurmuşlardır. Kao-çıların kurttan türeyiş efsanesine göre, Kao-çı Kağan'ının çok akıllı iki kızı varmış. Kağan kızlarını insanlarla evlendirmeye layık görmemiş. Kızlarının çok iyi olduğunu ve onların ancak Tanrı ile evlenebileceklerine kanaat getirmiş. Kağan kızlarını alarak tanrı ile evlenmeleri için bir tepenin başına koymuş. Bir süre sonra yaşlı bir erkek kurt gelmiş ve orada beklemeye başlamış. Kağan'ın küçük kızı, bu kurdun Tanrı olduğunu söyleyerek onun yanına gidip kurtla evlenmiş. Böylece Kao-çı halkı, Kağan'ın bu kızı ile kurttan türemiş. Göktürklerin kurttan türeme efsanesine göre; Göktürkler, Lin adı verilen bir ülke tarafından yok edilirler. Bu katliamdan on yaşında bir erkek çocuk kurtulur. Ayakları kesilmiş halde bataklığa bırakılır. Dişi bir kurt çocuğu alarak besler ve zaman içinde onunla karı-koca hayatı yaşar. Dişi kurt çok büyük ve etrafı sarp bir mağarada on çocuk doğurur ve Göktürklerin soyu bu şekilde dişi kurttan türemiş olur. (Ögel, 2010, 18-21).

Deniz Karakurt'un Türk Mitolojisi Ansiklopedisi Türk Söylence Sözlüğü'nde; Kurt, Türk Mitolojisinde Kurt Ata (erkek) ve Kurt Ana (dişi) olarak adlandırılmıştır. Kurt ata; Türk, Moğol ve Altay mitolojisinde kurt tanrı olarak bilinmektedir. Kurt Ata, kurtları koruyup kurt kılığına giren tanrıdır. Göktürklerin, bayraklarında kurt başı bulunmaktadır. Bozkurt, mitoloji ve halk inançlarında efsane ve destanlarda yer almıştır. Aynı zamanda bir simge haline gelerek para ve pul üzerine resimleri basılmıştır. Kurt ana ise Türk Altay ve Moğol mitolojisinde Kurt Tanrıça olarak bilinir. Ece sözcüğü de Tanrıça Kurt ile eş anlamlı olarak kullanılır (Karakurt, 2012, s. 511-513)

Türkler'de kurt; yaşam, yurt ve doğayı simgeler. Cengiz Aytmatov, bozulan ve yok olan ekolojiyi, bir kurdun gözünden anlatmaktadır. Türk coğrafyası olarak adlandırılan Tanrı Dağlarından Tuna nehrine kadar uzanan bölge, hem Rus hem de Çin egemenliğinde, doğası tarihi ve kültürüyle tahrip edilmiştir. Dişi kurt, soyu ve yaşam alanı için mücadele etmektedir. Türk tarihinde ve efsanelerinde birçok felaket ve yok oluşa maruz kalan Türk milletinin kurtarıcısı Börü ana ya da Börü ata olmuştur. Aytmatov, Dişi Kurdun Rüyalari romanında doğanın ve doğadaki diğer canlıların öldürülmesi ve nesillerinin tüketilmesinin yanı sıra bir kültürün ve tarihin doğasıyla beraber topyekün imha edilmesine Türk tarihindeki Kurt motifini özellikle kullanarak Türk halklarına ve insanlığa mesaj vermeyi amaçlamıştır.

Dişi Kurdun Rüyaları'nda kurt, bir *motif* olarak kullanılmıştır. Kırgızların ve diğer Türk halklarının büyük önem verdiği kurt, romanın başkahramanı olmuştur. Kurdun dünyanın değişik coğrafyalarında yaşadığı göz önüne alındığında, Moğollar ve Romalılar'da da bir motif olarak ele alındığı görülür. Bu durum bazı motiflerin evrensel özellikler taşıyabileceğini gösterir. Doğanın bir parçası olan kurda, başka insan topluluklarının da kutsiyet atfetmiş olması doğal görünmektedir. Burada önemli olan motifin millileşmiş olmasıdır. Bunun için bir millete ait çeşitli karakteristik özelliklerin oluşmuş olması gerekmektedir. Kurt bu yönüyle Türk kültüründe karakteristik özellik göstererek *Bozkurt* ya da *Gökbörü* olmuştur. Aytmatov romanda, Akbar ve Taşçaynar isimli kurtları hem milli hem de evrensel özelliklerini ön plana çıkacak şekilde kurgulamıştır. Kurtların isimleri onlara güç ve ululuk verecek biçimde özenle seçilmiştir. Romanda dişi kurt Akbar'ın bağımsız olmayı her şeyin üstünde tuttuğu belirtilmektedir. Akbar'ın esaret altında yaşayamaması Türklerin karakteristik özelliğine vurgu yapılmak için kullanılmıştır. Sovyet Rusya yönetiminin hükmettiği Kırgız topraklarının özgürlüğüne kavuşması isteğini, doğrudan dile getiremeyen Aytmatov, Türk milletini sembolize eden bozkurdu bir motif olarak kullanarak dile getirmiştir. Türklerin destan ve masallarında gücü ve asaletiyle ön plana çıkan kurt, yazar tarafından romana, Türk mitolojisindeki dişi ve erkek kurdun bir yansıması olarak dâhil edilmiştir. Romanda üç defa doğum yapmasına rağmen tüm yavrularının ölümüne şahit olan Akbar'ın intikamı da bir o kadar acı olmuştur. Ölümlerle sonuçlanan kanlı dram sahnelerinin ne insanlara ne kurtlara ne de doğaya hiçbir yararı olmamıştır.

3.4.9. Kaza Sonucu Ölüm

Cengiz Aytmatov'un araştırmaya konu olan romanlarında, kaza sonucu gerçekleşen ölüm hadiseleri de bulunmaktadır. Aytmatov'un perspektifiyle kazaların kader anlayışını bütünlediği gerçeği düşünüldüğünde, üzerinde fazlaca durulmayan bir konu olmuştur.

Kaza; Türk Dil Kurumu sözlüğünde, istem dışı veya umulmayan bir olay dolayısıyla, bir kimsenin bir nesnenin veya bir aracın zarara uğraması olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Kaza sonucu gerçekleşen iki ölüm hadisesi bulunmaktadır. Bunlar Boston Urgunçiyev'in beraber çalıştığı yakın arkadaşı Ernazar'ın ölümü ve Boston'un kazayla, oğlu Kenceyi öldürmesidir.

“Ernazar ölmüştü! Ölmüştü! Ve ona yardım edebilecek, teselli edecek kimse yoktu yanında. Son nefesine kadar duyacaktır bu ölüm acısını.” (Aytmatov, 2003, s.337)

Ernazar’ın ölümü, Ala-Mengü dağlarındaki bir geçitte yol alırken kaza sonucu gerçekleşir. Yüksek dağların karlı doruklarındaki geçitte karla kaplı uçuruma düşerek hayatını kaybeder. Ernazar’ın yanında Boston Urgunçiyev vardır. Boston bu olay karşısında çaresiz kalır ve ömür boyu kendisini sorumluluk altında hisseder. Çünkü Ala-Mengü dağındaki bu geçide gelmelerinde Boston’un isteği de etkili olmuştur. Ernazar’ın ölümünden sonra karısı Gülümhan da büyük üzüntü duyar, acı çeker. Bir kişinin ölümünden sonra duyulan acı, tutulan yas, yaşamın devam ettiği gerçeğiyle, bir süre sonra son bulur.

“Ernazar, Ala-Mengü dağını geçerken bir uçuruma yuvarlanmış ve ölmüştü” (Aytmatov, 2003, s. 281). Ernazar öldükten kısa bir süre sonra Boston’un karısı Arzıgül de ölmüştür. Bu süreçlerden sonra Gülümhan ve Boston evlenip bir çocuk sahibi olmuşlardır. İki kişinin ölümü üzerine Kence isimli erkek çocuk doğmuştur. Cengiz Aytmatov, yaşam ve ölüm kavramlarını birbirlerinin karşıtlığında doğum ve ölüm penceresinden de ele almaktadır. Öyleki bunu şu cümlesiyle ifade etmektedir: “Çünkü ölümü dengeleyen şeyin yalnız doğum olduğu yazılmıştı.” (Aytmatov, 2003, s. 281). Kence isimli küçük çocuğun doğmuş olması, hem Boston hem de Gülümhan için yeniden hayata bağlanma sebebi olmuştur. Onlar için de yeni bir hayatın başlangıcına kapı aralanmıştır. Romanın sonunda da görülmektedir ki Boston ve Gülümhan için Kence her şeydir. Kence’nin yaşamının son bulması onların da hayatlarının herhangi bir amacının kalmaması demektir. Bu açıdan bakıldığında doğum ve ölüm birbirlerini dengeleyen unsurlardır. Doğum hayatı ve varoluşun devamlılığını simgelerken, “ölüm”, ise Aytmatov’un *kader* anlayışı çizgisinde yaşam döngüsünün kaçınılmaz bir parçasıdır.

Romadaki *ölüm ve doğum* ikilemi, Türk destan ve söylencelerindeki yok edilen Türk kavimleri ve soylarının tekrar dişi veya erkek kurt tarafından devam ettirilmesi hadiselerine çağrışım yapmaktadır.

Dişi Kurdun Rüyalari romanında Boston ve Gülümhan’ın oğulları olan Küçük Kence’nin ölümü istemli olarak Boston tarafından gerçekleştirilmiştir. Boston’un amacı kurtları öldürmek iken kazayla Kence’yi vurarak oğul katili olmuştur. Kence’nin ölümünü hem cinayet hem de kaza vakası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bölümde çocuğun kaza sonucu ölümü üzerinde durulmaktadır.

Romanda, küçük Kence’nin ölümü; “Hâlâ nefes alan, can çekişen kurdun yanında, oğlu cansız yatıyordu. Kurşun göğsünden geçmişti. Artık hiç ses yoktu. Bütün sesler

yok olmuştu... boston son bir ümitle kan içinde yüzen çocuğunun üzerine eğildi, onu kucaklayıp yavaşça kaldırdı.” (Aytmatov, 2021, s. 380) cümleleriyle anlatılmıştır.

Boston’un oğlu Kence’yi kurtarmak amacıyla ateş etmesi, kendi evladının katili olmasına neden olur. Dişi kurt Akbar’ı vurur ancak beraberinde Küçük Kence’yi de öldürür. Boston kurdun yanına gittiğinde oğlunun kanlar içinde olduğunu görür ve dehşete kapılır. Sigmund Freud “Haz İlkesinin Ötesinde” isimli eserinde dehşet olgusunu; “dehşet, uyarıyı alan ilk sistemin fazla duygusal yatırımı bulunmayışına ek olarak, kaygıya tümüyle hazırlıksız olmaktır.” sözleriyle açıklamaktadır (Freud, 2020, s. 38).

Boston, oğlunun ölümü karşısında dehşete düşer ve travma yaşar. Ne yapacağını bilemez. Dişi Kurt Akbar’a ateş ederken oğlunu koruma içgüdüğü ile hareket etmiştir.

Yazarın okuyucuya sezdirmeye çalıştığı durum gerçekte annelik kavramıdır. Akbar bir anne kurt olarak üç mevsim doğurduğu yavrularını yitirmiştir. Şimdi ise Kence’nin annesi Gülümhan aynı durumdadır. Annelik kavramı evrensel bir olgu olup tüm canlılarda benzer güdülerle varlığını sürdürmektedir. Dişi kurt yavrularını kaybettiğinde Börü Ana’ya yakarır ve kötülüğü lanetler. Gülümhan olan biten karşısında çaresizdir.

Küçük Kence doğayla en uyumlu kişi olup iyiliğin ve masumiyetin sembolüdür. İlk önce kurtların kaçırılan yavrularıyla daha sonra yavrukurtların annesi Akbar ile oynar. Okuyucunun zarar görmesini istemeyeceği Kence’nin yaşamının ölümle sonuçlanması üzüntü ve acı verici bir durum olmakla beraber bir uyarı niteliği de taşımaktadır. Doğaya zarar verenlerin, doğal dengeyi bozanların, bunun bedelini de ağır şekilde ödeyecekleri, gelecek nesillerin, yok edilen tabiat ile beraber yaşam alanı bulamayacakları mesajları verilmektedir.

3.5. Saldırganlık ve Ölüm

Bu araştırmada, incelenen romanlardaki ölümlerin vaka olarak en fazla olduğu roman *Dişi Kurdun Rüyalari*’dir. Bu romanda kurtlar en çok can kaybı yaşayan hayvanlardır. Akbar ve Taşçaynar isimli kurtların ilk yavruları Bazarbay isimli çoban tarafından inlerinden alınarak satılmıştır. Kurtların ikinci kez doğan yavruları sayga avında can vermiştir. Üçüncü olarak doğan son yavruları, madencilerin yol açmak için yaktıkları sazlıklarda can vermiştir. Yazar romanın sonunda Akbar ve Taşçaynar’ın ölümlerini konu edinmiştir. Eserdeki dişi kurt, Türk Mitolojisindeki Börü Ana soyundan gelmiştir. Akbar ise kurtların en güçlü ve görkemlisi olarak Bozkurt veya

Gökbörü'yü simgelemektedir. Romanda erkek kurt Taşçaynarın ölümü aşağıdaki şekilde betimlenmiştir.

“Kurşun, Taşçaynar'a üzerine atılmak için ayakları yerden kesildiği anda isabet etmişti. Vurulur vurulmaz düşmedi. O hızla dişlerini göstererek, gözleri kin ve hiddetten ateş püskürerek ve son bir kuvvetle ayaklarını açarak adeta süzüldü ve sonra Boston'un sadece yarım metre yakınında yığılıp kaldı.” (Aytmatov, 2021, s. 368-369)

Boston, evinin etrafında gezen ve ulumalarıyla kendilerine rahat vermeyen kurtlardan kurtulmak için son çare olarak onları öldürmeyi planlar. Yakaladığı ilk fırsatta silahıyla ateş eder. Yalnızca erkek kurt Taşçaynar'ı vurup öldürebilir. Dişi kurt bu olaydan canını kurtarır. Kurtlar ve Boston açısından bakıldığında her iki tarafın da saldırganlık içgüdüleri ile hareket ettiği görülmektedir. Kurtlardaki saldırganlık durumu daha çok insanların, onların yavrularını ellerinden almış olmaları, daha önceki yavrularının ölümüne yol açmış olmaları ve kendilerine yaşam alanı bırakmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Kurtlar intikam psikolojisiyle hareket etmektedirler. Psikanalitik kuramdaki saldırganlık güdüsünün, dış etkenlerin etkisiyle, içsel süreçlerin dinamiğinden kaynaklandığı söylenebilir. Kurtların saldırganlığı her ne kadar güdüsel olsa da bu güdüyü harekete geçiren insanlardır.

Sigmund Freud'un; “Uygarlığın Huzursuzluğu” isimli eserinde, uygun koşulların ortaya çıkması durumunda, kendisini durduran karşıt ruhsal güçler ortadan kalktığı zaman, saldırganlığın serbestçe ortaya çıktığı belirtilir. İnsan kendi türüne bile acımayan bir canavar olarak ortaya çıkabilir. Freud, bu eserinde insanların saldırganlığına ve acımasızlığına Emir Timur'u, Cengiz Han'ı ve Haçlı seferlerini örnek olarak gösterir. Son dünya savaşında yaşanan felaketlerin de saldırganlık içgüdüsünden kaynaklandığını anlatır (Freud, 2011, s. 40).

Cengiz Aytmatov'un dikkatlere sunmaya çalıştığı, insanlardaki saldırganlık ve acımasızlığın yol açtığı felaketler ile insanlığın içine düştüğü vahşet tablosudur.

Kurtlar, yavrularını yitirdikten sonra öç alma duygusuna bürünmüştür. İnsanların yaşam alanlarında dolaşarak koyunları telef ederler. Köylülere saldırmaya başlarlar. Köylüler kurtların öç alma duygusuyla hareket etmelerinin nedenini anlayamazlar. İnsanlar, yavruları ölmüş dişi kurdun ne kadar büyük acılar çektiğini bilmezler. (Aytmatov, 2021, s. 309-310)

Aytmatov, romanda kurtların insanlar tarafından uğradığı zulmü ustalıklı işlemiştir. Bundan dolayı dişi kurt Akbar'ın saldırganlığına, okurun hak vermesi kaçınılmaz bir

durumdur. Yazar okuyucunun insandan yana değil de kurtlardan yana bir tavır almasını sağlamıştır.

Akbar, hayatta tek dayanağı olan Taşçaynar'ı kaybettikten sonra yaşam umudunu da tamamen yitirir. “Boston, Taşçaynar'ı gömer. Akbar, gece yarısı gelip taze örtülmüş çukurun üzerine uzanır ve şafak vaktine dek hareketsiz, öylece yatar” (Aytmatov, 2021, s. 370).

Akbar'ın bir ömür geçirdiği Taşçaynar için yas tuttuğu anlaşılmaktadır. Önce yavrularını, sonra da eşini kaybedince adeta isyan eder. İnsanların bu zulmüne anlam veremez. Ne yapacağını bilemez bir halde, Kurtların atası “ Börü-Ana'ya seslendi. Acı acı uludu. Korkunç kaderine ağladı, yakardı... Kendisini de oraya, insanların bulunmadığı o yerlere almasını istedi ondan...” (Aytmatov, 2021, s. 374)

Akbar'ın seslendiği Börü-Ana, Türk mitolojisindeki kurt Tanrıçadır. Bu Tanrıça bütün Türklerin kutsalıdır. Çünkü zor zamanlarında Türk milletinin yardımına yetişmiştir. Yazar, dar çerçevede Sovyet yönetiminin av politikalarını eleştirirken, aynı zamanda doğasıyla, tarih ve kültürüyle yok edilen Orta Asya bozkırlarında hayat bulmuş, Türk milli kültür unsurlarına atıfta bulunmaktadır.

Aytmatov, aynı zamanda veterinerlik fakültesi mezunudur. Hayvanların iç âlemini yansıtmada bunun etkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Yazarın, Akbar'ın psikolojik durumunu ustalıkla anlatması, hayvanların iç dünyasının da insanlarınkine benzediğini gözler önüne sermektedir.

Dişi kurt Akbar'ın ölümü acıklı bir vaka olup üzüntü vericidir. Yavrularını kaybeden bir annenin teselli arayışıyla insan yavrusunu kendi yavrusuymuş gibi benimsemesi ibret verici bir olaydır. Kurtların sevgi, merhamet ve doğaya karşı tutumları, insanların duygularından daha üstündür. Erkek ve dişi kurtlar sonuna kadar yavruları ve yuvaları için mücedele ederler. Yavruları insanlar tarafından öldürülen anne kurt o kadar merhametlidir ki kendi yavrularını öldürmüş olan insanların yavrusunu, kendi çocuğu gibi sever ve ona annelik etmek ister. İnsanlarda bulunan hırs, açgözlülük, şiddet ve vahşet duygularının hiçbiri kurtlarda bulunmamaktadır. Aytmatov'un “insanlar, ilah-varlıklar! Kendileri yaşıyor ama başka canlıların, özellikle de onlara bağımlı olmadan yaşamak isteyen ve buna hakları olanların yaşamalarını istemiyorlardı” (Aytmatov, 2021, s. 16). Sözleri insanlardaki narsist (özsevicilik) ve kibir duygularının üst seviyede olduğunu, kendilerini doğanın ve doğadaki bütün canlıların efendileri olarak gördüklerini göstermektedir.

Dişi kurt Akbar, erkek kurt Taşçaynar öldükten sonra umursamazca dolaşmaktadır. Günün birinde içgüdüleri onu Boston'un evinin civarına getirir. Boston'un küçük oğlu Kence, bahçede oynamaktadır. Dişi kurt Akbar, çocuğu görünce kendi ölen yavruları canlanır gözünde. İçgüdülerine dayanarak çocuğun yanına gider. Kence kurtla oynamaya başlar. Komşuları Aslıgül, Akbar'ı görür ve kurt diye bağırır. Boston tüfeğini alarak can havliyle dışarı çıkar. Aslıgül'ün bağırtısıyla Akbar, küçük Kence'yi ağzıyla sırtına atar ve olağanca hızıyla kaçar. Gülümhan feryat eder. Boston kurdun arkasından yavrusu Kence'yi bırakması için yalvarır. Kurt bunların hiçbirini duymaz. Boston tüfeğini Akbar'a doğrultur ve ateş eder. Kurt, Kence ile birlikte yere düşer. Boston Kurdun yanına koşar. Akbar, zorlukla nefes almaktadır. Akbar ve Kence Boston'un tüfeğinden çıkan aynı kurşunla ölürlür.

Aytmatov'un yarattığı karakterlerden Boston, sayga avcıları, afyon kaçakçıları, Gürcü hikâyesinde anlatılan çekist (ajan); menfaatleri için dünyayı yaşanmaz bir hale getiren, acımasız, hırs dolu, açgözlü kişilerdir. Bunlar insan ve hayvan öldürmekten zevk almaktadırlar. Saldırganlık ve vahşeti son noktasına kadar götürmüşlerdir. Bu kişilerde cinsel saldırganlık ve sapkınlık dışında kötülüğün, işkence ve şiddetin her türlü mevcuttur.

Freud, *saldırganlığı* ölüm içgüdüünün dışa vurulmuş ikinci bir şekli olarak ifade etmektedir (Freud, 1993, s. 263). Saldırganlık, temelde yok etme, zarar verme amacını taşır. Bu durum sadizm ya da melankolik bireylerde kendine ve karşıdakine zarar verme olarak gün yüzüne çıkar. Saldırganlık temel olarak karşıya yönelir. Bu güdü bireyin kendisine de yönelirse ruhsal dengesizlik baş gösterir. Sigmund Freud, sadizmle ilgili görüşlerini *Cinsiyet Üzerine* (1993) isimli eserinde belirtmiştir. Freud sadizm ve masojizmi bir sapkınlık olarak görmektedir. “Sadizm ve Mazoşizm, cinsel nesneye acı çekirtme arzusu, ya da karşıt eğilim, en çok rastlanan bir sapkınlıktır. Kraft Ebing etkin ve edilgin olmasına göre Sadizm ya da Mazoşizm olarak adlandırır” (Freud, 1993, s. 16).

Sadizm sözcüğü, Dictionnaire universal sözlüğünde; “zevkin korkunç ve sapkın şekli, doğaya karşı çıkan, canavarca ve anti sosyal bir düşünceler sistemidir” Sadizm, acı çekirtmekten, küçük düşürmekten zevk almak cinsel tatmin elde etme eğilimidir. Bazı araştırmacılara göre insanlığın ilkelikten uygarlığa geçiş sürecidir. Sadizm hem bir davranış hem de duygu olarak ortaya çıkmaktadır. Sadist kişiler sadece kurbanın acı çekmesinden zevk almazlar, aynı zamanda onun aşağılanmasını ve küçük düşmesini isterler. Kraft Ebing sadist ve masojist kişilerin zihin yetilerinde bir hasar olabileceğini,

genetiksel olarak ailede bir akıl hastasının bulunabileceği görüşü üzerinde durur (Koç, 2020, s. 6).

3.6. Kıyamet ve Ölüm

Kıyamet; tekrar dirilmek, ayağa kalkmak, isyan, Allah'ın karşısına çıkmak anlamlarını taşıyan Arapça bir sözcüktür. Dini anlamda ise dünyanın sonu ve yok oluşu daha sonrasında Allah'ın emretmesiyle bütün ölümlerin yeniden dirilmesini ifade eden bir kelimedir. Kur'an-ı Kerim' de el-Mü'min 40/18 ayetinde *yevmü'l-âzife* (yaklaşan gün) şeklinde anlatılmakta olup genel kanaatlere göre kıyamet günü olduğu, ölümün geldiği, kötülerin ve zalimlerin cehenneme gidecekleri gün olarak tefsiri yapılmıştır (Şimşek, 2007, s. 124).

Dişi Kurdun Rüyalari romanının diğer adı *Kıyamet*'tir. Bu kıyamet, yaşamları trajik bir şekilde son bulan, roman kahramanları kurtların, Abdias'ın, Hz. İsa'nın, Boston'un, Bazarbay'ın, Kence'nin, doğanın ve doğadaki diğer canlıların kıyametidir. Aynı zamanda, *Beyaz Gemi* romanındaki Mümin dede, küçük çocuk, Boynuzlu Maral Ana; *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanındaki Kazangap'ın, Yedigey'in ve Nayman Ana'nın kıyametidir. Bu kıyamet aynı zamanda bütün insanların kıyametidir. Kurtların, diğer kahramanların ve geleceği temsil eden Kence'nin ölümü, yazarın gelecek karşısında iyimser olmadığını göstermektedir. Aytmatov, sanatçı sorumluluğu ve bilinciyle bu gerçekleri dikkatlere sunmuştur.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Cengiz Aytmatov, 21. yy. “modern roman” yazarı olarak eserlerinde kendi çağına ve gelecek nesillere ışık tutan, önemli bir düşünüş ve kültür anlayışının temsilcisidir. Yazar, eserlerini modern roman anlayışı ile yazsa da post modern unsurlardan da yararlandığı görülmektedir. Bu bakımdan Cengiz Aytmatov’un, dünün, bugünün yarının; bilgi, birikim, kültür ve milli benlik anlayışının toplumsal gerçekliğinden yola çıkarak, eserlerini üst seviyede kurgulayan bir yazar olduğu görülmektedir.

Yazarın eserlerindeki kurguya etki eden bazı temel unsurlar vardır. Bunlar: Yazarın kendi çocukluğu ve gençliğindeki aile hayatı, veterinerlik mesleği, komünist Sovyet rejiminin yönetim anlayışı ile yazarın sahip olduğu tarih ve milli kimlik bilincidir. Aytmatov’un romanlarındaki yazım tekniği, konu ve malzeme zenginliği, muhakkak ki onun büyüklerinden, çok uluslu Sovyet toplumu ile Gorki Edebiyat Enstitüsünden edindiği birikimle ilgilidir.

Yazar, araştırmaya konu olan eserlerinde, insana ve topluma dair aşk, sevgi, ayrılık, vefa, iyilik, kötülük gibi konuları işlemektedir. Bu eserlerinde *ölüm olgusunun* yoğun olarak ele alındığı görülmektedir. Ölüm kavramı, Aytmatov’un çocukluğundan itibaren hayatını şekillendiren önemli bir unsur olmuştur. Küçük yaşlarda, Sovyet yönetimine muhalif oldukları gerekçesiyle babası, amcası ve teyzesinin kocasının öldürülmesinin etkileriyle büyümüştür. Babasızlık Aytmatov’un en yaralı taraflarından biridir. Bu bakımdan *Beyaz Gemi* romanındaki küçük çocuk babasızdır. Babası yaşasa da onu terk edip gitmiştir. Yine *Dişi Kurdun Rüyalari* romanındaki Abdias’ın babası da Abdias genç yaşta iken ölür. *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında Nayman Ana’nın oğlu Colaman da babasızdır. Babası ölmüştür ve annesi Colaman’ı bulup getirmek için yollara düşmüştür. *Dişi Kurdun Rüyalari*’nda Hz. İsa’dan bahsedilirken babasız olarak dünyaya gelmiş olması ve onu Hz. Meryem’in büyütmüş olması, Cengiz Aytmatov’un annesi Nagima Hamizayeva Aytmatov tarafından büyütülmüş olmasıyla benzerlikler göstermektedir. Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana* isimli romanında, babasının ölüm acısını ve annesinin fedakârlığını anlatan şu sözleri ithaf olarak yazmaktadır:

“Babam, Törekul Aytmatov,
Bilmiyorum nerede gömülüsün,
Bunu sana sunuyorum.
Annem Nagima Aytmatova,
Biz dört kardeşi sen yetiştirdin.

Bunu sana sunuyorum” (Aytmatov, 2003, s. 151).

Savaş, Cengiz Aytmatov’un araştırmaya konu olan romanlarında, üzerinde özellikle durduğu bir konudur. Aytmatov, savaş karşıtıdır. Savaşlar, gözyaşı ve yıkımdan başka bir şey değildir. *Dişi Kurdun Rüyalarında* Gürcistan’da yaşanan *Gürcü Hikâyesi* Komünizm karşıtları ve taraftarlarının iç savaşını anlatmakta, bu iç savaş vesilesiyle birçok insanın öldürülmesine sebep olan ve beş arkadaşını öldüren ajanın, vicdanı altında ezilerek intihar etmesi anlatılır.

Gün Uzar Yüz Yıl Olur romanında Uzay kavramı işlenirken, Orman-Göğüslüler isimli, dünya dışı varlıkların hayatlarından savaş kavramını çıkardıkları ve savaşı reddederek üst bir uygarlık anlayışı yarattıkları vurgulanır. Aytmatov için savaş ilkel toplumların, geri uygarlıkların çatışma alanıdır.

Beyaz Gemi romanında, küçük çocuğun Mümin dedesi, tek oğlunu savaşta yitirmiştir. Karısı da ölünce yalnızlığa terk edilmiştir. Bu bağlamda yazar için savaş, yuvaları yıkan anne ve babaları evlatsız bırakan acımasız bir olgudur.

Erkek evlat ve soy sürme kavramları Aytmatov’un işlediği önemli konulardandır. Neslini sürdürme ve çoğalma Türk mitolojisinde, efsane ve destanlarda hayvan motifi üzerinden işlenmiştir. Bu hayvanlar yazarın romanlarında Türk milletinin ölüm-kalım mücadelesinin ve yeniden dirilişin birer sembolü olmuşlardır. Yazar özellikle kurt ve geyik motiflerini yaşamın simgesi; Uçan çaylak motifini ise ölümün ve ruhun göklere çıkışının sembolü olarak ele almıştır.

Aytmatov’un incelenen romanlarında Orozkul, Tansıkbayev, Bazarbay ve Sabitcan gibi karakterler Sovyet Rusya’yı, yıkıcılık ve ölümü temsil ederken, Kurt ve geyik gibi hayvan motifleri yaşamı temsil eder. Aytmatov’un ele aldığı eserlerdeki ölüm olgusunda öldürülen, yok edilen sadece insanlar ve hayvanlar değildir. Doğasıyla tarih ve kültürüyle büyük bir Türk coğrafyasıdır. Yok, edilmek istenen Türk dili, Türk töresi ve Türk milli şuurudur.

İntihar ya da *kendini öldürme* hadiseleri, yazarın romanlarında üzerinde durduğu diğer bir konudur. Çağımız intihar vakaları aşk ve ekonomi gibi çeşitli kavramlarla ilgili olmakta iken Aytmatov’un intiharları milli kimliğin yaşatılması üzerine kurgulanmıştır. Yazar için intihar, onurlu bir duruşun göstergesidir. Yazarın intiharlarına sebebiyet veren konuların temelinde red etme ve kabullenmeme kavramları yatmaktadır. Abutalip Kuttıbayev dil ve kültürünün unutulmaması için yazdığı yazılar ile türküler nedeniyle tutuklanmış ve işkenceye maruz kalmıştır. Kuttıbayev Türk milli kültürüne ait bu unsurların yaşatılması uğruna canını feda etmiştir. *Beyaz Gemi*

romanında yedi-sekiz yaşlarındaki küçük çocuğun intiharı, Kırgızların atası ve kurtarıcısı olarak kabul edilen Boynuzlu Maral Ana'nın öldürülmesi nedeniyle gerçekleşmiştir. Aytmatov'da intihar kavramı özgürlük meselesiyle ilgilidir. Boynuzlu Maral Ana, Kırgızların dolayısıyla bütün Türklerin atasıdır. Milli şuurun ve özgür yaşamın simgesidir. Türkler tarih boyunca esaret altında kalmayı reddetmişlerdir. Bağımsızlıklarını yitirip boyunduruk altında yaşamaktansa ölümü tercih etmişlerdir. Bu bağlamda, hem *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanındaki öğretmen Abutalip Kuttıbayev'in hem de *Beyaz Gemi* romanındaki küçük çocuğun kendini öldürmesi, bir nevi özgürleşme ve kurtuluşa erme olarak değerlendirilmektedir.

Yazar, Abutalip'in çevredeki kadınlardan türküler derlediğini belirtmektedir. Aytmatov, türkülere verdiği önemi şu sözleriyle ifade etmektedir. "Bence türküler, eski çağlardan bizlere kalmış bildiridir" (Aytmatov, 2003, s. 185). Yazarın, türküler ve çeşitli Türk halk bilimi unsurlarının yaşatılması konusunda hassasiyet içinde olduğu anlaşılmaktadır. Abutalip Kuttıbayev'in amacı, çocuklarının ve gelecek kuşakların milli kültürlerini unutmamalarını sağlamaktır.

Romanlardaki intiharların fizyolojik boyutu, alt solunum yolunun oksijensiz kalması sonucu yaşamsal faaliyetlerin sona ermesidir. Küçük çocuğun ölümü suda boğulma şeklinde gerçekleşmiştir. Abutalip Kuttıbayev'in gözaltındayken yaşamına son vermesi, intihar şeklinin nefessiz kalarak gerçekleşmiş olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

İntihar hadiselerinin diğer bir yönü de Türk halk kültüründe önemli bir yeri olan su, balık ve beyaz renk gibi kavramlarla ilişkilendirilmiş olmasıdır. Bu kavramlar temizliğin, saflığın ve ölümsüzlüğün sembolleridir. Yazar, intihar vakalarının sorumlusu olarak Sovyet Rusya'sını görmektedir. Zalimliği ile ön plana çıkan Rus ajanlar, Orozkul ve Seydahmet gibi karakterler, Komünist Rusya'yı sembolize etmektedir.

Doğal ölümler, yazarın romanlarında ele aldığı diğer bir ölüm çeşididir. İnsan yaşamının doğal fizyolojik süreçlerinin sona ermesi, bu ölüm çeşidini ortaya çıkarmaktadır. Doğal ölümlerden öne çıkan Kazangap isimli karakterin ölümüdür. Başlangıçtan sonuna kadar *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanının ana temasını bu ölüm unsuru oluşturmaktadır. Aytmatov, Kazangap'ın ölümünü ve ölüm sonrası gerçekleştirilen toplumsal ritüelleri İslami gelenekler çerçevesinde ele almaktadır. Bu noktada ölüm törenlerinin ve ölümden sonra yapılan dini ve kültürel uygulamaların Türk Halk Bilimi unsurları bağlamında işlendiği görülmektedir.

Aytmatov'un incelenen romanlarında hastalıktan ölüm vakaları, dikkatleri çekmektedir. *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında Yedigey'in oğlunun hastalıktan ölmesi, Kazangap'ın babasının ölümü, *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında Boston'un karısı Arzıgül'ün ölümü, hastalık sonucu gerçekleşen biomedikal ölüm türleridir. Bu ölümlerde öne çıkan unsur, sosyolojik bir vaka olarak ölenlerin yaşayanlarda yarattıkları *yoksunluk* duygusudur. Yazar, küçük yaşlarda babasızlığın vermiş olduğu yoksunluğu derinden yaşamıştır. Bu duygu durumu yankısını, Aytmatov'un eserlerinde bulmuştur.

Cengiz Aytmatov'un ön plana çıkardığı akraba ya da aile cinayetleri, aralarında kan bağı bulunan iki kişiden birinin, diğerinin hayatını alması, başka bir deyişle onun yaşamına son vermesidir. *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında anlatılan Nayman Ana efsanesi, üzerinden bir evladın annesini öldürmesi duygusal bir dille anlatılmıştır. Oğlun annesini öldürmesi bir trajedidir. Yazar için analar kutsaldır. Çünkü kendisi, babasını küçük yaşlarda kaybettiği için annesi tarafından büyütülmüştür. Analar hayat vericidir, fedakârdır, karşılık beklemeden sevgi gösterir, emek verirler. Nitekim Türk efsane ve destanlarında büyük öneme sahip Maral Ana, Börü Ana, Kazangap'ın devesi Karanar'ın atası Akmaya birer anne olup fikri ve milli yönleriyle Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadırlar. Analar, edebi ve tarihi yönüyle Türk milletinin kurtuluşunu ve soyunun çoğalmasının da kaynağıdır.

Türk milleti, tarih boyunca karşılaştığı çeşitli felaketler nedeniyle varlık-yokluk mücadelesi vermiştir. Doğu Asya'da Çin ve çevredeki diğer kavimlerle, Kuzey Asyada ise Ruslarla çeşitli karşılaşmaları olmuştur. Türklerin zor zamanlarında kurt ve geyik gibi dişi hayvanlar onları yok olmaktan kurtarmıştır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, belleğini yitiren Colaman'ın annesi Nayman Ana'yı öldürmesi önemli mesajlar içermektedir. Aytmatov, belleğini yitirenlerin, milli kimliğini ve tarih şuurunu da kaybettiği gerçeği üzerinde durmaktadır. Colaman, Juanjuanların işkenceleri sonucunda *Mankurt* olmuştur. Tüm geçmişini unutmuştur. Annesini bile tanıyamamaktadır. Beyni ele geçirilmiş olan Colaman annesini öldürmekte herhangi bir sakınca görmemiştir.

Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine uzun süre hükmeden Sovyet Rusya, Bu coğrafyadaki Türklerin dilini ve kültürünü bozmak için bilinçli bir asimilasyon politikası sürdürmüştür. Rus eğitim sisteminden çıkan insanlar kendi ulusuna yabancılaşmış, kendi milli kültürlerine en büyük zararı vermişlerdir. Bu kişiler Colaman gibi birer Mankurt olmuşlardır. Adeta içinden çıktıkları toplumu yok etmeye çalışan bir

görev üstlenmişlerdir. Aytmatov çalışmalarında, *anne ve oğul* kavramlarıyla tarih ve milli kültür unsurlarını, *Mankurt* kavramıyla da kötülüğün ve vahşetin fotoğrafını ortaya koymaktadır.

Nayman Ana efsanesi bir akraba cinayetidir. Bu araştırmada Cengiz Aytmatov'un incelenen eserlerinde, kan bağı bulunmayan kişiler arasında da çeşitli cinayetlerin işlendiği görülmektedir. Bu cinayetler, *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında yoğunlaşmaktadır. Yazar, zamanda geçmişe giderek Hz. İsa'nın ölümüne değinmektedir. İsa'nın ölümünü bir cinayet olarak kurgulamaktadır. Geçmişten bu zamana dönüş yapan Aytmatov, Papaz okulu öğrencisi Abdias, reformist bir bakış açısıyla Hristyanlığın, çağın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlanması gerektiği gerçeğini dile getirir. Aytmatov, Hristyan dünyasının din ve yaşama bakış algısını eleştirmektedir. Hz. İsa'nın hayatını feda ettiği idealler günümüz Hristyan dünyasında yaşanmamaktadır. Abdias da tıpkı Hz. İsa gibi evrensel iyiliğe çağrıda bulunarak, kaçakçılık, hayvan ve doğa katliamlarına dikkatleri çeker. Onun bu ideallerinin bedeli de ağır olur ve kaçakçılar tarafından ağaca bağlanarak işkenceyle öldürülür. Hz. İsa ve Abdias'ın ölümleri, yazarın karamsarlığını göstermektedir. Fikri anlamda tasarlanan, tüm evreni ilgilendiren *masumiyet ve iyilik* kavramları yazarın umudu niteliğindedir.

Boston'un Bazarbay'ı öldürmesi yazarın eserlerinde pek karşılaşılmayan bir hadisedir. Aytmatov, kötü karakterleri, daha çok kötülüğün kaynağı olarak işlemiş ve onların yaşamasına izin vererek okuyucunun onları vicdanen mahkûm etmesini sağlamıştır. Bazarbay'ın ölümünde ise yazarın, doğrudan bir cezalandırma hadisesi görülmektedir. Yazar, eserdeki ölüm zincirinin boyutunu göstermek ya da Bazarbay gibi bir dizi ölüme sebebiyet vermiş bir kişiyi, okuyucuya bırakmadan kendisi cezalandırma yoluna gitmiştir.

Aytmatov ölüm olaylarını, insan hayatıyla ilgili olarak hayvanlar üzerinden de kurgulamıştır. Dünyanın doğal dengesi gereği, insanlar ve diğer canlılar aynı doğada yaşamakta, aynı çevreyi paylaşmaktadırlar. Doğada insan dışındaki diğer canlılar, yaşamak için gerektiği kadar avlanmakta, gerektiği kadar tüketmektedir. İnsanlar ise ihtiyaçlarından daha fazlasını istemekte ve kendi bencilliklerini ön plana çıkarmaktadır. Doyurulamayan ve tatmin edilemeyen insan egosu büyük felaketlere sebep olmaktadır. Yazar, bu felaketlerden başta hayvanlar olmak üzere onların etkileşim içinde buldukları bütün fiziksel çevrenin de olumsuz etkilendiğine vurgu yapar. *Beyaz Gemi* romanında, geyiklerin aşırı av faaliyetleri nedeniyle nesillerinin tükenmesi, *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında saygaların toplu katliama uğramaları, kurtların yangın, avcılık ve

maden faaliyetleri sonucu yaşam alanı bulamamaları gibi durumların tümü insan kaynaklıdır. Her canlının farklı bir iklim ve coğrafyada kendi ekosisteminde yaşadığı ancak insanoğlunun bu ekosistemi bozarak içinde bulunduğu çevreye zarar verdiği ortaya konmaktadır.

Cengiz Aytmatov, hayvanların avlanması, öldürülmesi ve doğanın tahrip edilmesi konusunu evrensel bir perspektifle ele almıştır. Bu konuda Hristyan âlemine de eleştiriler getirmiştir. Bu fikri işlerken Türk tarihinde, Türk milli kültüründe önemli bir yer tutan kurt ve geyik gibi motifler üzerinden yola çıkmıştır. Bunun nedeni yazarın, köklü bir geçmişe sahip olan Kazak-Kırgızların dolayısıyla Türk milletinin bozulan, tahrip edilen, unutturulmaya ve yok edilmeye çalışılan tarih, dil ve kültür meselesine dikkatleri çekmek ve okuyucuda milli şuur uyandırmaktır. Bu şuur Türk milletinin yaşadığı coğrafya ve üzerinde meydana getirdiği kendi medeniyetini bozulmaktan ve yok olmaktan koruma düşüncesidir.

Aytmatov'un çalışmada ele alınan eserlerinde kaza sonucu gerçekleşen iki ölüm üzerinde durulmaktadır. "Dişi Kurdun Rüyalar"nda Ernazar'ın ölümü kaza hadisesi olup, bir eş ve arkadaşın kaybı üzerinden kurgulanmıştır. Ernazar'ın ölümü yazar tarafından kadere bağlanmıştır. Ernazar'ın öldükten sonra en çok karısı ve arkadaşı Boston üzülmüştür. Kader, bu ölüm olayı sonucunda Ernazar'ın karısı Gülümhan ile arkadaşı Boston'un evlenmesini sağlamıştır.

Boston ve Gülümhan'ın küçük oğulları Kence'nin ölümü de kaza sonucu gerçekleşmiştir. Boston dişi kurt Akbar'ı öldürmek isterken oğlu Kence'yi de öldürür. Yazar, bu ölümü de acı bir kader olarak ortaya koyar. İnsanlar, kendi hırsları ve tutkuları için diğer canlılara acımadan onları yok ederken farkında olmadan kendilerine de büyük zararlar vermektedirler. Doğa bir bütün olmakla birlikte, insanın kaderi yeryüzündeki diğer bütün canlıların kaderine bağlıdır.

Aytmatov'un ölüm kurgusunu anneler ekseninde işlemesi önem arz eden bir konudur. Kendisi küçük yaşlarda babasını kaybetmiş, kardeşleri ile birlikte annesi tarafından büyütülmüştür. Anelik ister insan ister hayvan olsun bütün canlılarda içgüdüsel olarak varlık gösteren ortak bir duygudur. Annenin doğurganlığı ve koruyuculuğu evrensel bir durumdur. Yazar için anaların yeri doldurulamaz ve analar kutsaldır. Anerglerin kutsallığı, Türk kültürü penceresinden, dişi kurt Börü Ana ve Boynuzlu Maral Anadan kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar efsane ve destanlarda, Türk milletinin kurtarıcısı olmuşlardır.

Cengiz Aytmatov'un "Hayat, bütün hiçliklerden daha kuvvetlidir ve dünyada ondan daha kutsal bir şey yoktur. İşte bunun için insan öldürülemez. Bunun için öldürmemek zorundayız." Sözleri, yazarın insan hayatına ve yaşatmaya verdiği önemi göstermektedir. (Aytmatov, 2021, s.82).

Bu çalışmada nicel veri olarak, *Beyaz Gemi* romanında yedi, *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* romanında dokuz ve *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında on üç ölüm vakası işlenmiştir. Toplam ölüm olayı yirmi dokuzdur. Bu ölüm vakalarından ikisi savaşlarla ilgilidir. Üçü intihar vakasıdır. Doğal ölüm beş, hastalıktan ölüm üç, cinayet beş, kaza sonucu ölüm iki, avcılık sonucu yedi ve diğer ölüm hadiseleri iki, olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

Beyaz Gemi romanında Mümin dedenin evinde ağırladığı misafirler için kara tokluyu kesmesi, hayvan ölümü olarak görülmekte olsa da olay avcılık sonucu gerçekleşmemiştir. Türk kültürü ve İslami kabullere göre misafirperverlikle ilgili bir hadisedir. Yine Raymalı-Ağanın sülün ağacına bağlanarak, kardeşi Abdilhan ve çevresindekiler tarafından işkence edilerek kaderine terkedilmesi, belirsiz bir sonuçla bitirilmiş Raymalı'nın akibeti, okuyucuya bırakılmıştır. Maral Ana'nın iki yavrusunun insanlar tarafından öldürülmesi olayının da detayları belirtilmemiştir. Bu ölümler; "diğer ölüm vakaları" olarak değerlendirilmiştir.

Dişi Kurdun Rüyalari diğer ismiyle (Kıyamet) romanının, ölüm ekseninde birbirleriyle kesişen üç ayrı hayat sahnesinden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, bu hayatlar ve karakterler aşağıdaki tablo ile ifade edilmektedir.

Tablo 1.

Dişi Kurdun Rüyalari Romanında Birbirleriyle Ölüm Ekseninde Kesişen Hayatlar

Kurtlar ve yavruları > Akbar, Taşçaynar ile ölen yavruları
Papaz okulu öğrencisi > Abdias, uyuşurucu kaçakçıları, sayga avcıları
Çobanlar ve Sovyet toplum düzeni > Bazarbay, Boston ve diğer çobanlar

Tablo 2.

Dişi Kurdun Rüyalari Romanında birbiriyle Kesişen Hayatlardaki Ölüm İlişkisi

Kurt yavrularının sayga avında ölümü > Abdias'ın sayga avında ağaca bağlanarak öldürülmesi
Akbar ve Taşçaynar isimli kurtların ölümü > Bazarbay ve Kence'nin ölümü

Tablo 3.

Dişi Kurdun Rüyalari Romanında Ölen ve Öldüren Karakterler

Ölen Karakterler	Öldüren karakterler veya ölüm nedeni
İlk doğan kurt yavruları >	Sayga avcıları
İkinci kez doğan kurt yavruları >	Sazlıkları yakan maden işçileri
Abdias'ın öldürülmesi >	Sayga avcıları
Ernazar'ın ölümü >	Kaza sonucu derin çukura düşmesi
Taşçaymar'ın öldürülmesi >	Boston karakteri
Akbar'ın öldürülmesi >	Boston Karakteri
Küçük Kence'nin öldürülmesi >	Boston karakteri
Bazarbay'ın öldürülmesi >	Boston Karakteri
Arzıgül'ün ölümü >	Doğal ölüm (Hastalık)
Hz. İsa'nın öldürülmesi >	Pontius (Yahudiye Valisi)
Çohodze ve adamlarının ölümü >	Çekist (ajan)
Abdias'ın anne ve babasının ölümü >	Doğal ölüm
Çekistin (Ajan) ölümü >	İntihar (Kendisi)

Tablo 4.

Beyaz Gemi Romanındaki Ölüm Hadiselerinin Kurguya Göre Sıralanışı

Mümin dedenin oğlunun savaşta ölmesi
Geyik ananın iki yavrusunun insanlar tarafından öldürülmesi
Buğu soyundan zengin bir adamın ölümü
Maralların boynuzları için öldürülmeleri
Kara toklunun kesilmesi
Maral ananın öldürülmesi
Küçük çocuğun ölümü (intihar)

Tablo 5.

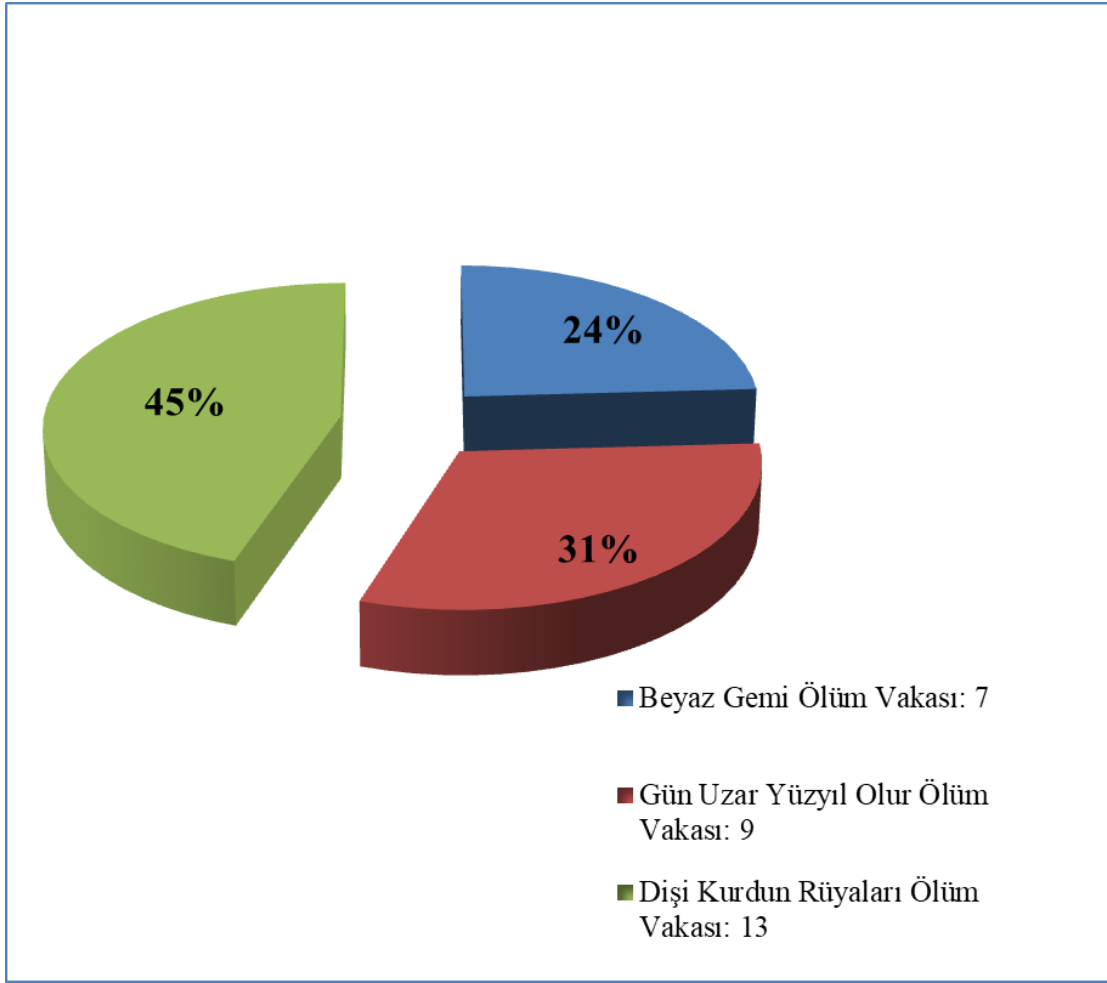
Gün Uzar Yüzyıl Olur Romanındaki Ölüm Hadiselerinin Kurguya Göre Sıralanışı

Kazangap'ın ölümü
Yedigey'in bir yaşını doldurmamış bebeğinin ölümü
Kazangap'ın babasının ölümü
İlçe merkezinde, kimliği belirtilmeyen bir kişinin ölümü
Juanjuan'ların ölümü
Nayman Ana'nın, oğlu Colaman tarafından öldürülmesi
Abutalip Kuttıbayev'in ölümü
Stalin'in ölüm haberinin alınması hadisesi
Raymalı Ağa'nın kayın ağacına bağlanması ve akıbetinin belirsizliği

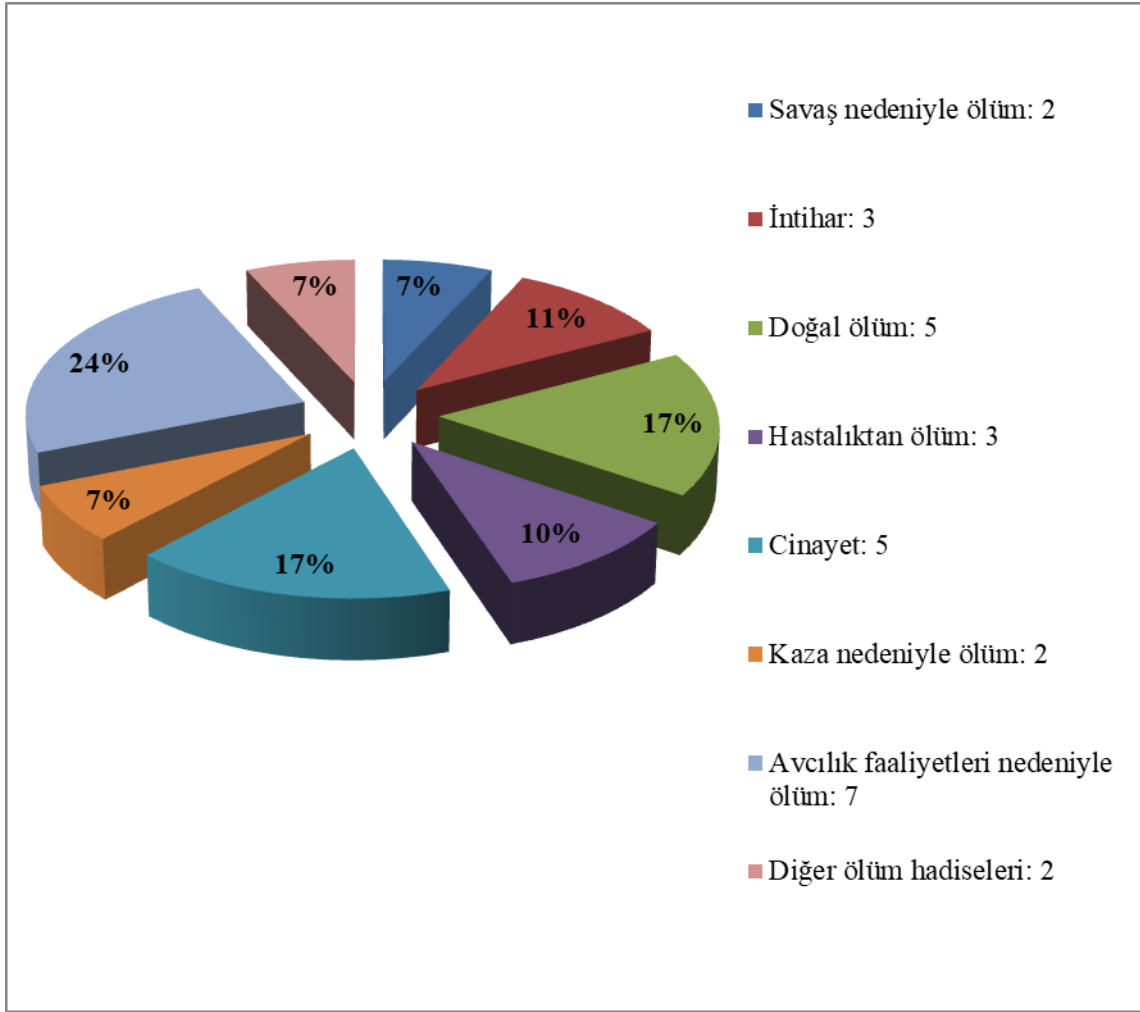
Tablo 6.

Dişi Kurdun Rüyaları Romanındaki Ölüm Hadiselerinin Kurguya Göre Sıralanışı

Akbar ve Taşçaynar isimli kurtların, ilk yavrularının ölümü.
Papaz okulu öğrencisi Abdias'ın annesinin ölümü.
Papaz okulu öğrencisi Abdias'ın babasının ölümü.
Gürcü hikâyesindeki yedi kişinin ölümü.
Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesi.
Abdias'ın saksavul ağacına bağlanarak öldürülmesi.
Akbar ve Taşçaynar isimli kurtların, ikinci defa doğan yavrularının ölümü.
Ernazar'ın ölümü.
Koyun sürüsünün kurtlar tarafından parçalanması
Taşçaynar isimli erkek kurdun öldürülmesi
Akbar isimli dişi kurdun öldürülmesi
Kence isimli küçük çocuğun öldürülmesi
Bazarbay'ın Boston tarafından öldürülmesi

Şekil 1. Romanlardaki Ölüm Vakalarının Sayıları ve Yüzdeleri Dilimleri

Şekil 2. Romanlardaki Ölüm Hadiselerinin Gerçekleşme Şekilleri ve Yüzdeleri

KAYNAKÇA

- Adıvar, H. E. (1943), Edebiyatta Roman, Ulus gazetesi, güzel sanatlar sayfası, Ankara.
- Akın, C. (2015), Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Vicdan, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/4 s. 1561-1567.
- Akmataliyev, A. (1998). Cengiz Aytmatov'un Dünyası, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Alil, S. A. (2012). Makedonyalı Çağdaş Yazarımız Aleattin Tahir, Makedonya Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altun, Z. (2019). Türk Kültüründe Kurt Kavramı Üzerine Bir İnceleme, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, cilt: 8, sayı: 22, sayfa: 91-108
- Aristoteles. (1987). Poetika, (çev: İsmail Tunalı) Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aslan, Y. (2012). Türk Romanında Ölüm (1859-1910), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi. (Yayımlanmış)
- Ayan, H. (1990). Nesîmî Divanı, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Aydemir, M. (2013). Tanzimat Dönemi Türk Şiirinde Ölüm Algısı, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic Volume 8/4 Spring, p. 233-253, Ankara.
- Aytmatov, C. (2003), Beyaz Gemi, Çev. Mehmet Özgül, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Aytmatov, C. (2003), Gün Olur Asra Bedel, Çev. Mehmet Özgül Cem Yayınevi İstanbul.
- Aytmatov, C. (2021), Dişi Kurdun Rüyalari, Ötüken Neşriyat, 30. Basım, İstanbul.
- Baltaş, Z. (2004). Sağlık Psikolojisi, Remzi Kitapevi, 2. Basım, İstanbul.
- Başığmez, A. C. & Özerk, H. (2021). İnsanın Saldırgan ve Şiddet İçeren Davranışlarını Psikoterapi Kuramlarının Ele Alış Biçimlerinin Değerlendirilmesi. OPUS International Journal of Society Researches , 18 (44) , 8475-8499
- Bayındır, T. (2014). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Poetikasında Ölüm İmgeleri. Erdem , (66) , 29-51.
- Becermen, M. (2003). Platon'un Ruhun Ölümsüzlüğü Düşüncesinin Phaidon Diyalogunda Temellendirişi. Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Felsefe dergisi 2, 109-116
- Bingöl, M. (2020). Hayatın Anlamı Açısından Sokrates'in Ölümü, Journal Of Human and Social Sciences 3 (1) 465-473.

- Bozkurt, B. (1993). Sanat, Aşk ve Ölüm Üzerine Bir Not, Anadolu Sanat ve Tasarım dergisi say: 1, 51-57
- Burcu, E. & Akalın, E. (2008), Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları, sayı: 8, 29-54, Ankara.
- Can, Ş. (2020). Klasik Yunan Mitolojisi, Öyüken yayınları, 19. Basım, İstanbul.
- Çanak, N. (1993). Selimiye Camii Mihrap Duvar Panoları, Akdeniz Sanat Dergisi, Cilt 6, Sayı: 11
- Çavuşoğlu, H. (2017). Genel Olarak Varoluşçuluğa Bakış ve Varoluşçuluk Çeşitleri, Journal Of Social And Humanities Sciences Research, vol:4 issue:12, pp:772-780
- Çelik, R. (2010). Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Savaşın Görünmeyen Yüzü ve Kadınlar, Folklor / Edebiyat, cilt:16, sayı: 63
- Çobanoğlu, Ö. (2021), Türk halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çonoğlu, S. (2007). Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi ve Dişi Kurdun Rüyalari Adlı Romanlarında Av ve Avcılık, Türkbilig, 13, 51-59.
- Çoruhlu, Y. (2004). Eski Türklerde Ölüm, Cigato Dergisi, sayı:40, 244-268
- Çufadar, N. (2019). Köroğlu Destanı'nda Atın Mitolojik Göstergeleri, Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Ağustos Sayısı, 215-226
- Değirmenci, H. (2000). Yahya Kemal Beyatlı'nın Şiirlerindeki Ölüm Teması Üzerine Bir Tahlil, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran.
- Demir, H. (2019). Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerindeki Etkileri, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 5, s. 23-46.
- Demirci, M. (1987). Mutasavvurlara Göre Ölüm, İslami Araştırmalar Dergisi, Sayı: 3 ocak, 89-103
- Doğanay, A. (2004). Türklerde Ahiret İncancının Mezar Yapı Ve Bezemelerine Tesiri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Elçin, Ş. (2004), Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erbay, H. (2017). Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 4. Baskı, Ankara.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili rit ve ritüeller, Milli Folklor Dergisi, Sayı:54, s. 86-101

- Erten, Y. (2014). Habil ve Kabil: Doğan ilk insanla ölen ilk insanın; öldüren ilk insanla öldürülen ilk insanın ilişkisi üzerine. N. Keskinöz Bilen (Ed.), Kardeşi Anla(t)mak içinde (s. 53-67). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Freud, S. (1945). “Totem ve Tabu”, (çev. Niyazi Berkes), Dünya Klasikleri Dizisi: 23 Cumhuriyet Yayınları
- Freud, S. (1993). Cinsiyet Üzerine, (çev. A. Avni Öneş) Say Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (1993). Yaşamım ve Psikanaliz, Say Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (2011). Uygarlığın Huzursuzluğu. (Çev. Haluk Barışcan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (2018). Savaş ve Ölüm Üzerine, (çev. E. Yıldırım), Oda Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (2020), Haz İlkesinin Ötesinde, (çev. Hasan İlhan), İkilem Yayınevi, Ankara.
- Gariper, C. (2005). Akif Paşa ve Torunu İçin Yazdığı Mersiye Üzerine Bir Değerlendirme. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (3), 51-7
- Gashi, F. (2021). Ölüm Psikolojisi ve Ölüm Konusunda Dini İnancın Etkisi, Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, yıl: 4, sayı: 7, Nisan, s: 80-99
- Genç, R. (1997). Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil. Erdem, 27. sayı, 1075-1110 .
- Göde, H. A. & Tatlıcan, N. (2019). Türk Halk Anlatılarında Ölüm İlişkin Tabu ve Kaçınmalar. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (42.1), 113-127.
- Gültekin, E. (2018). Türk Kültüründe Lokman Hekim (Lokman Hekim In Turkish Culture), Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı: 88, 123-134
- Gündüz, A. (2005). 1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Cilt 6, Sayı 1, 1-12.
- Güngör, F. Ş. (2016). Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat mi Hiçlik mi? FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), Güz, sayı: 22, s. 227-240
- Gürkan, S. L. (2022). Hz. İbrahim’in Oğlunu Kurban Etmekle İmtihanı: ‘Akeda ve Zebih Kıssaları ve Teolojik-Etik Açılımları Üzerine Mukayeseli İnceleme, Dinler Tarihi Yazıları: Prof. Dr. Ömer Faruk Harman'a Armağan, Yayın Yeri:Berikan Yay., Editör:Arık, Durmuş ve Meral, Yasin, Basım sayısı:1, 325-362
- Hacib, Y. H. (2019). Kutadgu Bilig, Gençlik ve Spor Yayınları, Ankara.

- Hızarcı, S. (2021) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Bir İzlek Olarak Ölüm (1839-1923), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmış), Ankara.
- Karakurt, D. (2012). Türk Mitolojisi Ansiklopedisi Türk Söylence Sözlüğü, e - kitap dağıtım ve tanıtım grubu.
- Kaşkaoglu, Ö. (2019). Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi Romanında Halk Edebiyatı Motifleri, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:6 / Sayı:2, s. 1008-1016, Haziran.
- Kavruk, H. (2001). Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kemal, Y. (2008). Yılanı Öldürseler, Yapı Kredi yayınları, 10. Baskı.
- Kılıç, Y.& Eser, E. (1997). Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su ve Hayvanlar), Academic Journal of History and Idea Cilt: IV, 122-156
- Koç, A. F. (2020). Sadizm, Narsizm, Schadenfreude ve Takım Kimliği İlişkisi: Futbol Taraftarları Araştırması, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmış).
- Kolcu, A. İ. (2015). Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov, salkımsöğüt yayınları, Erzurum.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, (2005),Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları / 86-A Ankara
- Kurt, M. (2009). Varoluşçuluğun Türk Edebiyatına Girişi ve ilk Etkileri, Gazi Türkiyat, s.139-154, Ankara
- Kuzgun, Y. (2018). Kendini Gerçekleştirme, Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, 162-178, Ankara.
- Onay, İ. (2013). İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 3, p. 479-490.
- Ögel, B. (2010). Türk Mitolojisi-I Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı, Ankara.
- Ökten, S. (2012). Modern İnsan İhtiyarlamamak Ve Ölümü Unutmak İstiyor (söyleşi), <https://www.sdplatform.com/Soylesiler/41/Modern-insan-ihthiyarlamamak-ve-olumu-unutmak-istiyor.aspx> (Erişim Tarihi: 03.02.2023)

- Öncel, G. (2013). Modern Dünyada Ölüme Bakış ve Yas, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmış), Erzurum.
- Örnek, S. V. (1971), Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özdemir, D. (2022). Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme-Ölüm, Selçuk Üniversitesis Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmış), Konya.
- Özdemir, İ. (2018). Aristoteles'te Taklit ve Katharsis Açısından Tragedya, Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, sonbahar, sayı: 41, sayfa: 209-226
- Özdemir, M. (2021). Neolitik Çağ'da Anadolu'da Ölüm Algısı ve Ölü Gömme Uygulamaları, T.C. Fırat Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi (Yayımlanmış)
- Özel, N. (1952). İntiharlar Hakkında Statistlik Araştırma, Psikoloji Çalışmaları, Cilt:2, 103-138
- Özen, Ö. (2020). Psikanaliz ve Edebiyat: İki Terapötik Yoldaş, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 2020 6(1): 9-16
- Pala, İ. (1991). Yunus Emre'de Ölüm Düşüncesi, Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 69 Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:2, 531-543, Ankara
- Parılı, U. & Uhri, A. (2018). Geçmişten Bugüne Ölüm Olgusuna ve Ritüellere Bilimsel Yaklaşım. Tüba-Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi , (1) , 13-28.
- Platon, (2010). Diyaloglar (Sokrates'in Savunması) çev. Teoman Aktürel, Remzi kitabevi, 7. Basım, İstanbul.
- Rozant, R. Akduman, İ. & Oral, G. (2020). Aile İçi ve Aile Dışı Cinayet İşlemiş Faillerin Kişilik Yapılarının Karşılaştırılması, Journal of Medical Sciences, 1(3) 39-52
- Savaş, Y. S. & Çakır, M. Y. (2021). Dua (Alkış) Ve Beddualardaki (Kargış) Yönelim Metaforları Üzerine Bir İnceleme, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, cilt: 14, sayı: 35, 852-877
- Sayım, B. (2020). "Yeni Türk Edebiyatında Ölüm Acısını Yaşayanlar". Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3 (1), 34-54.

- Sönmez, N. (2017). Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiirlerinde Yalnızlık ve Ölüm Temaları," uluslararası sosyal araştırmalar dergisi, vol.10, no.53, pp.162-167.
- Şimşek, H. İ. (2007) Kıyâmet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 8, sayı: 19, ss. 123-142.
- Tanpınar, A. H. (2012). Huzur, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tarhan, A.H. (2013). Makber, Haz. Özge Şahin Uğurel, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tatlıcı, M. (2016). Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme - Araştırma Dizisi; Yayın No: 29
- Toprak, B.(2006). Yunus Emre Divanı, Promat Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş, İstanbul.
- Tuğluk, A. (2020). Makber ve Mezarlık Şiirlerinde Ölüm ve Ötesi. Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 3 (2) , 261-276.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü İnternet Sitesi, Cinayet , <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 06. 03. 2023)
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü İnternet Sitesi, Kaza , <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 08. 03. 2023)
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü İnternet Sitesi, Mankurt, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 01. 03. 2023)
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü İnternet Sitesi, Ölüm, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 25.02. 2023)
- Uçar, H. (2020). Bir Kültün Özellikleri: Türklerde Su Kültü, Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı: 7, s. 24-47.
- Uray Akça, N. (2016). Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Tipler, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın (Yayımlanmış).
- Ünal, A. (2017). Kırgız Türklerinde Ölüm Ve Ölüm Öncesi İnanışlar. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , (42) , 339-351
- Üstün, B. (2022), Veri Toplama Yöntemleri, <https://docplayer.biz.tr/17813429-Veri-toplama-yontemleri-prof-dr-besti-ustun.html>, (Erişim Tarihi: 20.08.2022)
- Vikipedi İnternet Sitesi, Öldürme, <https://tr.wikipedia.org/wiki/C396ldC3BCrme>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023)
- Yamak, Y. (2012), Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kurt Motifi, T.C İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. (Yayımlanmış)

Zafer, C. (2019). Ölüm Olgusu Ve Ölümün Sosyolojik Etkileri, Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Oksidentalizm ve Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, 64-82.

EKLER

EK-1. Etik Kurulu İzini Talep Formu

T.C	
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
TEZ / ARAŞTIRMA / ANKET / ÇALIŞMA İZİNİ / ETİK KURULU İZİNİ TALEP FORMU VE ONAY TUTANAK FORMU	
ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
T.C. NOSU	
ADI VE SOYADI	Kemal ÇAKIR
ÖĞRENCİ NO	2020012018
TEL. NO.	
E - MAİL ADRESLERİ	
ANA BİLİM DALI	Türk Dili ve Edebiyatı
HANGİ AŞAMADA OLDUĞU (DERS / TEZ)	Tez
İSTEKDE BULUNDUĞU DÖNEME AİT DÖNEMLIK KAYDININ YAPILIP-YAPILMADIĞI	2022 / 2023- GÜZ / BAHAR DÖNEMİ KAYDINI YENİLEDİM.
ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ BİLGİLER	
TEZİN KONUSU	Cengiz AYTMATOV'UN "Beyaz Gemi", "Gün Uzar Yüz Yıl Olur" ve "Dişi Kurdun Rüyalari" Romanlarında Ölüm Olgusu
TEZİN AMACI	Cengiz Aytmatov'un romanlarındaki "Ölüm Olgusu'nun" nasıl ele alındığını; yazarın, ulusal ve evrensel mesajını yaşam ve ölüm ikilemi üzerinden incelemek, Türk Halk Bilimi ışığında tespitlerde bulunmak ve sonuçlar ortaya koymaktır.
TEZİN TÜRKÇE ÖZETİ	Cengiz AYTMATOV'UN "Beyaz Gemi", "Gün Uzar Yüz Yıl Olur" ve "Dişi Kurdun Rüyalari" Romanlarında "Ölüm Olgusu", roman kurgusunun temeline oturtulmuştur. Kültürel ve milli değerler üzerinden, varlığın özüne yaşamı koyarak iyilik ve kötülüğün mücadelesi karşısında, insan vicdanında iyiliğin nüvelenen filizinin gelişmesi anlatılmaktadır.
ARAŞTIRMA YAPILACAK OLAN SEKTÖRLER/ KURUMLARIN ADLARI	

İZİN ALINACAK OLAN KURUMA AİT BİLGİLER (KURUMUN ADI-ŞUBESİ/ MÜDÜRLÜĞÜ - İLİ - İLÇESİ)	
YAPILMAK İSTENEN ÇALIŞMANIN İZİN ALINMAK İSTENEN KURUMUN HANGİ İLÇELERİNE/ HANGİ KURUMUNA/ HANGİ BÖLÜMÜNDE/ HANGİ ALANINA/ HANGİ KONULARDA/ HANGİ GRUBA/ KİMLERE/ NE UYGULANACAĞI GİBİ AYRINTILI BİLGİLER	
UYGULANACAK OLAN ÇALIŞMAYA AİT ANKETLERİN/ ÖLÇEKLERİN BAŞLIKLARI/ HANGİ ANKETLERİN - ÖLÇEKLERİN UYGULANACAĞI	
EKLER (ANKETLER, ÖLÇEKLER, FORMLAR, ... V.B. GİBİ EVRAKLARIN İSİMLERİYLE BİRLİKTE KAÇ ADET/SAYFA OLDUKLARINA AİT BİLGİLER İLE AYRINTILI YAZILACAKTIR)	1) (.....) Sayfa Ölçeği. 2) (.....) Sayfa Anketi. 3) (.....) Sayfa Formları. 4) (.....) Sayfa
ÖĞRENCİNİN ADI - SOYADI: Kemal ÇAKIR	ÖĞRENCİNİN İMZASI: Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır. TARİH: 04/ 01/ 2023
TEZ/ ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME SONUCU	
1. Seçilen konu Bilim ve İş Dünyasına katkı sağlayabilecektir.	
2. Anılan konu Türk Dili ve Edebiyatı	... faaliyet alanı içerisine girmektedir.

1.TEZ DANIŞMANININ ONAYI	2.TEZ DANIŞMANININ ONAYI (VARSA)	ANA BİLİM DALI BAŞKANININ ONAYI	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜNÜN ONAYI			
Adı - Soyadı: Sevin ARSLAN	Adı - Soyadı:	Adı - Soyadı: Sevin ARSLAN	Adı - Soyadı: Murat KOÇ			
Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı:	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.			
Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.	İmzası: / / 20....	Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.	Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.			
ETİK KURULU ASIL ÜYELERİNE AİT BİLGİLER						
Adı - Soyadı: Şehnaz ŞAHİNKARAKAŞ	Adı - Soyadı: Yücel ERTEKİN	Adı - Soyadı: Deniz Aynur GÜLER	Adı - Soyadı: Mustafa BAŞARAN	Adı - Soyadı: Mustafa Tefvik ODMAN	Adı - Soyadı: Hüseyin Mahir FİSUNOĞLU	Adı - Soyadı: Jülide İNÖZÜ
Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.
Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.	Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.	Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.	Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.	Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.	Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.	Enstitü müdürlüğünde evrak aslı ıslak imzalıdır.
Etik Kurulu Jüri Başkanı - Asıl Üye	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi
OY BİRLİĞİ İLE	☒	Çalışma yapılacak olan tez için uygulayacak olduğu Anketleri/Formları/Ölçekleri Cağ Üniversitesi Etik Kurulu Asıl Jüri Üyelerince İncelenmiş olup, 09/01/2023 17/01/2023 tarihleri arasında uygulanmak üzere gerekli iznin verilmesi tarafımızca uygundur.				
OY ÇOKLUĞU İLE	☐					
AÇIKLAMA: BU FORM ÖĞRENCİLER TARAFINDAN HAZIRLANDIKTAN SONRA ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ SEKRETERLİĞİNE ONAYLAR ALINMAK ÜZERE TESLİM EDİLECEKTİR. AYRICA FORMDAKİ YAZI ON İKİ PUNTO OLACAK ŞEKİLDE YAZILACAKTIR.						

EK-2. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilimsel araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Kararı Alınması İzin İstek Yazısı

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sayı : E-23867972-050.01.04-2300000137
Konu : Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği
Kurulu Kararı Alınması Hk.

09.01.2023

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi: 09.03.2021 tarih ve E-81570533-050.01.01-2100001828 sayılı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu konulu yazınız.

İlgi tarihli yazınız kapsamında Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programında tez aşamasında kayıtlı olan **Kemal Çakar** isimli öğrencimize ait tez evraklarının "Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Onayları" alınmak üzere Ek'te sunulmuş olduğunu arz ederim.

Prof. Dr. Murat KOÇ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ek : 1 adet öğrenciye ait tez evrakları dosyası.

EK-3. Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurul İzin Yazısı

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : E-81570533-044-2300000372
Konu : Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği
Kurul İzin Hk.

17.01.2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : a) 09.01.2023 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2300000170 sayılı yazınız.
b) 05.01.2023 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2300000100 sayılı yazınız.
c) 03.01.2023 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2300000050 sayılı yazınız.
ç) 09.01.2023 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2300000137 sayılı yazınız.
d) 06.01.2023 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2300000102 sayılı yazınız.

İlgi yazılarda söz konusu edilen **Ayşe Duman, Büşra Bozdoğan, Ahmet Şamil Evren, Özge Aşçı, Kemal Çakır** ve **Sevda Ata** isimli öğrencilerinize ait tez evrakları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunda incelenerek uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Ünal AY
Rektör